Виданнє „Вістника політики, літератури й життя“.

ІП. БОЧКОВСЬКИЙ

Національна справа

(Статї про національне питаннє в звязку з сучасною війною)

ВІДЕНЬ, 1918.

З друкарнї Адольфа Гольцгаузена у Віднї.

Памяти невтомного каменяра міжнародньої справедливости, палкого оборонця поневолених народів і заслуженого дослїдника національного питання — Михайла Драгоманова.

Автор.

diasporiana.org.ua

...Нове людство може бути тільки тоді багате й повне життя, коли окремішність кождого народу задержить ся в загальній гармонії та коли всї країни будуть грати на струнах вселюдської ліри. Ж. Жорес: Батьківщина й робітництво.

...Поневолений народ — засуджений на смерть. Народи — се скарбниці культури, бо вони є посередниками поміж одиницями й людством. Бажати винищити або поневолити якийсь нарід — се те саме, що зовсїм позбавити людство одної культурної форми. Ляндсберґ.

...Космополїтизм в ідеях і цїлях, національність в ґрунтї й формах культурної працї... М. Драгоманів.

...Національна свідомість се те, що тримає приналежних до народу разом, що творить з одиниць народню спільність серед всїх можливих обставин; сеї свідомости не можна вирвати з душі одиниць ніяким насильством. Отже доки є національно свідомі одиниці, доти істнує нарід і доти не можна його знищити. Fr. Krejčí: Právo existence malého národa.

Передмова.

Всесвітня війна поставила національну справу, так сказати, рубом у всій її гостроті та складности. Ніколи ще взаїмні відносини поміж нацією та державою не були такі пекучі й актуальні, як саме під час бурхливих воєнних подій останніх чотирьох років. Мало коли так підчеркувало ся право народів на національне самоозначеннє та політичну самостійність, як тепер. Національна засада з середини XIX в. знову виринула на політичнім обрію Европи, на сей раз з куди більшою силою та життєвим розмахом. На жаль, серед широкого загалу є так само мало позитивного знання сеї дуже складної та тяжкої проблєми, як і тоді, коли вона вперше появила ся в аврерлї романтичної краси та мрійности.

Хоча наука де в чім чимало вияснила зі справжньої істоти національної проблєми, але далеко ще не поставила систематичного її досліджування на обєктивно науковий ґрунт. Націольоґія яко спеціяльна наука про сю справу — чекає ще свого Челлєна. Ся війна причинить ся до її повстання, се річ певна, але зараз годї чекати на її появу задля розвязання невідложних національних питань, від яких стогне від довшого часу сучасна Европа.

Отже заки витворить ся систематична й докладна теорія національної проблєми, публїцистика мусить спопуляризувати дотеперішнїй науковий дорібок на сїм полї. Під сей час се одно з найважнїйших її завдань супроти широкого загалу, який в справах національної полїтики здебільшого блукає по манівцях і нетрях псевдотеоретичних фантазій або гарних бажань. Ся розвідка має саме таку інформаційно-орієнтаційну мету. Вона тому не претендує анї на повноту, анї на вичерпаннє сеї дуже пекучої справи нашого часу. Як що їй хоч трохи вдасть ся розвіяти романтичну імлу та шовіністичну темряву, що хмарою затемнюють національні справи, то її ціль буде осягнута.

І. Б.

1917, 22—XI.

I. Національно-визвольні рухи нового часу й „визвольники“.

Національна справа — поруч соціяльної — належить до найтяжших проблем нової доби. Особливож з огляду на культурно-національне відродженнє та державно-політичні прямування т. зв. „неісторичних“ народів, себто поневолених і недержавних, котрим або взагалї не вдало ся дотепер національно самовизначити ся чи здобути державну самостійність під політичним оглядом (напр. Лотиші, Естонці, Фіни і т. д.), або які з тих чи инших причин втратили свою самостійність, а потім занепали під політичним і національно-культурним оглядом, отже котрі лише з застереженнєм можна називати „неісторичними“, бо вірнїйше було-б називати їх „півісторичними“ народами (напр. Чехи, Ірляндцї й анґлїйські Кельти взагалї, Українцї, теперішнї бельґійські Флямандцї, балканські Славяне, Вірмени, Грузини тощо *).

А мало до якої справи (знову поза соціяльною) загал та громадянство відносять ся з такою байдужністю і упередженнєм або нехітю, як саме до національної... Серед пануючих державних народів усї національно-культурні, а далї й політично-самостійні прямування їх поневолених недержавних братів приймають ся звичайно та здебільшого з очевидною ворожнечею. Народи-патриції не дивлять ся на відродженнє

*) Взагалї сей поділ народів на історичні й неісторичні дуже зглядний. Бо фактично нема та не було народів без історії. Недержавні та поневолені народи не мають здебільшого тільки писаної історії, а до того ще в її старім розумінню, коли її змістом уважав ся опис династії, війн, ріжних дипльоматичних актів, словом, лише зверхня державно-політична полуда. З новочасного наукового погляду т. зв. культурної історії й сї недержавні та поневолені народи історичні. Вони мають свою чудову устну історію в старих епосах, піснях (пор. напр. українські „думи“ або лотиські народнї пісні), котра, як справедливо каже відомий німецький антропоґеоґраф Рацель, иноді значно цікавійша та змістовнїйша від безбарвного опису княжих династій чи сварок якогось „історичного“ державного народу.

народів-плебеїв як на природний процес, котрий орґанічно випливає з дотеперішнього розвитку людської суспільности; на їх думку се є: або романтично-етноґрафічна примха інтеліґенції поневолених народів, оскільки їх відродженнє обмежуєть ся лишень красним письменством для домашнього ужитку, ідилїчним віршуваннєм в рідній мові, влаштовуваннєм національних народнїх свят, ношеннєм національної одежі тощо, як ми се бачимо напр. у початкових фазах провансальського руху „філїбрів“ у південній Франції, або на їх думку — се є якась полїтична інтриґа, штучний винахід сусїдньої ворожої держави, оскільки національне відродженнє народів-паріїв, перейшовши підготовчу фазу культурно-національної романтики, входить потім у стадію господарського й полїтичного реалїзму.

Для нїмецьких панґерманїстів відродженнє австрійських Славян було панславянською царською інтриґою й вони в нїй скрізь добачували лише московські „рублї“. Для багатьох московських і польських націоналїстів український національний рух се або австрійська (ґр. Стадіон) або нїмецька інтриґа, життєва сила якої неначе спочиває в коронах або пруських марках. Так само для Французів відродженнє флямандського народу се прусько-нїмецька інтриґа, хоча їм добре відомо що Флямандцї до Нїмців відносять ся чи ще не з більшою несимпатією нїж до Французів.

В дїйсности-ж новочасні національні рухи так само, як і соціяльний, є природним проявом основного перетворювання істнуючої суспільности, яка простує до скинення всїх кріпацьких пут минувшини, до цїлковитої лїквідації колишнього т. зв. февдального режіму. А саме в міжнаціональних відносинах найбільше досї залишило ся сього кріпацького февдалїзму; отже тому й національна ворожнеча все більше та більше зростає в міру зросту напруження та розмаху рухів відродження у поневолених народів. Ся ворожнеча де в чім нагадує відомий суспільний антаґонїзм поміж капіталїстичною буржуазією та пригнобленим пролєтаріятом. Загалом ся боротьба поневолених народів з пануючими має свою чималу суспільну підвалину. Тому й її дотеперішнїй та майбутнїй перебіг багато де в чім нагадує та нагадуватиме визвольний рух працюючого люду. І як в сїй суспільній клясовій боротьбі побіда безперечно буде по сторонї поневоленого пролєтаря, так і у великім поєдинку пануючих і гноблених народів — скорше чи пізнїйше побіда припаде сим останнїм.

Станеть ся так не тому, що домагання і прямування народів-пролєтарів справедливі та морально позитивні в своїй основі, тимчасом коли поборювання їх з боку народів-панів є

безглуздною спробою зупинити природний розвиток суспільного процесу й у своїй основі є захланними й хижацькими, себто морально очевидно неґативними, але через те, що сї останнї суперечать напрямови суспільного розвитку нової доби, що вони є проти часу, анахронїстичні, що вони божевільно силкують ся зупинити ріст життя, загальмувати розцвіт нового та вічного його росту.

Як упав і доживає свої днї суспільно-господарський февдалїзм і наближаєть ся час, коли подїл людей на білу панську та чорну робітничу касту буде лише сумним спогадом злощасної минувшини, так недалекий вже час, коли руштуваннє державно-національного феодалїзму, підточеного вже та розїзджeного зубом часу, зломить ся у своїм фундаментї, пута та кайдани, що сковують поневолені народи, спадуть, скинуте буде національне ярмо й утиск. Вчорашнї народи-кріпаки стануть ся вільними будівничими своєї сучасности та майбутности, свого нового власного життя.

Ся всесвітня війна чимало причинить ся до того, щоб процес визволення поневолених народів відбув ся скоршим темпом. Річ в тім, що після її вибуху правительства та дипльоматії і заграничні уряди обох воюючих таборів узяли під свою високу руку малі й поневолені народи. В Лондонї, Петроградї, Парижі, Віднї, Берлїні й Вашинґтонї чимало разів керманичі держав і визначні полїтичні діячі urbi et orbi проголосили заяву, що сю війну їх держави ведуть головно задля визволення поневолених народів. *) З сих ви-

---

*) Особливож в антантськім таборі, як з боку правительства, так і публїцистики з натиском підчеркуєть ся сей національно-визвольний характер всесвітньої війни. Бувший анґлїйський голова мінїстерства казав у своїй промові 6/VIII 1914 р.: „Ми воюємо в обороні засади, що малі народи не мають бути знищені“. Його наступник Лойд Джордж зазначив, що се „війна народів“. Вільсон вже кілька разів заявив, що Америка активно взяла участь в сїй війнї в обороні поневолених народів Европи, які мають бути визволені з чужого державного ярма, себто управляти ся по власній волї. Навіть російський царизм став під прапор сеї засади, видаючи на початку війни „визвольні манїфести“ (пор. про них брошуру М. Михайленка: „Визвольні манїфести російського уряду в теперішній війнї“. 1915).

Сього самого становища боронить відомий анґлїйський публїцистичний збірник: The war and democracy (Війна та демократія, з 1914 р.), головний співробітник якого Доуер Вільсон уважає істнуючі державні будівлї невідповідаючими національним домаганням. Тому пропонує переробити карту Европи згідно з сими останнїми. Инший співробітник згаданого збірника, відомий анґлїйський дослїдник національних відносин на Угорщинї та південно-славянської проблєми Сетон Оатсон проєктує карту нової Европи виключно відповідно до національної засади. Сього погляду тримаєть ся також знаменитий французький історик Сеньобо, щирий прихильник і оборонець автономічно-національних прямувань в сучасній Европі (пор. напр. його передмову до французького передвоєнного збірника: Les aspirations autonomistes en Europe (Автономічні змагання в Европі) Париж, 1913.

звольних промов можна-б було зладити чималу книжку, колиб зібрати всї до купи. На жаль, до більшости сих заяв можна віднести відому українську приповідку: „обіцяв пан кожух, тепле його слово.“ Не вперше се державна дипльоматія виступає в обороні прав поневолених народів. Вже в минулім століттю вона чимало послугувала ся національною засадою задля своїх імперіялїстичних і експансивних мет. Полагодженнє балканської проблєми переведено саме під сим її „визвольним впливом“, в чім чимала роля припала російському царизмови.

Великим державам йшло при сьому головно про витвореннє в Европі такого status quo, котрий найлїпше відповідав би їх державному еґоїзмови й забезпечував би перед повстаннєм якогось нового небажаного конкурента в европейському державному концертї. Вони дивили ся на національну справу яко на розкладовий чинник, що ослаблює великі держави ріжнонаціонального складу (Туреччина, Австро-Угорщина). Справжнї життєві інтереси „визволюваних“ народів були при сьому на другому, коли не на дальшому плянї. Вони мусїли достосувати ся до великодержавних забаганок, а не навпаки.

Історія Балкану під сим оглядом дуже поучаюча. Европейська дипльоматія протягом минулого століття перебудовувала його міждержавні відносини кілька разів — на кождій міжнароднїй конференції, при чім раз фаворизував ся один, другий раз другий нарід (вистарчить напр. згадати відносини великих держав до Македонії). Балканські народи врештї проти волї своїх протекторів мусїли власними силами звести порахунки з Туреччиною. На жаль, у своїх „визвольниць“ вони вже настільки заразили ся великодержавною манїєю (мрії про велику Болгарію, велику Сербію, Грецію та Велику Румунію), що, сливе визволивши ся, перегризли ся поміж собою на радість тихже протекторів, які дуже бояли ся, щоб Балкан врештї не визволив ся від їх „визвольних“ заходів.

Европейська велико-державна дипльоматія вітала, словом, національні рухи та прямування поневолених народів яко державно-атомізуючий чинник. Натомісць ворожо ставила ся до них, коли вони приводили до зєднання та зцїлення більшого державного комплєксу, як напр. до повстання новочасної нїмецької держави, — нового неприємного конку-

Загалом про ролю національного моменту в сїй війнї пор. систематичний і докладний виклад Р.Челлєна (R. Kjéllén), а саме в його: Die politischen Probleme des Weltkrieges (Полїтичні проблєми світової війни), Липськ, 1916, розд. III та в його новітній монографії: Der Staat als Lebensform (Держава яко форма життя), Липськ, 1917, стор. 129, розд. III.

рента для Франції й Анґлії, — яким колишня німецька державно-княжа „розмазана каша“ (як недавно про се дотепно висловив ся німецький мінїстер заграничних справ) була приємнїйша нїж сильна новочасна Німеччина*).

Нещирість всїх дипльоматичних старань великих держав про долю малих і поневолених народів зрештою добре видко з того, що звичайно та здебільшого „визволеннє“ переводило ся на рахунок свого політичного противника чи ворога, тимчасом коли у себе вдома лишало ся все постарому. Поневолені народи гнобили ся; їх прямування до національного відродження безоглядно переслїдували ся та вигублювали ся. Пригадаймо собі напр. російський царизм в ролї балканського „визвольника.“ Сю самодержавну, абсолютистичну Росію, де від Молдована аж до Фіна все на всїх мовах мовчало, бо благороденствувало! Або навіть щирість симпатії Анґлії до поневолених народів, Анґлії, яка рівночасно дуже безоглядно душила найменший прояв національної самосвідомости серед Ірляндців, голодом виморюючи сей безталанний і пригноблений кельтський нарід, а не так давно ще вела заборчу війну з малим бурським народом!

Правда, все се малюнки минувших не днів, але десятилїть. Може дипльоматична Европа XX ст. чеснїйша й порядннїйша від своєї попередниці XIX ст. Може загранична полїтика між тим стала ся демократичнїйшою та моральнїйшою?! Замісць відповідати на се — подивім ся лишень на справжнїй образ дипльоматичних національно-визвольних заходів саме вже під час сеї всесвітньої війни, коли чейже розходить ся про основну перебудову вчорашньої Европи, про свого роду переоцїнку всїх її дотеперішнїх вартостей і коли можна-б було дожидати найбільшого напруження та вислову всієї чесноти та порядности дипльоматично-офіціяльної її істоти.

Щож ми побачимо? Здебільшого добре вже знайому закулїсову інтриґантську гру з середини минулого столїття. Тільки в більшім виданню та з більшим інтелєктуальним і

*) Під сим оглядом дуже характеристичним і симптоматичним є бажаннє, яке недавно висловила анґлїйська часопись „Daily Mail“. На її думку в Европі має бути заведений status quo ante зперед 1864 р., коли не було ще зєдиненої нїмецької держави, але істнувала сумно-славетна нїмецька „Kleinstaaterei“ (дрібнодержавність). Положеннє з 1864 р. на думку анґлїйської часописї виключно раціональне та задоволило-б усїх крім Гунів (себто Нїмців. І. Б.). „Уявімо собі, —рисує ідилїчний малюнок „D. M.“,—який спокійний мир приніс би поворот до нього. Полабські воєводства були-б повернуті Данії Франція знову мала-б Ельзас-Льотаринґію. Кільський канал був би зайвим. Гельґоляндь був би знову британським. Нїмеччина, зрікши ся державного єдинства, була-б знову гуртом самостійних королївств. Нїмецькі кольонії, до набуття яких ми божевільно допустили, скинули-б на все тяжку долоню тиранії. Одним скоком ми повернули ся-б до золотого віку, який згубили наша слїпота й нїмецька розбійнича пристрасть. Се єдиний status quo ante, який ми могли-б та повинні-б признати“.

фразеольоґічним жонґлерством і єзуїтизмом. Знову „визволюють ся“ кріпаки-сусіди, а свої заковують ся в ще гірші кайдани національного поневолення.

Антанта піклуєть ся про австро угорські „окраїни“ й „інородців“, хоче вигнати варварську Туреччину з Европи, визволити німецьких не-Німців. Вона цікавить ся чеською, ельзас-льотаринзькою, вірменською, подекуди польською справою. Московський царизм ішов „визволяти“ австро-угорські недержавні народи, тим часом як „Ліґа російських інородців“ зладжувала для Вільсона свій страшенний акт оскарження проти царського знасилування та поневолювання численних російських „окраїн“ та „інородців“.

Анґлія, захоплена визволюваннєм австрійських, турецьких і ґерманських недержавних народів, забула про своїх Ірляндців під боком, аж сї змушені були пригадати їй своє істнуваннє торічнїм (1916) повстаннєм, аж повішеннє ірляндського національного провідника Роджера Кезмента ще один раз пересвідчило весь культурний світ в тім, що славетна анґлїйська свобода й полїтичний демократизм мають свій дуже чорний відворотний бік. Франція та Бельґія, справедливо домагаючи ся направи заподіяних їм кривд, рівночасно переводять безоглядну боротьбу проти фляманд ського руху під очевидно безглуздим закидом якогось його „ґерманофільства“. Про покійну царську Росію годї говорити, не тому, що про мертвих можна або добре говорити або зовсїм не треба говорити, але тому, що на щастє царизм вже на все щез з поверхнї землї. Одначе фактом лишить ся, що його передсмертна фарса — виступ у ролї „визвольника“ поневолених народів під час сеї війни—означає всесвітнїй рекорд в історії дипльоматично-національного „визвольного“ гумбуку.

Було-б очевидно несправедливим і односторонїм закидувати дипльоматичний махіявелїзм та гіпокризію лишень почвірному порозумінню. Під сим оглядом ворожий йому центрально-державний табор мало в чім відріжняєть ся від антанти. Головно хиба тим, що не має серед поневолених народів морально-полїтичного кредиту першої. Революційні та демократичні традиції головних співучасників почвірного порозуміння (Французька „деклярація прав людини та громадянина“ або анґлїйська „велика хартія вольностей“) зрозуміло більш приваблює плебейські пригноблені народи ніж спогади метернїхівського, бахівського абсолютизму, чи передвоєнного пруського гакатизму. Тому саме й виступ центральних держав—особливо-ж Німеччини—в ролї „визвольників“ поневолених народів зустрів ся загалом зі значно меншим довіррєм і симпатіями ніж більш

менш анальоґічні заходи антанти*). Одначе де в чім ся роля сих останніх була улекшена через те, що свою „визвольну“ акцію вони звернули супроти найбільш та страшенно поневолених народів, які стогнали в грізнім ярмі царської „тюрми народів“, та що в часї війни вони деякі фактично визволили зпід панування царизму.

Центральні держави головну увагу присвячували польській справі, щодо котрої позитивну свою визвольну політику довели до проголошення (5 падолиста 1916 р.) Конґресівки польською самостійною державою з перспективою деякого її поширення після скінчення війни на схід, себто по лінії державно-історичних традицій та прямувань польських самостійників, але без пруської й австрійської навіть етноґрафічної частини Польщі. Галичині приобіцяно лишень широку державну автономію в межах габсбурзької монархії**).

Менш фактично проявляло ся зацікавленнє для українського питання, хоч воно протягом війни набуло першорядного міжнародного значіння, а вже зовсім очевидно використовували ся політично-дипльоматичні справи: литовська, білоруська й жидівська, не без звязку зі сумно-славетною засадою „розділяй і пануй!“.

Инші національні справи східного кольосу (як татарсько-мусульманська, грузинська) викликали здебільшого теоретичне й культурне зацікавленнє. Під сим останнім оглядом в Німеччині загалом вельми багато зроблено для популяризації національних справ і рухів не лише російських, але антантського табору взагалї. Протягом війни в Німеччині повстала чимала публїцистична й політична інформаційна література з приводу них, в якій хоч багато є западто одно-

*) Причиною сього останнього подекуди є також ще й те, що в політичній ідеольоґії центрально-державного бльоку нема симпатій до національного принципу та до гасла про національне самоозначеннє народів загалом. Навпаки зовсім очевидно признаєть ся першенство та перевага над ними державної засади. „Державна спілка — каже Майнеке—мусить стояти над союзом народів“. Він остерігає далї перед „сіоністичною мрійністю й ортодоксією“ націоналізму. На думку Поттгоффа ся війна означає занепад державнотворчої ролї національного й расового чинника. Взагалї наука й публїцистика центрально-державного табору старають ся виказати смерканнє національної дрібнодержавности, а поруч з тим державу будучини уявляє собі в наднаціональній або позанаціональній формі (Реннер, Науман, Ірабовський). Завданнєм XX віку в післявоєннім часї на думку ідеольоґів сього табору має бути гармонійна синтеза провідних характеристичних рис двох попереднїх століть, себто космополїтизму XVIII в. з націоналїзмом XIX в. Критичний огляд сих теорій читач знайде в цитованій вже тут працї Р. Челлєна: Політичні проблєми світової війни стор. 47 і далї.

**) Останніми часами Австрія виявила готовість віддати будучій Польщі цїлу Галичину, отже й українську частину, при умові, що Польща увійде в склад австро-угорської монархії на основах персональної унії.

стороннього й тенденційного, але поруч з тим не мало матеріялу, під кождим оглядом серіозного й доброго. Згадаю ще, що для популяризації російських національних справ багато причинили ся відомі берлїнські т. зв. „східно-европейські вечірки“.

З західних національних проблєм центральні держави (властиво Німеччина, бо Австро-Угорщина під сим оглядом ніяк спеціяльно не виступала) розмірно найбільше присвячували уваги ірляндській і фляманд ській. Роджер Кезмент знайшов, як відомо, в часї війни захист у Німеччинї, де розвинув вельми енерґічну публїцистичну діяльність для визволення своєї батьківщини з анґлїйського ярма. В звязку з сим саме в часї війни появила ся у Німеччинї чимала публїцистична лїтература, що всесторонно розглядала дуже цікаве й актуальне ірляндське питаннє.

Щодо Фляманд ців — нїмецьке відношеннє могло по зайняттю Бельґії цїлком реально проявити ся, а саме в напрямі переведення основних національно-полїтичних і культурних домагань сього своєрідного народу, якому у власно-державній хатї жило ся, як в чужій, котрий на власній шкірі досвідчив бездонну ріжницю поміж французькою революційною вільнолюбною фразеольоґією та дїйсною національно-централїстичною державною полїтикою. Нїмцї перевели адмінїстративний подїл Бельґії на фляманд ську й валоно-французьку частину; здїйснено одно з найзаповітнїйших культурних домагань фляманд ського народу, себто ународовленнє ґентського унїверситету. Одначе Фляманд ці, котрих їх компатріоти Французи оскаржують у „ґерманофільстві“, ставлять ся до сеї фляманофільської полїтики окупаційного нїмецького уряду дуже пасивно й без симпатій. Серед них було донедавна чимало явних ґерманофобів.

Найслабшим пунктом центральних держав щодо їх національно-„визвольних“ заходів є те, що під сим оглядом вони у себе в хатї полишили старі передвоєнні порядки, які ще завдяки воєнному режімови в часї війни подекуди дуже погіршили ся, ставлячи їх власних „інородців“ і „окраїни“ у вельми тяжке положеннє, що знаменито знову використовувала дипльоматія почвірного порозуміння, особливо-ж у своїх нападах на Австро-Угорщину.

Якого лиха наробив австро-угорський абсолютизм в часї війни, як безоглядно поводив ся супроти своїх народів-плебейців, про се увесь культурний світ довідав ся з трибуни віденського парляменту під час торічнього (1916) весняного його засї-

дання, коли заступники Чехів*), південних Славян, Поляків і Українців виступили зі страшенним оскарженнєм проти режіму гр. Штірка та його грізної спадщини, проти крівавої експресюстиції, яка майже по столипінськи щедро вішала „інородческе“ населеннє наддунайської держави. З таким „домашнім обиходом“ дуже ризиковно одягати ся у плащ національного „визвольника“.

В Німеччині також власних „інородців“ трактовано яко населеннє другої кляси або низшого сорту. Гакатизм формально завішено на час війни задля „горожанського миру“. Але дух його та бюрократична практика здебільшого лишили ся постарому. Протести-промови польських послів у берлінськім парляменті подекуди відхилили занавісу, що закривала справжнє політичне положеннє у Познанщині. А ситуація в Ельзас-Льотаринґії була куди більше загострена й пекуча**).

Словом, „визвольні“ заходи европейських державних спілок в дійсности були лише більш чи менш замаскованим державним еґоїзмом, властиво отже звичайним імперіялізмом і експансією. Задля поневолених народів „визволеннє“ таким робом і серед таких обставин могло-б легко стати ся справжнім данайським дарунком, як се найліпше досвідчив нераз на собі у минулім століттю Балкан і як на сім ґрунті прийшло вже до чималого непорозуміння поміж „самостійною“ Польщею та її „визвольницею“ Німеччиною***).

---

*) Дуже цікавий фактичний матеріял про переслідуваннє Чехів у часі війни зібраний у виданню: Chování se vládních kruhů k českému národu za války, Прага, 1917. Є се книжкове виданнє інтерпеляції чеських послів з приводу воєнного абсолютизму в Чехах.

**) В сій розвідці природно лише дуже загально та поверховно говоримо про ріжні національні справи, які у звязку з сею війною стали пекучими та звернули увагу ширшого загалу. Інформаційний огляд російських національних питань читач знайде в першій частині нашої спеціяльної праці: Поневолені народи царської імперії, їх національно культурне відродженнє та автономічно-політичні прямування (1916). В другій частині, котра має вийти з друку наприкінці війни, буде зроблений огляд сих справ у часі війни та в звязку з нею. Ірляндське питаннє обговорить автор в окремій розвідці, котра підготовлюєть ся саме до друку, також фляманд ському рухови присвячена буде докладна інформаційна праця, яка незабаром піде до друку.

***) Для сього відношення дуже характеристичний сей факт, про який повідомив варшавського кореспондента „Now-ої Reform-и“ гр. Ронікер, даючи звідомленнє першому про подорож до Берліна в польській справі. Коли в літі 1917 р. дійшло до відомої крізи „Rady Stanu“, а наслідком сього й до крізи польської державности під патронатом центральних держав загалом, в німецьких рішаючих кругах впринув проєкт полагодження польського питання в окупованій области manu militari, себто завойовницьким робом. На запит кореспондента „N. R.“, яка мала бути ся нова програма, гр. Ронікер відповів: „Дуже проста й не мушу доказувати, що грізна: заведеннє воєнного режіму, що політично означало-б перекрисленнє акту 5 падолиста, а економічно витягненнє з Королівства ще протягом року міліярдів марок. На щастє сю програму вдало ся повалити (Див. лист з Варшави п. заг. „Obraz sytuacyi“ в „Now. Ref.“, ч. 406) Як в дипльоматичнім

Поневолені народи мають, розумієть ся, право використовувати задля свого визволення загальну міжнародню ситуацію та політичну конюнктуру; се значить: вступати в політичні союзи, котрі можуть йому улекшити визвольну боротьбу. Одначе ніколи не слід покладати ся цілком на сю зовнішню поміч, котра звичайно дуже дорого коштує, а до того ще тільки н а п і в визволює. Поневолені народи хай памятають гарне гасло італійського визволення: Italia fará da se (Італія сама зробить ся), себто визволить ся власними силами. Бо в дійсности народ визволюєть ся завжди власними силами й фундамент свого визволення та самостійности треба завжди будувати на ґрунті власної своєї національної енерґії, а насамперед, розумієть ся, через п о г л и б л е н н є н а ц і о н а л ь н о ї с а м о с в і д о м о с т и серед як найширшого свого загалу, що є найліпшою запорукою успіху й побіди в боротьбі за національне визволеннє.

„Істнуваннє народу—каже чеський фільософ Фр. Крейчі, автор незвичайно цікавої і актуальної розвідки п. з. „Право на істнуваннє малого народу“ — залежить від умовини, яка не може бути переможена ніяким моральним насильством і жадним насильством взагалі з боку иншого народу й котру кождий народ має у своїй силї. Можемо сміло сказати, що доки ся умовина триває, народ непереможний, лише винищити, перестріляти, змасакрувати можна-б було народ; але коли ми вже дійшли так далеко, що такого ділання не можна подумати в культурнім світї. принаймнї поміж цивілїзованими народами, тодї ся умовина є для найменшого народу запорукою істнування, хиба що він сам її відцураєть ся, що означало-б самогубство. Сею умовиною є національна свідомість, національне самоусвідомленнє. Се є те, що тримає приналежників народу разом, що творить з одиниць національну суспільність серед всїх обставин, які можна подумати, а сеї „свідомости“ з душі одиниць ніяким насильством не можна вирвати, отже доки є

„визволюванню“ народів все має саме припадковий характер, видко з того, що за якийсь час сю грізну програму відкинув відомий акт 12 вересня, який означав дальший крок на лінії політики, розпочатої горічнім падолистовим проголошеннєм польської державної самостійности. А на початку падолисту 1917 року з берлінських джерел появили ся сенсаційні чутки про ще иншу й нову концепцію полагодження польського питання, а саме: про буцім-то проєктоване зєдиненнє Конґресівки з Галичиною в самостійну польську державу, лише персональною унією злучену з Австро-Угорщиною. Так отже дипльоматичне „визволеннє“ балянсує довільно поміж двома протилежними бігунами: протинаціонального насильства й сутонаціонального заманювання, є свого роду білярдовою грою про свободу поневолених народів, в якій сим останнім припадає роля киданих кулей, коли тимчасом грачами є великодержавні й пануючі народи-патриції.

національно свідомі одиниці, доти істнує народ і його не можна знищити...

„Тому усвідомлений народ, всї верстви, якого проникнуті національною самосвідомістю, кождий член котрого сю приналежність відчуває яко основну частину своєї особистої істоти, витримає кожде протидїланнє, утиск, насильство, переживе всї катастрофи. В накинутій боротьбі за істнуваннє побідить, оборонить право на буттє, а перед сим в нївець розсипують ся всї висновки фільософів, соціольоґів, державних діячів і істориків, котрі хотять нас переконати про те, що боротьба малого народу проти великого безнадїйна, бо буцїм-то сильнїйший побідить, що до великих народів належить будучність, що вони є представниками людства й носителями культурного розвитку. Добре, хай сильнїйший побідить, але національна самосвідомість є силою, котрої не можна знищити, отже й права на істнуваннє малого народу не можна знищити, боротьба за нього може вести ся з довірреєм в кінцеву побіду й серед найнеприхильнїйших обставин“.

Сї уваги з приводу основної умовини права на істнуваннє малого народу можна віднести до кождого поневоленого народу взагалї. І для них національна самосвідомість се перша й провідна умова їх непереможности. Тому, як ми вже зазначили вище: головним завданнєм всїх народів-плєбейцїв має бути поглибленнє та поширеннє національної самосвідомости, сеї непереможної твердинї національного істнування*).

II. Головні чинники й основні фази національно-відродних рухів.

Національне пробудженнє і далї культурне відродженнє й самоозначеннє т. зв. „неісторичних“ народів є одною з найцїкавійших появ новочасного життя. Се не припадковий епізод у новітнїй історії Европи, але дуже типова поява, спричинена й викликана цїлою низкою культурних, полїтичних і суспільних чинників. Відомо загально, що сї національно-відродні рухи

*) Вже після написання сього роздїлу я познайомив ся з оставньою працею К. Кавтського: Die Befreiung der Völker (Визволеннє народів), Штутґарт, 1917, в якій вельми добре скритикована дипльоматична метода „визволювання“ поневолених народів, про що саме мова в сїм нарисї. Звертаємо увагу читача на цїкаві уваги з сього приводу знаменитого нїмецького марксиста, хоч загалом з деякими основними його поглядами на національну справу, висловленими в сїй розвідцї, не згоджуємо ся, про що доведеть ся нам говорити в дальших роздїлах сеї працї.

датують ся головно від початку XIX ст. Тоді саме европейська суспільність вступила в одну з найкритичнійших стадій свого розвитку, коли старі февдальні її основи, т. зв. „ancien régime“ (старий лад) занепадав під могутніми ударами великої французької революції, а на його руїнах почала народжувати ся нова людська громада під соняшним, чарівним гаслом: „вільности, братерства та свободи“, коли проголошено одну з найбільших засад нового часу — визволеннє людини (у так зв. „Декларації прав людини та громадянина“).

Дуже цікаве й гідне уваги те, що французька революція, яка спеціяльно у національній справі (саме щодо поневолених народів Франції та їх мов) зайняла крайно державно-централїстичне становище (французькі якобінці-централїсти були саме батьками й ідеольоґами всїх пізнїйших протинаціональних державних централїзацій скрізь по всїй Европі, отже всїляких їх „обрусїнїй“, ґерманїзацій, мадяризацій і т. ин.*), мала своєю загальною ідеольоґією чималий вплив на розвиток визволених народів. Згадана вже тут „Декларація прав людини та громадянина“ була саме полїтичним євангелієм перших апостолів національного відродження історією забутих і приборканих народів-кріпаків.

Се зрештою зовсїм зрозуміле: індивідуальне відродженнє людини було одною з передумовин суспільного визволення загалу. З руїн февдальної суспільности насамперед визволив ся

*) Згадаємо лишень палкі промови в конвентї проти інородців та „patois“ (наріччей) Барера та Ґреґуара: Перший рішуче висловив ся проти федералїзму та за примусове розповсюдженнє серед інородців „мови свободи“, себто французької. Він казав: „Треба розповсюдити державну мову, треба знищити ту аристократію мови, котра немов ставить освічену націю серед варварської нації. . . Федералїзм і пересуди говорять по бретонськи, еміґрація та ненависть до республики — по нїмецьки, контрреволюція говорить по баськи. Розбіймо-ж сї знаряддя шкоди й облуди... Громадяне, мова вільного народу мусить бути одна і тажсама для всїх. Ми обовязані перед нашими співгромадянами, обовязані для ствердження республики зробити так, аби на всїм її просторі говорило ся мовою, котрою написана Декларація прав людини“. Ще рішучійше грімав у сїм дусї другий бесїдник конвенту, згаданий вже Ґреґуар. „Громадяне,— казав він,— ви маєте щастє бути Французами!.. Ви ненавидите полїтичний федералїзм, відкиньте-ж і федералїзм мови! Мова мусить бути єдина, як республика!..“ Сей державний протинаціональний централїзм французького якобінїзму перейшов потім у спадщинї до революційного й соціялїстичного руху в Европі у XIX ст. Европейський революціонїзм і соціялїзм дуже довго й традиційно доґматично уважав новочасні національні рухи за прояви замаскованої реакції й абсолютизму й тому вороже ставив ся до них та вперто поборював їх. Згадаю лише дуже поширений державний централїзм і очевидну неохоту до національної справи серед російських революціонерів і соціялїстів (Ткачев напр. був свого роду російським Барером або Ґреґуаром). Лише наприкінцї минулого століття почав ся зворот в европейськім соціялїзмі від сеї фатальної ворожнечі та нехтування національного питання. Але про се на дальших сторінках сеї працї. (Докладнійше про державний централїзм французької революції у знаменитій розвідцї Драгоманова: „Чудацькі думки про українську національну справу“, яка взагалї є одною з найцікавійших праць про національну проблєму).

так званий „третій стан“ (tier état), але побіч та поруч нього виринула на суспільно-політичнім обрію зоря нової кляси: працюючого, обездоленого народу, якому припало завданнє бути головним двигуном і будівничим майбутньої нової суспільности. Головну-ж масу та національне ядро „неісторичних“, а здебільшого й поневолених народів взагалі творить саме сей працюючий нарід. Бо колишнє його власне панство винародовило ся на користь державно-пануючої нації, а саме — зверхніх аристократичних його шарів (напр. спольщеннє, а потім змосковщеннє українських верхів). Новочасна „інородчеська“ інтеліґенція так само якийсь час поповнює ряди національних перекинчиків особливо там, де власне національне відродженнє поступає поволі наперед або де державний пануючий нарід представляє заразом культуру всесвітнього значіння (напр. словацькі, хорватські або українські т. зв. „мадярони“ перевертні на Угорщині, або флямандські „франскіліони“ (Franskiljon) у Бельґії.

Задля „неісторичних“ народів новочасна суспільна еманципація спричинила заразом національне пробудженнє та відродженнє, а далі й визвольне прямуваннє до самоозначення й самоуправи. Величезну ролю у сім, як і в суспільнім русі нової доби взагалі, відограв капіталізм, який справді став кумом національних відродин приспаних історією народів-кріпаків.*)

Одначе в ґенезі відродження народів-кріпаків капіталізм щодо часу був пізнійшим чинником. Отже про його говоритимемо потім. А тепер мусимо ще звернути увагу на один факт у процесі новочасного національного ренесансу, що хронольоґічно попередив французьку революцію. Маємо на думці піонірське значіннє релїґійної реформації в її ріжноманітних проявах у заранку історії нових віків, яка своїм протестом проти мертвої латинщини у священих книгах і заведеннєм в них живих народніх мов була чималим і одним з перших імпульсів до пробудження національної самосвідо-

---

*) „Пробудженнє неісторичних націй — каже найлїпший дослїдник сеї справи О. Бавер — є одною з безчисленних зверхніх форм капіталїстичного розвитку“ (Див. його відому монографію: „Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie“, стор. 239). Инший визначний теоретик національної проблєми К. Реннер зауважає з сього приводу: „Капіталїстичний спосіб продукції має для історика ту дуже поважну функцію, що виривае неісторичні нації з безнадійного отупіння та що дає спроможність при упертій економічній праці витворити клясу за клясою та повільно з фраґментів нації утворити повну націю. Се зробив він в Австрії з Чехами та Словінцями протягом менше більше двох поколїнь“ (Пор. його розвідку: „Проблєми Сходу“, по українськи видану в збірці статей К. Реннер—О. Гаммер: „Національна справа, інтернаціоналїзм, імперіялїзм і соціялїзм“, а саме дуже цікавий II розділ: „Пробудженнє неісторичних націй“).

мости серед народнїх мас „неісторичних“ народів. Але й серед історичних народів релїґійно-реформаторські прямування иноді мали виразно-національний характер, як напр. чеський гуситизм, котрий причинив ся до великого поглиблення народньої самосвідомости Чехів, а потім був найбільшим їх заборолом проти небезпеки ґерманїзації. Виданнє Євангелія чи Біблії (а иноді просто якогось молитовника) на рідній мові для багатьох „неісторичних“ народів (напр. Фінів, Естонців, Лотишів, Литовців і т. ин.*) було початком власного письменства. Коли отже згодом (у XIX ст.) почало ся новочасне культурно-лїтературне відродженнє сих народів задля вироблення власної їх лїтературної мови, сї лїтературні початки з часів реформації були підвалинами та вугольними камінями.

А не треба хиба спеціяльно підкреслювати, яке величезне значіннє мало у відродженню „неісторичних“ народів утвореннє власної лїтературної мови на народній основі. Се властиво вихідна точка кождого національного ренесансу; підвалина, на якій будуєть ся потім дальше культурно-національне самоозначеннє даного народу; словом, подія першорядного культурного й суспільного значіння для виз-

---

*) Жорес у своїй дуже цікавій розвідці „Батьківщина й робітництво“ (український переклад видала в 1915 р. У С. Р. П.) слушно звернув увагу на інтелєктуально революціонїзуюче значіннє Біблії. „Перекладана всюди на рідні мови, Біблія мала навчити народи думати. Ся Біблія повна боротьби й різкости, нарікання, крику й бунту невченого народу, гордість якого мабуть подобаєть ся Богови, хоч він її карає й ломить; ся Біблія, в якій вибрані провідники безупинно ворохоблять народ, а своє право приказувати мусять здобувати заслугами: ся дивно революційна книжка, в якій розмова поміж Новом і Богом ведеть ся сим способом, що Бог виступає в ролї обвинуваченого, який проти крику розпуки праведного може боронити ся тільки глухим гуком грому; ся Біблія, в якій виступають пророки зі своїми проклонами на неправедних багачів, з месіянськими мріями про загальне братерство, з цїлим жаром свого гнїву й надії, з палким огнем на устах...“ (стор. 9). Зайво додавати, що пригноблені народи могли багато черпати з Біблії для усправедливлення своєї національно-визвольної боротьби Коли тут мова про реформацію, слїд звернути увагу на дуже цікаву появу—неоднакового впливу поодиноких світових релїґій на розвиток національно відроджених рухів поневолених народів. Отже під сим оглядом, на що вже звернув увагу Драгоманів („Чудацькі думки“, стор. 60 і 73), найлїпше презентуєть ся протестантизм. Народи, котрі прийняли реформацію, скрізь виказують куди більший поступ у своїм національно-культурнім розвитку ніж ті, що лишили ся при католицизмі. Згадаємо напр. Естонців, Фінів, Лотишів і т. инш. Сей факт особливо різко виступає, коли порівняємо національний поступ споріднених народів у звязку з їх релїґією. Напр. з кельтійських: найвище розвинули ся Валїйці з радикальним протестантством, слабше шотляндські гірняки-пресвитерянці, а найгірше католицькі Ірляндці та Бретонці Або коли порівняємо напр. протестантських Лотишів з католицькими Литовцями чи ще лїпше з їхже земляками Летґолами-католиками, побачимо те саме. Православє більш менш анальоґічне під сим оглядом з католицизмом. Пор. напр. Сербів з Хорватами. Про мусульманство ще тяжко говорити, бо воно поширене здебільша в країнах, куди европейський національний ренесанс поперше починає проникати. Але після його впливу на Балканї серед південних Славян не можна говорити про його великий національний активізм.

вольних народів-кріпаків. А се не тому, щоб рідна мова була якоюсь святістю або національним фетишем, а лише тому, що природний культурно-національний розвиток і поступ кождого народу нормально може відбувати ся тільки на основі власної рідної мови. „Література — каже Драгоманів — мусить нести в маси народу просвіту, а то найлекшим способом. Для того літературна мова мусить бути як найблизша до простонародньої“ (Чудацькі думки, 118). „Подібно до обороту крови в орґанізмі — зауважає Житловський — мова являєть ся двигачем в орґанізмі тих елементів духової поживи, що їх треба доставити кождій особі даного народу“ (Соціялізм і національне питаннє, стор. 57).

Величезне значіннє мови для духово-культурного й особливо літературно-мистецького розвитку підкреслює Кавтський, кажучи: „лише мова, в якій від найніжнійшої молодости приймають ся всї враження від окруження, дає нам ту силу, ту тонкість відтінків, ту ріжноманітність вислову, які необхідні, коли треба розвинути не якісь абстрактні поняття, але коли треба відзеркалити всю повність конкретного життя. Політику й науку можна робити також і в мові, вивченій у школї, але мистецькі річи звичайно творять ся лише в рідній мові“ (Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas). Сю ріжницю між своєю рідною та чужою розговірною мовою знаменито підкреслили істрійські Хорвати, яким приходить ся у життю побіч власної мови вживати задля зарібку також італїйської мови. Отже рідну хорватську вони називають „мовою серця“ (lingua del cuore), а італїйську—„мовою хлїба“ (lingua del pane), себто зарібковою (Житловський, стор. 57).

Таким робом демократизація освіти в XIX ст. (шкільний примус, народнї унїверситети, курси для неграмотних, дешеві народнї бібліотеки й читальнї тощо), оскільки вона очевидно мусїла послугувати ся рідною мовою, піднесеною передтим на щабель власної літературної, — стала ся також одним з найголовнїйших чинників відродження кріпацьких народів (Пор. К. Кавтський, стор. 37).

Дуже цікаво зясовує сей звязок між рідною мовою та культурним розвитком народу Бруцкус в ориґінальній розвідцї: „Національність і держава“ („Русская Мысль“, 1910, VI). „...Загальнолюдська культура — резюмує він свої уваги з приводу відносин між національним і вселюдським та ролї рідної мови в поширенню й утворенню культури — не навершуєть ся механїчно на початки власної: вона мусить амальґамувати ся з сею останньою, мусить бути перероблена.

2*

Література в рідній мові і є та лябораторія, в якій відбуваєть ся перерібка елементів загальнолюдської культури відповідно до потреб даного народу, де сї елементи зливають ся з початками власної культури... Власна національна культура, як технїчно, так і психольоґічно є найлїпшим знаряддєм задля прилучення народности до дібр вселюдської культури. Затриманнє у розвитку національної культури є для кождого народу лихом, бо засуджує його на культурну відсталість; у суспільности, в якій ріжні народи живуть перемішано, такий нарід мусить лишити ся на долї соціяльної піраміди. Навіть і в такім випадку, коли національний розвиток припинюєть ся під натиском чужої дуже високої культури, вислїдом сього є культурний застій. Бретань є найвідсталїйшою провінцією Франції, бо заховавши свою кельтійську мову, Бретонцї не витворили в нїй лїтератури, не зуміли здобути для своєї мови прилюдних прав...

„Зі всього вище наведеного мусить бути ясно, що національна культура є та форма, в якій духовий розвиток етнїчної ґрупи відбуваєть ся нормально та швидко... (курсив мій, І. Б.). За нашого часу, коли господарські умовини вимагають швидкого піднесення мас на вищий щабель культури, сю мету можна осягнути лише розвитком культури в національних формах“ (стор. 143—145.

Се останнє особливо відносить ся до справи лїтератури, сього дуже важного прояву людської культури, котра щодо форми завжди бувала, є та буде національною й немислима в якомусь позаполїтичному видї. Всесвітнїй та загальнолюдський характер і значіннє можуть мати окремі національні лїтератури лише своїм інтелєктуальним та мистецьким змістом. Тому всї спроби якоїсь анаціональної лїтератури наперед засуджені на поталу й неуспіх. Доказом сього може бути доля та розвиток середньо-вічного латинського письменства. Цїкаву характеристику сього зробив чеський письменник Ф. Шульц, доказуючи рівночасно утопійність прямувань до загальнолюдської якоїсь понаднаціональної лїтератури: „Якоїсь абстрактної лїтератури,—зауважає він,—яка висїла-б десь у повітрю, як домовина Магомета, витвореної людьми, котрі-б не належали до жадної національної суспільности, — нїколи не було, нема та не буде; тому всїлякі прямування до якогось лїтературного становища, вищого за національне, не мають найменшого сенсу. І саме поняттє гуманности в лїтературі

належить до національної сфери. Доказ сього маємо вже давно за нами. Середні віки силкували ся витворити в центральній та західній Европі за посередництвом латинської мови літературу, спільну для кількох народів, вищу за рідні, місцеві, національні письменства. Се мала бути якась всесвітня література й щодо мови й щоду змісту; вона мала бути чимало корисною не лише для її учасників й плекателей, але й задля загальної культури. Які-ж вислїди мали сї прямування? Вони не досягли навіть того, що, здавало ся, наперед вже було готове. Протягом шестисот років свого тривання вони анї на мент не здійснили зєдинення та зцїлення під сим оглядом народів, в країнах котрих були плекані. Скрізь та все лишала ся й лишили ся латинські лїтератури: в Італії, Еспанії, Франції, Анґлії, Німеччині, в Угорщині, а також й у нас в Чехах, але ніде не було ніколи одноманїтного світового письменства, хочби у сьому шматку европейського світу. А прецїнь, коли є загалом можлива якась всесвітня та ненаціональна лїтература, так се саме було тодї".

Иншим, значно могутнїйшим і загальнїйшим, а щодо часу новійшим чинником в пробудженню народів-кріпаків був культурний романтизм з кінця XVIII та головно з початку XIX ст., в атмосфері пристрасности якого до старовини та питомих основ людського суспільного життя (Руссо), а заразом й до природного побуту примітивних і „неісторичних" народів (Гердер) — повстала новочасна наука етноґрафія, яка „не тільки викликала переворот у життю цїлого ряду менших і більших народів, спонукуючи їх національне відродженнє, але й мала рішаючий вплив на лїтературу в цїлій Европі . . ." *)

З легкої руки збірки Гердера народнїх пісень ріжних народів („Stimmen der Völker" — „Голоси народів") в Европі появило ся величезне зацїкавленнє старими витворами народньої словесности всїх, а головно „неісторичних" народів. Почали записувати ся та збірати ся кельтійські „дуани", литовські „дайни", фінські „руни", українські „думи" східно-славянські „билїни" тощо. Се захопленнє лїтературною старовиною було таке епідемічне, що часто, де не було таких дїйсних памяток, дослїдники їх самі творили. Пригадаємо лише сфальшовані Макферсоном старокельтійські т. зв. „Осіянові пісні" або славетні чеські: Кралодворський та Зеленогорський рукописи, які зладив головно чеський письменник Ганка; далї деякі сфальшовані вкладки у відомім естонськім національнім епосї „Калевіпоеґ", потім болгарський фальсифікат „Веда Сло-

*) В. Гнатюк, Українська народня словесність. Відень, 1917 (стор. 3).

вена“, зладжений Ш. Верковичем наприкінці 60 років XIX ст., врешті кельто-бретонський фальсифікат: „Barzas Breiz“ (поезія бретонських бардів), який опрацював та в 1839 р. видав Делявільмарк.*)

В історії новочасного національного ренесансу сей романтичний етноґрафізм та археольоґізм — сї ориґінальні й підроблені твори народньої письменности відограли дуже велику ролю, розбуджуючи національну самосвідомість серед народів, котрих стара історія уважала вже на все мерцями. Зацікавленнє сею народньою лїтературною творчістю захоплювало для національної справи того чи иншого „живого мерця“, насамперед вчених дослїдників, а далї й молоді сили з нової інтелїґенції народу, який пробуджував ся. А з її рядів потім виходили дальші невтомні робітники, апостоли національного відродження, заслугою яких се останнє переходило згодом з першої фази національної романтики в другу, реальнїйшу: культурно-національного самоозначення. А в його творчім сяйві почала прокидувати ся згодом національна думка народнього загалу: їх потенціяльна національна сила поволї перетворювала ся у кінетичну енерґію, що уможливлювала постепенну національну його індивідуалїзацію та кристалїзацію. Сї автентичні памятки старого власного письменства були крім сього доброю знадібкою у визвольній боротьбі поневолених народів ще під иншим оглядом: вони часто заперечували згірдний закид „неісторичности“ або дуже образливий закид культурної „меншевартности“, якими народи-пани частували народів-кріпаків, поборюючи таким чином право сих останнїх на національне визволеннє та нехтуючи їх культурно-національну самобутність. Про се ширше згадуємо низше.

Тут мусимо зазначити, що саме бажаннє відкинути сї закиди спонукало палких патріотів воскресаючих народів до фальшування старих памяток рідного письменства на зразок справдї знайдених лїтературних памяток инших „неісторичних“ народів. Задля сеї самої вже причини деякі народи, відроджуючи ся, старали ся виводити своє походженнє від стародавнїх культурних предків. Та напр. новогрецький рух захоплював ся пангєленським ідеалом і уважав ся за віднов-

*) Загальний огляд сих національно-лїтературних фальсифікатів зробив дослїдник чеських підроблень проф. I. Hanuš у передмові до: Rukopisové zelenohorský a kralodvorsky (Památka z XIX věku). Praha, 1910; про два кельтські пор. Dr. Thurneysen: Die Kelten in ihrer Sprache und Literatur; про болгарський I. Šišmanov: Glück u. Ende einer berühmten literarischen Mistyfikation Veda Slovena (Arch. f. slov. Philologie. 1903, XXV, SS. 580—611); врешті про естонський S. Suits: Die estnische Literatur, Rom, 1914 в „Kultur der Gegenwart“, I, 9. Пригадаю, що був час, коли оспорювала ся автентичність українського „Слова о полку Ігореві“, яке також уважало ся за підроблене, але не слушно.

ника античної Геляди, або новочасний румунський національний рух уважав Румунів за безпосереднїх нащадків клясичного Риму, а їх відродні прямування за спробу оживлення староримської культурної спадщини.

Колиб отже романтизм був вічним, а прямування народів, які пробуджували ся під національним оглядом, не виходили поза лїтературно-культурні домагання й не збочували протягом часу на полїтично-соціяльний і економічний шлях, можливо, що ідїлля поміж панськими й кріпацькими народами була-б довшою та тривкійшою. Але силою природного розвитку річей стало ся инакше. Безполїтичне культурництво яко програма національного відродження на будуче було засуджене на неповодженнє, бо в душній атмосфері державного централїзму й сутокультурні справи (як напр. вільний розвиток і прилюдне вживаннє рідної мови, нормальний розвиток власного шкільництва, не кажучи вже про права недержавних мов в урядуванню) набували легко полїтичного характеру. Не лише російський царизм (пригадаймо напр. сумнославетний протиукраїнський указ з 1876 р. або насильне накиненнє Литовцям московської „гражданки“ замісць латинської азбуки і т. ин.), але й революційна Франція, а потім Наполеон душили напр. в Бельґії кождий прояв культурно-національного життя флямандського народу*).

В Австро-Угорщинї при номінальній рівноправности народів (§ 19 основних державних законів) фактично культурний розвиток кріпацьких народів, а саме під полїтичним оглядом, дуже гальмуєть ся, як се добре видко з історії національного розвитку галицьких Українців, далматинських південних Славян або угорських Словаків. В Угорщинї взагалї під сим оглядом положеннє кріпацьких народів дуже сумне. Таким робом, колиб навіть не було обєктивних чинників, котрі скорше, чи пізнїйше приводять поневолені народи до полїтичної боротьби за своє визволеннє, вже згаданий вище конфлїкт їх культурного природного розвитку з полїтичними перешкодами з боку державно пануючого народу неминуче завів би їх згодом на сї „манівцї“ полїтичної боротьби. Згадані-ж обєктивні чинники звязані були безпосередно з цїлим економічно суспільним розвитком нового часу, зреволюціонїзованого й спричиненого головно сучасним капіталїстичним ладом.

———

*) Сї протифлямандські розпорядки дуже нагадують протиукраїнський царський указ з 1876 р. Порівнюючи їх, маєть ся враженнє, що lex Jusephovici був копією з сього протифлямандського первовзору.

Як ми вже бачили вище, еманципація працюючого народу була заразом і еманципацією „неісторичних“ і поневолених народів, головне ядро котрих творив та й досї здебільшого творить селянський народ. Занепад патріярхального докапіталїстичного ладу, упромисловленнє передтим хлїборобських країв, пролєтаризація селянського народу та його тяга до міст, словом увесь сей новочасний добре відомий процес суспільної перебудови під впливом капіталїзму спричинив витвореннє соціяльних станів у „неісторичних“ народів, був причиною їх повільного перетворення зі стану національного аморфізму в більш менш розвинений (або такий, що ще розвиваєть ся) національний орґанїзм. У народів-кріпаків появив ся таким робом власний пролєтаріят—сей аванґард визвольної боротьби та будівничий майбутньої нової суспільности — і своя інтелїґенція, яка серед поневолених народів відгравае ролю національно-пробудника та сївача національного усвідомлення.

Отже тому в країнах з сильно розвиненим капіталїзмом „неісторичні“ народи, що відроджують ся, значно сильнїйше розвинули ся й осягли більші успіхи нїж у тих, де ще панують докапіталїстичні або напів-капіталїстичні господарські відносини. Вистарчить порівняти національний поступ Чехів, Лотишів, Естонців і подекуди також Фінів (бо в них більш рішучим був полїтичний нїж економічний момент) з вислїдами національного відродження Литовців, Грузинів і Українців та особливо угорських поневолених народів, щоб уявити собі сей звязок поміж капіталїзмом і розвитком новочасних національних рухів*).

Подекуди він може бути також ключем до ґеоґрафії новочасних ноціональних рухів. У більш та давнїйше капіталїстичній західній Европі—національно-відродні рухи поневолених народів

---

*) Зрозуміло. що капіталїзм не дїлав піде яко окремий та ізольований чинник: був лише одним з головних серед инших, про які говорить ся в сїм роздїлї. Історичний процес суспільного розвитку вельми складний. Всї спроби звести його до дїлання якогось одного чинника—дуже проблєматичні й умовні та матимуть лише абстрактно-схематичне й орієнтаційне значіннє. Звертаючи ся до нашої справи, зясуємо зглядність такого теоретичного схематизму на двох прикладах: отже Фінляндії, де й при розмірно повільнім розвитку капіталїзму, але при вигіднім полїтичнім положенню (Фіни користували ся російсько-шведським антаґонїзмом щодо утримання геґемонії в Фінляндії) загальний вислїд національного поступу був незвичайно добрий, а навпаки в капіталїстичній Бельгії—Фляндії наслїдком дуже невигідного полїтичного положення, а потім і з огляду на пасивність своєї релїґії в національних справах (пор. попередню замітку провідносини поміж релїґіями й національним поступом) національно й досї не животїють. Тому отже й зверхнїх уваг про ролю капіталїзму в національно-відродних рухах нового часу не слїд розуміти якось фаталїстично, але бачити в них лише загально-орієнтаційні вказівки, котрих треба критично вживати в поодиноких випадках.

здебільшого вже в XIX ст. перейшли основні фази свого розвитку та загалом осягли вищі форми й ступні своєї еволюції ніж у східній та південно-східній Европі, куди капіталізм почав проникати значно пізнійше*) і де процес національного ренесансу був загалом відносно припізнений та повільнійший. Сю ріжницю можна добре спостерегти в Австро-Угорщині або в Росії. І в одній і в другій національні рухи найсильнійше розвинули ся саме в найкапіталістичнійших областях...

З капіталізмом безпосередно вяжеть ся соціялізм як дуже ворожий чинник в пробудженню поневолених народів, але уваги на сю тему відкладаємо до окремого розділу.

Вище згадувало ся про теорію меншевартних і більшевартних народів. Про се ми вже писали у своїй розвідці „Фінляндія та фінляндське питанне“, виказуючи її неузасадненість на фінськім прикладі. Одначе ся справа дуже цікава сама по собі та з огляду на те, що накоїла чимало лиха молодим народам в їх визвольній боротьбі, заслуговує, щоб про неї окремо тут згадати **).

Загально зазначимо, що науково всілякі модерно популярні теорії про „вищі“ та „низші“ раси або культурно „більшевартні“ та „меншвартні“ народи не витримують наукової критики та здебільшого є проявом свідомого чи підсвідомого расового або національного февдалізму, лише назверх прикрашеного науковою декорацією і орнаментом. Справжня причина культурного занепаду, чи опізнення у розвитку народів-кріпаків спочиває здебільшого у неприхильних для них ґеоґрафічних і історичних умовинах, а поруч з тим і в їх соціяльно-господарскім поневоленню, але зовсім не в культурній меншвартности чи нездатности. Відомий мадярський учений Вамбері, відкидаючи закид якоїсь культурної меншвартности туранських племен у порівнанню з т. зв. Арійцями, зауважив, що причиною своєрідного способу думання та почування турко-татарських народів „зовсім не є етнічне, але єдино та виключно їх полі-

---

*) „Національний принцип,—каже Реннер у цитованій вже тут розвідці „Проблєми Сходу“,— який уформулова́ла західно-европейська історія в XIX ст. і який в XX ст. попав там в розклад, починає нині на Сході свій революційний похід. Його провідником є капіталізм, а йде за ним соціялізм“ (стор. 95).

**) В німецькій і англійській науковій літературі істнують вельми цікаві причинки до неї, а саме у критичних працях про модні расові теорії à la Іобіно або Чемберлєн. Нагадаю бодай дві недавні праці про сю проблєму, англійську д-ра Скольса: T. E. S. Scholss — Glimpes of the Ages or the „Superior“ and „Inferior“ Races etc., London, 1905—1908, I, II та німецьку д-ра Ф Герца: Hertz—Rasse und Kultur, Липськ, 1915.

тично-соціяльне, а подекуди ґеоґрафічне положеннє“ (H. Vambéry: Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes [Примітивна культура турко-татарського народу], Липськ, 1879. Стор. 49). Майже перед сто роками засаду расової рівноправности проголосив один з найбільших натуралїстів нового часу А. Гумбольд, який у своїм відомім „Космосї“ зазначив з сього приводу: „Признаючи єдинство людського роду, ми заразом виступаємо проти кождого безрадісного припущення, що є вищі й низші людські раси. Істнують більш здатні, більше освічені та через інтелєктуальну культуру ублагороднені раси, але нема ніяких благородних племен. Всї однаково призначені для свободи, якою в дикім станї користують ся одиниці та яка в державнім життю з полїтичними інституціями є правом цїлої громади (Kosmos, I, 385).

Отже жадна раса та жаден поодинокий народ не має ніякого монополю на культурний розвиток і поступ. Сю думку гарно зясував фільософ Йодль, кажучи, що „ніякий поодинокий народ не заарендував духа, жадний поодинокий народ не виарендував моральности або мистецтва або любови; й як що ми власний народ лїпше розуміємо, бо ми самі в нїм вкорінені, отже він нашому думанню та почуванню найлїпше відповідає, то освіченість саме відкриває наші очі для чужого й дозволяє нам під сто й тисячами масок і переодягнень бачити культуру одного людського обличчя“ (Hertz: Rasse u. Kultur [Раса й культура], 419). Незалежність культурного розвитку від племінного походження сконстатував відомий нїмецький антропоґеоґраф Рацель; в своїй „Völkerkunde“ (Народознавство) він каже: „Раса як така не має нїчого спільного з культурним станом посїдання“.

Так само неузасаднена инша клясифікація рас і народів на „шляхотні“ та „нешляхотні“, з яких перші неначе самою природою призначені бути панами, а другі рабами, що видко напр. з одної з термінольоґій сеї теорії: „Herren“ та „Sklavenvölker“. Расовий і національний февдалїзм її такий очевидний, що не вимагає ніяких пояснень. Славний чеський історик Паляцький, мотивуючи „право народів“ яко цїлком природне (на його думку воно є справжнїм правом природи; ніякий народ на землї не має права вимагати, щоб на його користь його сусїд добровільно жертвував ся; жаден народ не мусить задля добра свого сусїда пожертвувати собою або себе зректи ся...), виказав неслушність вище зазначеної теорії, кажучи, що „природа не знає ніяких народів-панів і наймитів“.

Мусимо сконстатувати, що ворожнеча державно-панських народів проти відродних прямувань поневолених кріпацьких щодо часу проявила ся поперше в дальшій політичній стадії їх національного ренесансу. У першім же політичнім його періоді народи-патриції дуже часто ставили ся навіть прихильно до відродних заходів своїх обездолених братів, оскільки вони мали невинний культурний і неполітичний характер. З рядів інтеліґенції народів-панів виходили часто каменярі та співробітники національного відродження сих приспаних народів. Згадаємо напр. польських „хлопоманів“ і „литвоманів“ або т. зв. „українську школу в польській літературі“, перших фіноманів шведського походження або балтійських Німців яко піонїрів в естонськім та лотиськім відродженню. Так само далї московських „українофілів“, напр. Павловського, автора першої граматики української мови. Анґлїєць Матю Арнольд своїми викладами про кельтійське письменство („On the study of Celtic litterature“), в яких було більше симпатії ніж знайомости з їх стародавньою лїтературою, був властиво духовним батьком новочасного панкельтського руху та відродних прямувань серед кельтських народів. Німець Гердер, як відомо, відограв подібну ролю серед Славян, у відродженню яких гердеризм був одною з головнїйших ідеольоґічних основ. Французи вельми цікавлять ся провансальськими національно-культурними святами, а рівночасно паризька преса, як той Катков, нападає на найменший натяк на політичні прямування серед Провансальців.

Ся остання поява, себто протиінородчеське цькуваннє, зауважаєть ся скрізь, як тільки національно-відродний рух недержавних народів переходить зі стадії національної романтики й аполїтичного культурництва в фазу позитивного політичного й економічного суспільного реалїзму. Тодї починаєть ся з боку народів-панів безоглядна боротьба проти еманципації народів кріпаків. Тодї саме на сцену появляють ся скрізь свої Каткови та Йозефовичі з їх донощицькою та нацьковуючою методою. В імя молоха державного централїзму розпинають ся на прокрустовім ліжку політично-адмінїстративного унїформізму природні та справедливі національні домагання поневолених народів. Фіно-шведський, чесько-німецький, польсько-український і москвофільсько-український, німецько-лотиський і естонський спір—плястично зясовують сей фатально неминучий період національного антаґонїзму поміж народами-патриціями й плебейцями. Найбільшого загострення та напруження досяг він в Австро-Угорщинї — сїй справжнїй лябораторії національних питань. Австрійський письменник Ґріль-

парцер висловив його культурну небезпеку у своїм славетнім та загально відомім афоризмі: „Від людяности—через націоналїзм—до звірськости“. Сей парадокс свідчить лише про аномалїю атмосфери, в якій розвивають ся новочасні національно-визвольні рухи.

———

Ще лишало ся-б нам згадати окремо про один дуже модний чинник у нових деяких полїтичних теоріях, себто расу.

Вже перед війною дуже популярні були ріжні полїтичні віршування та програми, що оперували расовими колєктивними поняттями, як латино-романський, славянський або ґерманський світ. Бетман-Гольвеґ якось перед 1914 р. заповідав, що майбутня світова війна буде поєдинком славянської та ґерманської раси. Рузвельт чимало присвятив своєї краснорічивости пропаґанді американїзму. В Еспанії захоплювали ся панїберизмом. В Анґлії заходжували ся біля панбританїзму або пананґлїзму. Про панкельтизм ми вже чули вище*).

Побіч сих ріжних полїтичних панрасових комбінацій чи не більше ще були поширені ріжні більш і менш дотепні расово-культурні прямування і течії, як напр. чистий аріїзм проти „нечистого“ юдаїзму (в дійсности се є лише одна з численних відмін антисемітської пошести), потім туранїзм, себто культурна унїя татаро-турецьких народів і племен. Врештї менш відомий яфетизм, то є культурно-племінна єдність тубільних кавказьких народів (теорія грузинського кавказольоґа Марра) тощо.

Вже після вибуху всесвітньої війни зроблено чимало більш й менш оригінальних спроб зведення її до якогось расового знаменника. Нагадую хочби одну з найбільш відомих з їх числа: покійного німецького історика Лямпрехта, який у своїй статї „Війна народів“ (у „Berliner Tageblatt“, 1914, 23/VIII) обяснював її як останню боротьбу ґерманства й латинського славянства з східним варварством. . . і бачив скрізь в неї прояв расового „голосу крови“. Кавтський вельми дотепно скритикував науково-расові імпровізації шановного німецького історика з приводу сеї світової війни, яка заразом виказала повну довільність яких небудь полїтичних комбінацій на расовім ґрунтї**).

---

*) Цікавий критичний огляд новочасних расових прямувань читач знайде у новій працї шведського соціольоґа Челлєна Der Staat als Lebensform (Держава яко форма життя, Лїпськ, 1917, III розд. Порівняй також попередню його відому працю Die politischen Probleme des Weltkrieges, 1916. Розд. IV, 2.

**) Пор. його брошуру: Rasse u. Judentum, Штутґарт, а саме передмову до неї.

Нас очевидно цікавить тут та або инша роля расового моменту в національно-відродних рухах нової доби. „Нема більш ворожих принципів—зауважує з сього приводу знаменитий дослідник расової проблеми Герц—ніж раса та нація“*). По сути се зовсім слушна увага. Раса, особливо в модернім псевдо-науковім одязї (сю расову манїю Герц дотепно охрестив расовою гістерією), має пахил до проковтнення національного елементу яко буцім-то підрядної своєї складової частини. Всїлякі вище згадані пан-расові пошести здебільшого простують до якогось фантастично-неможливого перетоплення живих народів у вищу наднаціональну породу або найчастїйше в засимілюваннє менших народів спільного племінного походження „старшим братом“, який у такім випадку має бути свого роду втїленнєм чистого расового духа (напр. царсько-російський панславізм—зросійщеннє).

Таким протинаціональним чинником стала раса нещодавно, від часу, коли її полїтично надуживаєть ся для всїляких замаскованих імперіялїстичних плянів. Одначе якийсь час, коли ще не істнувала расова гістерія та псевдо-наукове жонґлєрство з її знаннєм і змістом, вона подекуди й денеде відограла позитивну ролю в процесї національного пробудження приспаних народів. Тодї вона не була їх глитаєм, але заборолом. Многочисельні народи спільного походження бачили в нїй зсумованнє своєї сили в боротьбі за власне істнуваннє (Конкретно иноді раса утотожнювала ся з найсильнїйшим і найчисленнїйшим народом даного племени, так напр. серед балканських і австрійських Славян славянофільство часто покривало ся з русофільством). Отже у відродженню малих славянських народів расовий момент на початку відограв дуже додатну ролю: поміг скріпити ся слабим першим національним захопленням у залїзно-міцну пізнїйшу національну самосвідомість, котра потім не потребувала вже свого племінного костура та відкидала його, ставши певно на власні ноги.

„Не Славянин, але Чех!“ — заявляє напр. самопевно чеський національний діяч К. Гавлїчек. Новофлямандський рух, котрий прокинув ся в Бельґії під нїмецькою окупацією та прямує до національно-полїтичної самостійности флямандського народу, також послугуєть ся у своїй діяльности расовим моментом, а саме фактом приналежности флямандського народу до сїмї ґерманських народів (Пор. про се заяву „Молодої Фляндрії“ [Jung-Vlaandern] та манїфест ґентської ґрупи Молодофлямандців [Jung-Vlamingen], які наведені в додатках

*) Rasse u. Kultur, 410.

[ч. 1 й 4] до брошури K. Kerlen-a: Flandern und Deutschland [Фляндрія та Німеччина]. Цікаві уваги про ролю расового чинника в новофляманд скому рухови можна знайти в голяндській публікації д-ра I. H. Lablerton'a; De vlaamsche Beweging [Фляманд ський рух] 1916. Розд. I).

Вище ми згадували вже про те, як візія античної Греції підбадьорувала новогрецький рух; або як приналежність до латино-романського світа й буцім-то спорідненнє з клясичним Римом було та є чималим двигуном у національнім відродженню Румунів. Таке саме додатне та підбадьоруюче значіннє мають панкельтські прямування для кельтійських народів, що відроджували ся. Вони захищають їх перед зневіррєм у власні сили, у власну майбутність і ведуть таким чином через расову мрію до національного самоутвердження.

Все добре, але в міру. Так само й з сим расовим підбадьоруваннєм. Воно має помогти національно ходити на власних ногах. Одначе хто уважає костур за ноги, той до смерти не навчить ся сам ходити. Отже в тих випадках, де народи занадто надуживають расового „костура", вони не йдуть наперед, але або занепадають або животіють. Клясичним зразком сього може бути москвофільство на українськім ґрунті (де маємо приклад утожсамлення раси з найблизшим співплемінником). Застій у новорумунськім русі так само подекуди обяснюєть ся переборщуваннєм франкофільства та безкрайнім захопленнєм латино-романізмом.

В новочаснім життю, як культурно, так і політично творчим елементом є нація, а не раса. „Наша доба — каже Челлєн (сам симпатик расового принципу в політиці)—стоїть під знаком народности; що в области племінної спорідненості поза сим лежить, те знаходить ся поки-що в країні чистих мрій або найбільше в аморфній досвітній стадії хаосу" (Der Staat als Lebensform, стор. 148).

Сей загальний огляд головних чинників у новочасних національно-відродних рухах слід закінчити орієнтаційною схемою основних фаз в них. Нам вже довело ся про се писати в розвідці про фінляндське питаннє *). Тут можемо отже навести (з незначними поправками та доповненнєм) відповідний уступ з тої нашої праці.

У відродженню неісторичних народів-плебейців можна звичайно відріжняти три головні розвиткові періоди: насамперед час національного пробудження, визначним

*) „Фінляндія та фінляндське питаннє", розд. IV, стор. 37—39.

моментом—власне вихідною точкою—якого є поворот до рідної мови та заходи до літературного її вироблення.

Вище ми вже спеціяльно звернули увагу на се незвичайне значіннє язикового моменту в національно-відродних рухах нового часу. Тут пригадаємо лишень, як воно символїчно та плястично було зясоване в назві флямандського товариства, в котрім була первісно зосереджена культурно-національна праця камінярів флямандського відродження: „De taal is gansch het volk“ називаєть ся воно, що означає: мова се весь народ.

Загалом ся перша фаза національного пробудження має сутокультурний характер. Звичайно се доба, коли повстають і основують ся культурно-національні й наукові власні стоваришення і орґанїзації, метою яких є національне самоозначеннє даного народу під культурним оглядом, словом виплеканнє його національної своєрідности й окремішности. Граматиками й несмілими перекладами на рідну мову вона починаєть ся; національним театром, музеями, власною пресою та науковими товариствами або академіями сей перший період здебільшого завершуєть ся.

Потім настає друга фаза: доба господарського самоутвердження новопробудженого народу.

В першій лїнії очевидно лише в середині; найчастїйше шляхом кооперативної самопомочі в головнїйших областях національно-економічного життя. Провідним гаслом тут здебільшого буває відомий чеський клич: „Svůj k svému“ (свій до свого або у свого). Се також час інтенсивної спільноти на полї господарського життя, а заразом видимий доказ внутрішно-суспільної діференціяції в лонї молодого народу, де побіч власної інтеліґенції, поява якої є характеристичним знаком вже першої фази, народжують ся власне робітництво, міщанство й дрібна буржуазія, словом: людовий національно-аморфний орґанїзм перетворюєть ся поволї в самостійну національну суспільність.

Культурно-національна й економічна фаза мають рішаюче значіннє для напруження та розмаху національно відродного процесу народів, що пробуджують ся. Бо се основа, на ґрунтї якої можливою є далї третя фаза в сїм процесї, себто полїтична, коли визвольно-відродні прямування пробудженого народу завершують ся самостійницьким ідеалом, домаганнєм вільного й необмеженого власного державно-полїтичного життя. Сей державно-полїтичний бік у національнім питанню належить до найтяжших його моментів. Бо нїде національний февдалїзм не проявляєть ся гострійше нїж у бо-

ротьбі поміж старими державно пануючими народами й молодими недержавними та поневоленими саме зза державности. Бо природні домагання сих останніх загрожують звичайно державно-національному „станови посідання“ перших. Тому саме в політичній фазі доходить звичайно до палкого загострення та напруження національної ворожнечі, чого клясичним зразком є сучасна Австрія.

Розвиток національного визвольного руху в сій останній фазі, як і той або инший його кінцевий вислід, залежить від багатьох ріжнородних чинників, отже: устрою та життєвої сили старої держави, до якої належить народ, що еманципуєть ся; ґеоґрафічного положення сього останнього й територіяльного його відношення до матерньої держави, головно під господарським оглядом; далї подекуди від числа даного народу та великости його власної країни, потім суспільної діференціяції його національного орґанїзму тощо. У дальшім роздїлї сих нарисів, де буде спеціяльно мова про відношеннє поміж нацією й державою, ми докладно візьмемо під увагу важнїйші з сих вище зазначених чинників.

Розумієть ся, що схарактеризовані тут три розвиткові фази в національно-відродних рухах се лише орієнтаційна схема, яка в реальнім життю не здїйснюєть ся ідеально й поодинокі моменти котрої не йдуть хронольоґічно один за другим по черзї, але здебільшого виступають перемішано, як се бачимо на прикладї галицьких Українців або бельґійських Флямандців.

Бо справжнє життє, як відомо, не признає рямок „сїрих теорій“. Але для загальної орієнтації у новочасних національних рухах ся схема цїлком надаєть ся.

Для її ілюстрації наведемо тут кілька зразків. Отже Білоруси переживають саме першу фазу. Для них вище згадане флямандське гасло про значіннє рідної мови для самоозначення народу є поки-що справою національного буття. Ще примітивнїйший ступінь національного розвитку можна (після 1905/1906 рр.) добре простежити на пробудженню деяких східно-російських „інородців“ фіно-угорського або туранського походження (Чувашів, Мордвінів, Кірґізів)*. Литовцї та Грузини пішли значно дальше й мають за собою чималу частину культурно-національної фази. В часї війни вони були кинені на шлях інтенсивнїйшого політичного життя, себто в третю фазу, хоча в другій, то є економічній, їм лишаєть ся ще чимало доробити. Лотиші й Естонцї відбули вже не лише першу, але

*) Пор. на се розд. XII п. з „Інородцї“ в моїй працї „Поневолені народи царської імперії“.

здебільшого й цілу другу фазу. Війна так само втягла їх у вир надзвичайного політичного розвитку. Але клясично майже уявляєть ся під сим оглядом чеське та фінське відродженнє (особливо се останнє), в яких можна докладно простежити типові прояви всїх трьох періодів національно-відродного руху. Тільки що у Чехів природний політичний розвиток гальмуєть ся застарілістю та негнучкістю державного орґанїзму, до якого вони належать, тимчасом коли Фінам саме вдало ся після розбиття царату революцією 1917 року цїлком визволити ся і під політичним оглядом та досягнути таким чином вершка національних прямувань, себто власної державної самостійности. Отже фінське відродженнє можна уважати свого роду шкільним зразком національно-відродного розвитку та визволення „неісторичних“ і поневолених народів у новій добі.

Після сього огляду основних чинників у національнім відродженню поневолених народів — хиба досить умотивована на початку сеї праці заповіджена їх безперечна та неминуча побіда*).

---

*) Припущеннє деяких дослїдників з національно-дарвінїстичного табору, що поневолені й неісторичні народи будуть національно засимільовані державно-історичними та пануючими, наперед спростовують ся всїма вище зясованими тенденціями новочасного суспільного розвитку. „Асиміляція поневолених народів пануючим—зауважує з сього приводу цитований вже тут Бруцкус—мала місце в попереднїх віках, коли вона з початку захоплювала вищі кляси, а потім під натиском останнїх зміняли ся мова, віра, а поруч з тим і все культурне обличче поневоленого народу. Але сей процес тягнув ся столїттями; в наш же час, коли господарські умовини вимагають швидкого піднесення мас на вищий щабель культури в національних формах—ся мета може бути досягнена лише через розвиток культури в національних формах... В дійсности XIX ст. було свідком не швидкої асиміляції народів, але швидкого розвитку нових національних культур“ (Цит. праця, стор. 145, 142).

З сеї самої причини й запевнення Кавтського (в останній його праці „Die Befreiung der Nationen“ пор. §§ 8 й 9, особливож стор. 46, 47 і 50) в неминучости природної асиміляції народів у майбутній соціялїстичній суспільности —дуже проблєматичні. Вище зясоване становище щодо сього Жореса на нашу думку лїпше пояснює та передбачає хід національного розвитку в будучности. „Піднесеннє всього народу до національної культурної спільности, — як добре каже Бавер, — здобуттє народами повного самоозначення, поступаюча діференціяція народів — се є соціялїзм“. Але колиб асиміляція й була можливою, то з погляду суспільно-культурного поступу вона все-ж-таки сливе чи могла-б уважати ся бажаною тому, що фактично спричиняє звичайно певний культурний занепад та якусь свого роду душевну стерилїзацію винародовленої маси, особливо в тім випадку, де сей процес денаціоналїзації відбуваєть ся примусовим робом. Драгоманів слушно зауважив, що „коли національний характер розкладаєть ся під чужим несвобідним впливом, то витворюваний таким чином злїпок присвоює головно злї прикмети чужої нації та загублює саме добрі власні познаки“ (Істор. Польща та великорос. демократія, стор. 284). Сей деправуючий вплив примусової асиміляції найлїпше можна бачити напр. на положенню деяких немадярських народів (особливо Українців і Словаків), далї на загальному занепадови декотрих російських „інородців“ (головно бесарабських Румунів); про культурну безплідність кельтійської Бретанії, примусово офранцуженої, згадувало ся вже вище. Подекуди сей неґативний вплив примусової асиміляції видко на культурній відсталости бельгійських Флямандців. Не є зовсїм припадковим, що такі засимільовані „окраїни“ й „інородці“ бувають звичайно справжнїм Ельдорадом протикультурної

Можна сказати, що всї тенденції новочасного суспільного розвитку промовляють на їх користь та є пособниками в сїм величнїм розцвітї новочасної культури. Словом, сам дух часу є їх союзником та прихильником. В сїм саме найпевнїйша запорука їх побідного поступу та здійснення заповітних їх прямувань і цїлей. Незабаром відкинуть ся й державно-полїтичні перепони з їх шляху, як передтим впали закиди в культурній їх „нездатности“ або „меншвартности“. Нема сили, яка могла б зупинити повне розвиненнє та завершеннє національного ренесансу—сеї чудової та чарівної квітки на вічнозеленім дереві вселюдського розвитку й поступу...

темряви у всїх можливих її проявах: отже масової безграмотности, полїтичного реакціонїзму й чорносотенства, фанатичного клєрикалїзму й сильно поширеного алькоголїзму, а поруч з тим иноді й більшої злочинности.

III. Соціялїзм і національне питаннє.

У звязку з увагами в попереднїм роздїлї про капіталїзм мусимо порушити окремо ще справу відносин соціялїзму до національної проблеми та національних рухів. Здавало ся-б, що соціялїзм при своїм визвольно-суспільнім завданню від початку мав би бути природним спільником національної еманципації поневолених народів, що відроджують ся. Одначе в дійсности так не було. Стало ся майже навпаки. Первісний соціялїзм, як у своїй утопійній, так і пізнїйшій науковій формі подібно до революційного демократизму й лїбералїзму минулого столїття впав у блуд протинаціонального космополїтизму, звязаного ґенетично з відомою вже нам антинаціональною ідеольоґією французької революції *).

Правда, робітничий інтернаціонал на початку свого істнування зайняв був щодо національної справи зовсїм слушне й раціональне становище. В орґанї його нїмецької секції „Der Vorbote“ (Провістник) знаходимо (в 1866 р.) вельми цікаві й досї ще актуальні думки й уваги з приводу інтересуючої нас тут проблеми. „Міжнароднє робітниче питаннє—читаємо в сїм часопису — має всюди передпосилку—свобідний і цїлковитий національний розвиток“. „Кожда нація повинна в себе вдома обчистити свій поріг, то є передусїм вирішити своє національне завданнє, яке спочиває у полїтичній свободі в серединї й національній самостійности назверх“. „Суверенність народу—пояснюєть ся далї—лежить в тім, що народ належить собі“.

Нас спеціяльно цікавить та обставина, що в „Der Vorbote“ нація не розуміла ся лише в державно-полїтичнім сенсї, але й яко культурно-духова індивідуальність, а потім, що право на національний розвиток признавало ся не тільки великим і пануючим народам, але всїм без ріжницї: „жадна нація не повинна мати нїякої иншої переваги крім тої, що признаєть ся їй завдяки її знанню і діяль-

*) Цікавий причинок до сеї справи читач може знайти в критицї сього наївного космополїтизму у вище згаданій моноґрафії Бавера. Далї ще порівняй нарис К. Реннера: Війна й переміна національної думки.

ности, її інтелектуальній і матеріяльній роботі на полі творення мирної культури". „Навіть найменша національність повинна все мати забезпечене свобідне й самостійне істнуванне". „Der Vorbote" добре розумів також синтетичну гармонію поміж національним і інтернаціональним: „Кожда національність як орґанічна складова частина великої сімї людства повинна відповідно до свого темпераменту, до своїх здатностей і природних продуктів своєї країни внести свою відповідну частину до загальної культури".

І завданнє міжнародньої асоціяції робітників лежить саме в тім, щоб бути посередником між духовими, моральними й тілесними потребами народів і щоб їх гармонізувати. „Кождий народ — ще більше пояснюєть ся думка — вкладає відповідно до свого темпераменту, клімату та продуктів своєї країни свою відмінну від инших частину до загальної культурної скарбниці й саме та ріжноманітність в творчости робить можливим витворенне одної гармонійної цїлости". Розумієть ся, що політичне зорґанізованнє людства сей часопис уявлював собі у формі вільної спілки народів, себто федерації.

На жаль напрям, репрезентований „Der Vorbote", швидко занепав або лишив ся у царині теорії, бо на практиці розпаношила ся більш або менш замаскована державно-централїстична течія й космополїтизм (Про „Der Vorbote" пор. Х. Житловський: „Соціялїзм і національне питанне", стор. 11—13 і K. Kautsky: Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, стор. 41—43).

Сей космополїтизм, який з погордою та ворожо ставив ся до національних прямувань „неісторичних" і „неарійських" народів, був дивовижною мішаниною інтелектуальної наївности з державно-централїстичним атавізмом і національно-расовим февдалїзмом. Ті, хто бундючно проголошував, що „Wir haben den Standpunkt der Nationalität überwunden", себто, що ми вже перейшли поза національне становище (отже уважаючи космополїтизм за вищу фазу в суспільнім розвитку людськости ніж природний націоналїзм), не бачили або не хотїли бачити, що їх космополїтизм се саме фікція, що він в дійсности зовсім не є ні над національним, ні позанаціональним, але так само національним, але представляє тільки старшу, вищу й ширшу форму культурно-національного розвитку.

Вони не розуміли, що всесвітнє й загально-людське скрізь та все проявляло ся в національній

формі, що вселюдське, як учив уже Драгоманів (його свого роду caeterum censeo у національних справах було гасло: „космополітизм в ідеях і цілях, національність у ґрунті й формах культурної праці“. В писаннях Драгоманова взагалі, а особливо у двох розвідках: „Чудацькі думки про українську національну справу“ та „Листи на наддніпрянську Україну“ — основно зроблено критику псевдокосмополітизму, про яку тут саме мова) є лише метою, ідеалом, а національне є засобом і шляхом.

„Багато продуктів загальнолюдської культури — слушно зауважав Х. Житловський у своїй дуже цікавій праці „Соціялізм і національне питанне“, (стор. 53) — істнують лише в певній національній формі й цілком не можна їх подумати без неї. Найбільше, що можна собі уявити, се те, що їх можна перелляти з одної національної форми в другу. Але цілком втратити сліди тої аба другої національної відбитки вони не можуть. Національність се майстерня, в котрій можливі продукти загальнолюдської вищої культури отримують свою конкретну всенаціонально певну дійсність або вірнійше: національність се орґанічне єдинство, що витворює ті національні творчі форми, з котрих виходять вищі продукти загальнолюдської культури, конче пересяклі духом тих форм“.

Наївний космополітизм минулого століття не розріжнював отже національної форми прояви від загальнолюдського змісту в культурі й життю поодиноких народів і тому не добачав орґанічного звязку поміж народнім і вселюдським, а навіть констатував природний антаґонізм поміж ними... Тимчасом одначе, як се гарно й переконуючо зясував у своїх писаннях Драгоманів, справжній космополітизм з природним (а не заборчим) націоналізмом є як в найтіснійшім орґанічнім звязку. „В своїй істоті — каже з сього приводу автор моноґрафії „Історична Польща і великоросійська демократія“, стор. 263-264 — думка космополітизму й людяности зовсім не суперечна з національною думкою, але є лише дальшим її розвиненнєм... Саме понятте ідеалу людства витворюєть ся та продовжує витворювати ся у людей шляхом абстрагования ліпших прикмет індивідуальностей, корпорацій (як проявів праці) і націй, чому й поступ сього ідеалу не вимагає стирання всієї ріжноманітности людства, але навпаки жадає їх постійного розвитку. Космополітизм і гуманізм виключають лише національні антипатії, національний ексклюзивізм та закликують до стирання національних недостатків“.

Другим блудом сих „космополітів“ була гадка, що всесвітно-культурний і загально-людський поступ є монополем тільки великих і державно-історичних народів. Тимчасом новочасна історія Европи спростувала неслушність сього погляду так само, як неузасадненість спорідненого з ним закиду культурної „меншвартности“ неарійських і „неісторичних“ народів, про що ми говорили вже попереду. Всесвітнього значіння культура малих скандинавських народів, імпонуючий культурний розвиток малих держав і народів, як Швайцарія, Бельґія та Голяндія, далї неарійської Фінляндії і т. ин. (Пор. про се цікаву розвідку Е. Бернштайна: „Vom geschichtlichen Recht der Kleinen“ = „Про історичне право малих“ у „Die Neue Zeit“, 1915, ч. 24) зразково показують неслушність та упередженнє сього космополітичного аристократизму. Малі, неісторичні, напівісторичні й неарійські народи та племена не зайві у великім варстаті вселюдської культури. Вони також є співробітниками у витворюванню всесвітньої правди, краси й поступу. Численність чи расове походженнє не є в сїм процесї рішаючим моментом так само, як і великість заселюваної територіяльної просторони. Менш численний народ може бути культурно сильнїйший за більш численного, недержавний, поневолений за державного пануючого народу. Пригадаймо величезне культурне значіннє малої поневоленої Греції для величезного пануючого Риму. Сонце відбиваєть ся не тільки у великім океанї або морі, але й в найменшій кропельцї роси. Так само всесвітня правда та краса не є лише монополем великих вільних і пануючих народів.

„Погляд на Швайцарію,—сказав на базельськім конґресї соціялїстичного Інтернаціоналу Трульстра — на ґрунтї якої ми знаходимо ся, погляд на гарну гуманїтарну працю, зроблену маленькою країною Данією, один погляд на мистецтво та науку й культуру Бельґії та Голяндії доказує нам, що не треба нїякої великої просторонї, щоб бути великим культурним народом“ (Цитоване Бернштайном в його наведеній розвідцї „Про історичне право малих“, себто держав і народів, стор. 759).

Цікавою та дуже характеристичною для космополітів минулого століття є одна обставина: вони не признавали національно-відродних прямувань народів-кріпаків, що пробуджували ся, та симпатизували з національно-державними плянами поневолених некріпацьких націй. Мадярський національно-революційний рух, як і польський, далї італїйське та нїмецьке державно-національне зєднаннє

знайшло у сих космополітів велику симпатію і енерґічну підтримку, хоч демократизм в них був дуже зглядний та розвіяв ся швидко (порівн. сучасну Угорщину або Прусію) після осягнення державно-політичної мети.

Л берали, демократи, революціонери та соціялісти середини XIX ст., основно розходючи ся у політичній своїй ідеольоґії, а подекуди і цілому світогляді взагалі, щодо ворожнечі супроти визвольних прямувань плебейських народів, що відроджували ся, були дуже солідарні.

В сих останніх вони бачили лише темні сили реакції та контр-революції, замасковані замахи поваленого „старого режіму", божевільні та фантастичні спроби вміло ґальванізувати та оживлювати мерців, котрі природним розвитком річей покладені були до вічного та непробудного сну на великому цвинтарі всесвітньої історії й над якими новочасне життє та культурний поступ перейшли вже безапеляційно до дневного порядку.

Сього становища тримав ся та навіть спеціяльно підкреслив і теоретично обоснував т. зв. науковий соціялізм, себто марксизм, а саме у первісній фазі свого істновання та в публіцистичній діяльности головних трьох своїх корифеїв: Маркса, Енґельса й Лассаля.*)

---

*) На українській мові є питома дуже інтересна розвідка про їх відношеннє до справи, яка нас тут цікавить. Маємо на думці нарис Дм. Донцова: Енґельс, Маркс і Лясаль про „неісторичні" нації, у „Літературно Науковім Вістнику", 1914 р. (за лютий і далі). В нім докладно виложені основні погляди творців наукового соціялізму на справу національного ренесансу історією приборканих народів; вияснені далі мотиви та причини неґативного їх стосунку до сього процесу та врешті зроблена докладна критика основних похибок сих теорій німецької соціялістичної трійці. На нашу думку автор одначе занадто підкреслив виключно обєктивний характер сих останніх та незовсім раціонально відкинув у них (розд. I) субєктивний момент, себто певне расове та національне, хоч і підсвідоме їх упередженнє до східно-европейських (головно Славян) і недержавно неісторичних народів. Напр. стосунок Маркса до Чехів вже у 1848 р. був анахронізмом. Чехи перед Білою Горою мали свою власну державу та культурну історію, як мало котрий з новоевропейських народів. У повставшому австрійському парляментаризмі вони первісно (Паляцкий та Рітер) виступали дуже радикально та демократично, здебільшого у дусі засад французької революційної ідеольоґії. Найвизначнійший чеський публіцист того часу К. Гавлічек був демократичним політиком і безкомпромісовим поступовцем. Тогочасне чеське славянофільство було виразно антипанславянське та протиросійське (Гавлічек), властиво будучи спробою політичного австрославізму. Паляцкий у своїм відомім листі до франкфуртського парляменту дуже катеґорично висловив ся проти царсько-славянської „універсальної монархії".

Все се Маркс або знав, або мусів знати. А як що не знав, се не може бути полекшуючою обставиною, бо незнаннєм фактів відповідальний публіцист не може бути взагалі виправданий. На нашу думку такий ґеніяльний знавець історичного процесу, як Маркс, обєктивно, себто лише в залежности від „історичного окруження", таких грубих похибок не міг зробити. Се могло стати ся лишень під впливом підсвідомих субєктивних сил, отже расово-національного упередження та державно-історичного пересуду, а то тим більше, що се був чималий гріх „молодої Европи" й тогочасного революційно-демократичного космополітизму,

Вже сам іронїчно-згірдливий та висміюючий тон, яким писали про „неісторичні“ народи каменярі наукового соціялїзму, звертає на себе увагу. На думку соціялїстичної трійцї — се „відпадки народів“ (Völkerabfälle), дикі та варварські шматки народів (Лассаль) недолїтнї „народцї“, якісь „хлопчаки“ (die Burschen); їх визвольні прямування до здобуття рівноправности — се „право на рабуваннє худоби“ (Recht auf Viehraub). Вони „дикі сили природи“, „кусники племен“, історія котрих належить до минувшини й теперішнїй історичний розвиток котрих звязаний з націями иншої раси й мови (Маркс), національність та полїтична активність яких давно була притлумлена та котрі були змушені через те від тисячі років іти слїдами могутнїйших народів“ (Маркс). Вони отже лише є „додатки до нїмецької або угорської нації й більш нїчого.“

Полїтично вони є і „аж до їх повного загину, або винародовлення лишать ся носителями контр-революції“. Їх національно-відродні та визвольні прямування суперечать духови часу. Вони є божевільними спробами „привернення status quo, що був року божого 800“ (Маркс), і котрий отже нїколи не може вже вернути ся, бо стоїть в основнїй суперечности з новочасним історичним розвитком, який засудив на неминучу смерть та винародовленнє раз на все всї сї неісторичні народи.

У Енґельса знаходимо спробу обєктивного доказання неминучого занепаду славянських народів (поза Поляками, котрі, як відомо, все тїшили ся симпатією революційної та демократичної Европи, Москалїв та балканських Славян): на думку великого співробітника Маркса сим Славянам „недостає первісних історичних, ґеоґрафічних, полїтичних та економічних умовин самостійности. Народи, що нїколи не мали власної історії, котрі від того моменту, як осягли перший примітивний ступінь цивілїзації, вже дістали ся під чуже панованнє, або ще й через чуже ярмо насильно були втягнені на перший щабель цивілїзації, не мають жадної здібности до життя (Курсив мій, І. Б.). Якби ще австрійські Славяне творили одну компактну масу, як Поляки, Мадяри, Італїйцї, якби вони потра-

про який ми говорили вище, а який ідентифікував ще національну засаду з державним принціпом.

З огляду на згадану розвідку Донцова (де також наведена відносна марксівська лїтература щодо нашої справи, стор. 315) ми обмежимо ся у нашім нарисї лише до загальної характеристики стосунку корифеїв новочасного соціялїзму до національної справи, про близше поінформованнє щодо сього відсилаючи читачів до вище цитованої працї.

пили збудувати державу з 12—20 міліонів населення, тоді їх претенсії мали-б ще серіознійший характер.“

Се, мовляв, клясично зясована основа теорії про так звану культурну нездатність (згодом культурну „меншвартність“, про що ми вже говорили вище) „неісторичних“ народів.

Само життє та новочасний культурно-національний розвиток і поступ сих історією неначе засуджених на смерть народів скориґував ту теорію, як і всї инші сього роду погляди корифеїв новочасного наукового соціялїзму на „неісторичні“ народи.

Де лежать обєктивні причини сього їх становища, добре вияснено у вище згаданій розвідцї Донцова (Пор. IV розд.): прийнятте хвилевого тактичного союза „неісторичних“ народів, що пробуджуються з полїтичної тогочасної реакції, за щось стале та неперемінне (звідки оскарженнє їх у контр-революційности на все), отожсамленнє обєктивних інтересів поневолених „неісторичних“ народів з інтересами державно-пануючих; знехтуваннє соціяльно-економічної їх структури, яко певної передумовини неминучого їх зреволюціонїзовання у майбутности; врештї, перебільшеннє панславянської небезпеки для Европи та подекуди в тих часах звичайне плутаннє понять про державне та національне.

Про вплив субєктивних деяких моментів згадано вище у відноснику.

Для нас тут зрештою важне не те, як та чому помиляли ся у сїй справі каменярі новочасного соціялїзму, але те, що сї їх хибні погляди фатальною спадщиною лишили ся у дальшім розвитку соціялїзму, стали ся свого роду непорушними доґматами для пізнїйших соц.-дем. партій, в яких державний характер, протинаціональний централїзм та поборюваннє відродних прямувань неісторичних народів узасаднювали ся та виправдували ся звичайно найвищим авторитетом перших навчителїв та віщунів новітнього соціялїзму.

Марксисти-ортодокси, фанатики мертвої доґми, замісць щоб вжити дотепної методи свого великого вчителя задля вияснення національної проблеми, як се зробили згодом Кавтський, Бавер, Реннер, відхрещували ся та дурали ся (особливо у Росії під проводом найбільшого схолястика марксизму Плеханова) протинаціональними цитатами і думками вище згаданого роду з писань Маркса й Енґельса. Їх інтернаціоналїзм, як передтим космополїтизм революційно-демократичної Европи, був рішуче антинаціо-

нальним, але головно лише у стосунку до недержавних та неісторичних народів, яким via facti приходило ся завоювати собі рівноправність у соціялїстичному Інтернаціоналї.*)

Саме їх національно-еманципаційні прямування поборювали ся та гальмували ся відомим афоризмом з комунїстичного манїфесту, що „робітники не мають нїякої вітчини.“

Катеґоричний імператив життя, невпинний розвиток та поступ поневолених народів-плебейців, що пробуджували ся й відроджували ся національно та культурно, змусив врештї соціялїзм до основної ревізії його „первородного гріха“ щодо національної проблеми. Стало ся се поперше наприкінцї минулого століття у державі найбільш загостренних та палких національних суперечок, себто в Австрії, звідки вийшли найвизначнїйші марксистські дослїдники й теоретики національного питання (Бавер і Реннер) та де була випрацьована перша новочасна соціялдемократична програма щодо національної справи (а саме т. зв. брюнська з 1898 р.). Ревізію-ж становища до національної проблеми корифеїв наукового соціялїзму зробив відомий коментатор марксизму К. Кавтський, який опісля чимало присвятив уваги соціялїстичному розясненню сеї дуже складної й актуальної справи.**)

*) Найцїкавійше та на перший погляд здаєть ся навіть неімовірним те, що вище зясоване протинаціональне становище ортодоксального марксизму не рідко заполонювало у нетрі своєї доґматики й перших соціялїстів поневолених народів, котрі свою революційну дїяльність починали здебільшого під впливом виразно протинаціонального інтернаціоналїзму. Доперва на дальшім ступнї розвитку яко реакція проти сього безнаціонального соціялїзму появляєть ся звичайно серед поневолених народів народнїй соціялїзм, який потім поборюєть ся довший час з боку перших як соціялїстична „єресь“ та глумливо висміюєть ся яко „соціялпатріотизм“. (Пригадаємо лише завзяті бої на сїм ґрунтї у польському соціялїзмови поміж „S D. K. L. P.“ та „P. P. S.“, „Українську Спілку“, ворогуваннє між грузинської С. Д і соціялїстами-федералїстами, вірменською С. Д. та „Дашнакцутюн“ і т. ин.) Більш менш до сїєї катеґорії відносить ся також спір у чеському соціялдемократичному професійному рухови поміж „централїстами“ й „автономістами“. Що згодом соціялїзм стає одним з найвпливовійших чинників у полїтичнім життю народів, що відроджують ся (Фінів, Лотошів, Чехів) є з огляду на анальоґію поміж клясовою та національною еманципацією зовсїм зрозуміла та природна річ.

**) Пор. його передмову до збірки статей К. Маркса Revolution u. Kontre-Revolution in Deutschland та особливо спеціяльну розвідку: Der Kampf der Nationalitäten u. das Staatsrecht in sterreich в „Die Neue Zeit“ (1898), потім відому брошуру: „Національність і інтернаціональність“, далї „Народність і її початки“, а подекуди торічню публїкацію: Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, Штутґарт, 1916 Звертаю увагу, що накладом У. С. Р. П. вийшли українські переклади кількох визначних соціялїстичних праць (здебільшого цитованих тут) про національну проблему, між ин. Реннера, Кавтського, Пернерсторфера, Житловського, Борисова, Жореса.

Одною з найцікавійших праць про відношеннє соціялїзму до національної проблеми є безперечно брошура Жореса: „Батьківщина і робітництво“ (український переклад видан. У.С.Р.П.), в якій сей великий та ґеніяльний поширюватель і оригінальний дослїдник новітнього соціялїзму з властивим собі мистецько-поетичним захопленнєм і плястичністю вияснив позитивно орґанїчний звязок між клясовим та національним визволеннєм нового часу*). Кількома найхарактеристичнїйшими цитатами з сеї знаменитої працї ми зясуємо наймодернїйше та найраціональнїйше становище сучасного соціялїзму до національної проблеми. А як що воно й досї лишаєть ся тільки програмою майбутности (тому, що соціялїстична практика державно-пануючих народів здебільшого все ще силою енерґії порушаєть ся по традиційних шляхах старої ідеольоґії), то тим більшим завданнєм післявоєнного нового Інтернаціоналу буде здійсненнє і переведеннє у життє чудових думок сього оборонця національної справедливости, який сам став ся жертвою національно-шовіністичного фанатизму.

„Пролетаріят не стоїть поза вітчиною“**), каже Жорес. На його думку відомі слова „Комуністичного Манїфесту“, що робітники не мають ніякої вітчини...“, були тільки пристрастною фразою, зовсїм парадоксальною і зрештою нещасливою відповідю на напади патріотичної буржуазії, що закидувала комунїзмови тенденцію розбиття вітчини“ (стр. 54).

„Було найбільшою недорічністю — зауважає він трохи далї — голосити, що вітчина є байдужною справою для пролетаріяту в тім часї, коли народи всїх країв змагали рівночасно до національної незалежности і до полїтичної свободи, що є умовиною революції пролетаріяту. Народи мусять передусїм творити єдність, щоб могли собою демократично правити; їх не сміють розбивати й поневолювати ніякі останки февдального панування, ніяка брутальна сила наїздника. Пощо прогоняти тиранів, шляхту і клерикалів, коли деспоти ззовнї можуть знову здушити щойно пробуджену свободу? У Франції, Німеччинї й Італії єднаєть ся від часу революції демократія з національністю“ (стор. 55—56, цитую з укр. перекладу).

„Демократія і нація—стверджує він ще раз вище висловлену думку—зостають ся завсїди головними умовинами даль-

*) ...„Національна ненависть — зазначає Бавер у своїм відомім вже нам клясичнім творі — є перетвореною клясовою ненавистю..“ (стор. 263). „Боротьба народів—каже Реннер у „Проблемах Сходу“ (стор. 94)—є клясовими боротьбами“.

**)Анальоґічно констатує Реннер: „Неправдою є, немовби робітнича кляса була коли небудь ненаціональна. Як довго буржуазія борола ся рука в руку з нею за єдність і свободу нації, була вона навіть національною в рівнім значінню...“ (Цит. збірка статей про нац. справу і т. ин., стор. 22-23).

шого і вищого розвитку. Сильне і багате поняттє вітчини набирає нового вищого і ширшого значіння. Позірна кріза ідеї вітчини є крізою зросту...“ (57).

„Я ніколи не брав траґічно — починає свою розвідку Жорес—парадоксів, які звертають ся проти поняття вітчини. Вітчина се ніяка пережита ідея: ідея вітчини змінюєть ся і глибшає. Я був усе переконаний, що пролєтаріят у своїй найглибшій істоті ніколи не згодить ся з наукою національної неволї... Пролєтаріят, який би зрік ся оборони національної самостійности, а тим самим оборони свого власного свобідного розвитку, не буде мати ніколи сили побідити капіталїзм; а коли він, двигаючи вже ярмо капіталу, візьме ще на себе ярмо завойовника, то не почує в собі навіть охоти піднести свою голову“ (стр. 3*).

Наш автор потім дуже цікаво та переконуючо зясовує національні підвалини та ціхи майбутньої перебудови інтернаціонального життя, слушно констатуючи, що „революційна, інтернаціональна, загальна акція буде мати необхідну національну ціху. В кождім краю зокрема мусїтиме побороти спеціяльні трудности, а щоб їх перемогти, мусїтиме в кождім краю ужити спеціяльних засобів: питомих сил національної історії, національного духа. Вже минув той час, коли утопісти уважали комунїзм штучним цвітом, що може розцвісти ся в якім небудь клїматї після вподоби провідника секти. Нема вже ніякої Ікарії. Соціялїзм не відстає від життя, не відстає від нації; він сам послугуєть ся вітчиною, щоб її перетворити і збільшити. Абстрактний інтернаціоналїзм, що не зважав би на всякі умовини боротьби, акції і розвитку кождої поодинокої історичної ґрупи, був би ще більше штучною і старомодною Ікарією ніж давня“ (Курсив мій. І. Б.).

---

*) Реннер у своїй дуже актуальній статї „Соціялїстичний імперіялїзм чи інтернаціональний соціялїзм“ у цитованій вже тут збірці (Реннер-Гаммер) так само звертає увагу на те, як національне поневоленнє недержавних народів згодом, коли диктатура стає національною політикою, приводить до політичного суспільного утиску працюючого люду пануючого народу, себто звертаєть ся у першій лінії проти соціялїзму й пролєтарського руху сього останнього: „Щоб Румун, Словак і полудневий Славянин не міг дійти до влади, не може в Угорщині виборче право бути здемократизоване й мадярський робітник мусить також зоставати ся без волї! Щоб Поляки, Фіни, Українці й Кавказці не були вільними, як всї народи, мусить царат поневолювати також всї кляси! Всї великі імперії — на їх чолї римська—вибразували наперед на поневолених і підбитих народах страшний апарат своєї сили, який на закінченнє здушував також свободу у вітчині.“ (стор. 80).

Жорес добре упластичнює неможливість якоїсь позанаціональної людности. На його думку „зединеннє людства... можна зреалізувати тільки у формі автономних націй, що осуджують всяке насильство та піддають ся загально-правним нормам*). Але тоді не касуєть ся вітчини, а тільки її ублагороднять ся. Вона підійметь ся до висоти людства та при сім не втратить своєї незалежности, свободи й питоменности...“ (стор. 65). На дальшій сторінці (67) він фільософічно пояснює останню думку, кажучи: „Ціла природа здолу до гори вяжеть ся з підйомом духа; темні сили підіймають ся до світла і перетворюють ся, не пропадаючи. Так само піднесуть ся нації до людськости, а не розпадуть ся. Велика колєктивна сила, велика колєктивна пристрасть зорґанізованих народів не виладуєть ся у вибухах бутної зарозумілости, а навпаки піддасть ся найвищому законови ладу людства і перейметь ся наскрізь ідеєю праці, справедливости і мира. Але не втратить нічого з своєї чести.“

З непохитною вірою у гарну будучність людства зясовує великий французький народній трибун гармонічну синтезу поміж пролєтаріятським соціялїзмом та демократичним націоналїзмом. „Таким чином стане вітчина живим дзеркалом, в якім зможе пізнати себе кожда свідомість. А пролєтарі, що довший час мали уділ у вітчині тільки в части і несвідомо, будуть мати її в цілости в повнім блеску**). Вітчина буде належати до них вповні навіть з своєю минувшістю, бо наслідком великих діл пролєтарів ціла праця віків доведе до сього, що вони вибють ся на верх в царстві справедливости. Вже нині не стоять вони поза вітчиною, бо можуть бороти ся у вітчині, щоб перетворити її після вищої ідеї. Вони стоять на своїм ґрунті, бо впливають на вітчину, бо інтернаціональний соціялїстичний рух хоронить незалежність націй як націй, бо демократія — форма істнування модерних

---

*) Дуже цікаві думки про автономію нації та майбутно-вільну федерацію народів (Всесвітня Швайцарія) розвинені у численних писаннях Реннера (Пор. між иншими: Нація як правна ідея і Інтернаціонал, 1915, та його розвідки з часу війни у згаданій вище збірці статей: Національна справа і т. ин.).

**) Цікаві розвинення сеї думки знаходимо у цитованій тут моноґрафії Бавера „Досоціялїстична суспільність — після його уваг — не матиме вповні розвиненої нації тому, що широкі народні маси стоять ще поза її обсягом. Поперше соціялїзм—ся еволюційно-національна політика.. сучасної робіничої кляп“ приведе до витворення суспільно-національного орґанізму. Соціялїзм бо не тільки що не хоче ставити перепон дальшому розвиткови національного характеру, але навіть змагає до того, щоб з цілого народу зробити поперше націю, дати йому можливість розвинути ся в націю. Йому розходить ся не тільки про розвиток націй, але про розвиток всього народу в націю (Стор. 160. Курсив мій. І. Б.).

націй — сприяє змаганням робітників, бо пролетарі можуть тільки тоді побідити, коли присвоять собі в кождім краю найвищі душевні й духові прикмети і правдиву есенцію національного характеру, бо нове людство може бути тільки тоді богате, й повне життя, коли окремішність кождого народу задержить ся в загальній гармонії та коли кожда вітчина буде дріжати струнами вселюдської ліри.“ (67—68). Ся майбутня нова вітчина „може розвинути ся тільки через автономію націй, розцвіт демократії і ужитте цілої сили кождого поодинокого національного духа для нових проблєм, отже дорогою розтягнення ідеї вітчини на ціле людство“ (Курсив мій, як і скрізь в сих цитатах. І. Б.).

Щоб не розтягувати занадто численних і великих виписок з цитованої праці великого французького пророка майбутньої нової суспільности, ми не можемо на жаль наводити тут навіть у виїмках дуже цікавої позитивної програми його пролетаріятського націоналізму (порівн. 69—70 ст. наведеної праці). Тому закінчуємо сю низку цитат його останньою узагальнючою увагою з приводу справи, яка нас тут цікавить: „Інтернаціонал і вітчина відтепер звязані з собою. В Інтернаціоналї має незалежність націй свою найвищу запоруку; а противно Інтернаціонал має в незалежних націях свої найсильнїйші й найблагороднїйші орґани. Можна би сказати: трохи інтернаціоналїзму віддаляє від вітчини, багато інтернаціоналїзму веде назад до вітчини. Трохи патріотизму віддаляє від Інтернаціоналу, багато патріотизму зближає до Інтернаціоналу“ (стор. 72*).

Ми незайво навели тут сї подекуди численні виписки з цікавої розвідки Жореса. В них переконуючо зясований орґанічний звязок поміж новочасною національною ідеєю та соціялїстичними прямуваннями робітничого люду; ясно висловлена думка про повну рівноправність всїх народів. Отже тому відкинено анахронїстичний національний февдалїзм, якому на жаль не рідко ще й досї поклоняють ся соціялїсти пануючих народів (до чого ще вернемо ся), а головно підкреслено природну гармонїю поміж націо-

*) До такого самого висновку приходить також К. Кавтський у своїй оригінальній розвідці „Національність і Інтернаціональність“, 1915, де він, резюмуючи свої уваги з сього приводу, каже: Одним словом, найбільші інтернаціональні елементи в нації є одночасно також в ній найбільше національними.

нальним та вселюдським, а таким чином переможено мнимий антаґонізм між націоналізмом та інтернаціоналізмом чи космополітизмом. Жорес вже на штутґартськім конґресі (1907 р.) — отже на конґресі соціялістичного Інтернаціоналу — підкреслив величезне культурнотворче значіннє нації, називаючи її „скарбницею людського ґенія та поступу“ та зазначуючи, що не в інтересах пролетаріяту було-б розбити „се дорогоцінне начиннє людської культури“. На жаль всї гарні та справедливі думки Жореса і на ґрунті соціялізму належать ще до рідких виїмків. Бо ревізіонізм відносно до національної справи і в соціялізмі здебільшого обмежував ся досї лише сферою абстрактного думання та теорії. В партійній практиці ще залишило ся — особливо-ж в соціялізмі державнопануючих народів — чимало старого протинаціонального упередження та централізму. Вже в часї сеї війни зроблено проби (Кунов, Ленш) повороту до первісної протинаціональної марксистської ідеольоґії з очевидною тенденцією знов узасаднити національний „стан посїдання“ пануючих історичних народів, як і рацію буття великих імперіялістичних держав, щоб опісля скерувати сю теорію проти еманципаційно-національних заходів поневолених кріпацьких народів.

Кунов напр. називає право всїх народів на самостійність „морально-мистецькою фікцією без історичної підвалини...“ Він і досї не добачає ще в новітній історії величезного процесу національного розріжнювання, натомісць бачить скрізь та завше в дотеперішнім історичнім розвитку „від старих культурних держав Азії й Америки аж по новітню добу...“ лише загальний образ могутньої амальґамації, невпинного стоплювання малих народів у великій культурній державі (!). В сих останнїх геґемонія державно-пануючого є опісля льоґічним вислїдом. „Оскільки в однїй державі—зауважає з сього приводу Кунов—злучено більше народів ріжної численности, культурного рівня та господарського характеру, се абсолютне неминуче, щоб при унормованню спільних державних справ більший, сильнїйший і більше розвинений народ в більшій мірі дїлав та щоб його інтереси набули переваги“ (Підкресленнє моє. І. Б.). Се вже очевидний національний дарвінїзм, який в приложенню до практичної полїтики означає лише модерно замаскований вище згаданий старий національний февдалїзм. Другий з наведених згори нїмецьких його прихильників Ленш надає сїй субек-

тивно-заборчій теорії характер обєктивного суспільно-природного закону, кажучи, що життє народів і держав має бути трактоване не „з становища бажань та потреб, але законів розвитку“, а вони неначе не знають ніяких „індивідуальних бажань та домагань, але тільки „історичну неминучість“, яку витворюють знову „найсильнійші й найздатнійші національні одиниці“, міжтим як решта менших народів лишаєть ся тільки відпадками сього історичного розвитку й не має ніякого иншого історичного завдання, як повільно та протягом часу бути „засимільованими“ й „замальґамованими“.

Від сього національного дарвінізму був уже лише один крок до т. зв. „соціялїстичного імперіялїзму“, який в ґрунті річи є звичайним заборчим національним февдалїзмом, тільки назверх трохи підмальованим та причупуреним неначе в соціялїстичнім дусї. Сей останнїй вже без застережень виступає проти визвольних змагань поневолених народів, які неначе не завше та не скрізь є у згодї з історичною „необхідністю“ або тенденцією новочасного розвитку. Тому соціялімперіялїсти відкрито виступають проти національної засади. Один з них Винік називає її „несоціялїстичною“; на його думку „робітничий рух прийняв її, як багато дечого иншого, з духової зброївнї буржуазно-революційного періоду XIX віку“. „Соціялїзм — каже він — не може анї зробити ся основою для полїтичного устрою нинїшних держав, анї признати безумовне право кождої нації до абсолютної самостійности. Оскільки соціялїзм може вплинути на нове уладженнє відносин після війни, мусить він притім, як і всюди, висновувати напрям своєї волї з загальних тенденцій розвитку й інтересу пролєтаріяту“*).

Се вже — як дотепно іронїзує Бернштайн—договорити ся до того, що мовляв „історичним правом малих є бути проковтнутими великими“ (Цитована вище праця, стор. 754). Не без причини він остерігає далї перед величезною небез-

---

*) Цитую після К. Кавтського: Національна держава, імперіялїстична держава й союз держав, 1915, стор. 3, де знаменито скритиковані сї заборчі теорії в „соціялїстичній“ масцї. Відтак про се пор. також його полєміка з Куновим на сторінках „Die Neue Zeit“ (Річн. XXXIII, т. II, чч. 3, 6, 8); далї дуже цікаву критичну розвідку Реннера: Соціялїстичний імперіялїзм чи інтернаціональний соціялїзм? у відомій вже нам збірцї статей сього автора й Гаммера. Національний дарвінізм у нїмецькім соціялїзмі вельми річево та влучно був критично розглянутий чеським публїцистом Sigma (псевдонїм) на шпальтах празького „Právo Lidu“ (1916, чч. 201, 208, 215 і 222). Пор. його серію статей під заг. K orientaci v národnostní otázce (питанню). Псевдонауковість новітнього „соціял-імперіялїзму“ переконуючо зясував Бернштайн у вище згаданій розвідцї: Vom geschichtlichen Recht der Kleinen (в „Die Neue Zeit“, 1915, ч. 24).

пекою сього неоімперіялїзму, який „не лише матеріяльно, але й інтелєктуально заполонив соціялїстів великих держав“... Зовсїм слушно критикує батько соціялїстичного ревізіонїзму сю імперіялїстичну пошесть в соціялїзмі в часї війни: „Сей імперіялїзм не є тим, що промощує шляхи для соціялїзму, але загрожує їх. Не є його повитухою, але вбійником, бо инакше соціялїзм означає демократичну орґанїзацію та співробітництво людства“ (757). Бернштайн ґрунтовно провадить далї напад на централїстичні течії в новітнїм нїмецькім соціялїзмі, правильно кажучи, що не централїзм і не заборчий імперіялїзм є двигуном людського поступу, але „полученнє сил вільних народів для великих спільних дїл...“, для чого одначе не потрібно жадного воєнного батога над ними...

Збоченнє соціялїзму на манівцї захланного та протинаціонального імперіялїзму не є припадковим. Воно мало давнї передумови в традиційнім центрально-державнім забарвленню наукового соціялїзму від самого його початку, дошкульність чого соціялїзм недержавних народів (в Австрії й особливо в Росії) відчував на кождім кроцї свого визвольного руху. Як ми вже зазначили вище, ревізіонїзм в національній справі обмежив ся в соціялїзмі лише сферою теорії, не сягаючи до щоденної практики, в якій всевладно панував старий дух державно-імперіялїстичного фетишизму. Під час сїєї війни, не зважаючи на те, що скрізь лунає гасло національного самоозначення, між соціялїстами державно пануючих народів починає знову прокидати ся та дужати сей протинаціональний атавізм. „Національний дарвінїзм“ чи „соціялїстичний імперіялїзм“ в Нїмеччинї, „демократичний централїзм“ в новій Росії, паперово-доґматичний „екстериторіяльний автономізм у „відновленій“ Австрії й вже зовсїм безпардонна примусова куратели над поневоленими народами Угорщини з боку мадярських соціялїстів — все се дуже вимовно свідчить про те, як навіть у міжнароднїм соціялїзмі залишило ся й досї багато пережитків захланного національного февдалїзму*).

*) Про сї рецидивістичні появи в нїмецькім соціялїзмі була мова вище. Про відношеннє нової Росії до національного питання чимало матеріялу зібрано було на сторінках „Вістника Союза визволення України“ (Пор. між иншими мої дві статї про се: Російська революція та національне питаннє у Росії, ч. 146 і До національної справи у новій Росії, ч. 163. Крім того непідписану цікаву статю: Демократичний централїзм, ч. 169). Що до відновленої Австрії характеристичною є основна ріжниця поміж стокгольмськими заявами нїмецької соціялдемократії й славянських (головно чеської) соціялдемократій; далї відома резолюція щодо національного питання торічного вересневого австро-нїмецького партайтаґу у Брюнї (Брнї), скерованого проти державно-правних заяв не-нїмецької соціял-

Сей протинаціональний рецидивізм у соціялїзмі саме тепер, коли в крівавих боях найлютїйшої всесвітної війни родить ся новий світ, новий лад, нова суспільність — є дуже небезпечною появою, яка мусить бути переможена ранїйш нїж запустить глибше корінне у сучасне життє. Ми бачили вже, як національні рухи орґанїчно й природно виплинули з новочасного розвитку суспільно-полїтичного ладу, як вони обумовлені й спричинені були головними факторами сього останнього, себто: капіталїзмом, демократизмом і соціялїзмом. Се немов природне рівнаннє о чотирьох членах, які так цупко переплетені поміж собою, що ані одного з них не можна випустити без нарушення загального поступу суспільности. Соціялїзм, який є вищим льоґічним щаблем демократизму, як і розвитковим заперечником свого батька, себто капіталїзму, є й мусить бути природним оборонцем і визволителем поневолених недержавних народів. Як се чудово висловив ватажок голяндської соціялдемократії Трульстра на незабутнїм противоєннім конґресї Інтернаціоналу в Базелї (1912 р.): „Ми малі народи, але з нами є величня сила міжнародного соціялїзму!“

Соціялїзм, завданнєм якого є перемогти суспільні антаґонїзми, мусить також покласти кінець національному ворогуванню. Підмінувавши соціяльний февдалїзм, він мусить так само подолати й його рідного брата, себто національне кріпацтво. Майбутнїй новий Інтернаціонал має бути зорґанїзований після національно-автономічної засади, а не державно-центральної, як здебільшого досї. Соціялїзм мусить відкинути всїлякі псевдо-демократичні й нїби наукові спроби „національного дарвінїзму“, а насамперед антидемократичного імперіялїзму у своїм власнім лонї, як він слушно відкинув т. зв. суспільний дарвінїзи з боку деяких буржуазних соціольоґів.

демократії й специяльно проти заяви чеських соціялдемократів-автономістів. Найяскравійше одначе ся заява кидаєть ся в очі у мадярської соціялдемократії, яка навнї (напр. у Стокгольмі) виступає оборонцем національної свободи й рівноправности, а у себе вдома супроти угорських інородців тримаєть ся загально-мадярської (бетярської) полїтики примусової опіки. Орґан словацької соціялдемократії „Robotnické Noviny“ (з жовтня 1917 року) скаржить ся й протестує проти того, що мадярські товариші відмовляють їм право окремого власного заступництва на стокгольмській конференції. „Мадяри — пише згадана часопись — хочуть, щоб про нас рішало ся-б без нас. Словацький робітник задрожить справедливим гнївом над таким поводженнєм людей, які все мають повен рот міжнародности та демократизму, але не мають відваги та охоти признати нам те, на що маємо право у власнім русї. Не хочемо на будуче зносити сю безправність та надвладу.“

„Natio nationi res sacra“ (Один народ для другого річ свята) хай буде його життєвим гаслом. Се значить, як писав найпослідовнійший соціялїстичний дослїдник національної справи Кавтський, що „ніякий народ не потребує рости коштом другого, жаден загрожувати инший...“ Лише таким чином згодом промостить ся шлях до епохи вічного миру, до визволення всїх народів, до всесвітної спілки вільних народів, словом, до Швайцарії, обіймаючої цїлу земну кулю!...

IV. Держава та нація.

(З політичної історії національної засади.)

В природно-орґанічнім розвитку нації державнополітичні аспірації означають вершок, коронуючий соціяльне її утворенне. Се показує, що внутрішня орґанізація її, а в першій лінії суспільне повне її сформованнє, є доконаним фактом, що аморфно-етноґрафічна маса, котра творила її зміст, викристалізовала ся в новітній національний орґанізм.

„Довго передтим, — характеризує нормальну еволюцію нації Реннер — заки нація розвинеть ся до значіння політичного чинника, живе вона несвідомо, яко національний характер, півсвідомо яко національне почуттє, а вкінці як ясна національна свідомість.“ *)

Тому в ролї політично-державного фактора нація виступає доперше в новітнім часї в звязку з модернізацією держави під впливом капіталїзму та демократизму.

Велика французька революція надала нації виразно державно-творчий характер. В конституції 1789 року знаходимо щодо сього такий ясний вираз висщезгаданої думки: „Суверенність є одноцільна і неподільна, повна суверенність належить ся нації.“ Навіть саме слово нація появляєть ся власне в часї першої французької революції.**)

Держава докапіталїстичної доби істнувала, так сказати, поза нацією, яка тодї ще знаходила ся у недорозвиненій стадії та назверх була репрезентована здебільшого двома лише клясами з правно-політичним значіннєм: духовенством та дворянством. Над ними був пануючий князївсько-королївський елемент, під ними безправний люд, так звана misera plebs. Відповідно до такої суспільної структури докапіталїстичної нації, середньовічна держава, навнутрі февдальна, назверх

*) Війна й переміни національної думки. У збірці статей Реннер-Гаммер: Національна справа, інтернаціоналїзм, імперіялїзм і соціялїзм — 1915 р. стр. 6.

**) Пор. про се: Б. Д. Бруцкус: Національность і Государство в „Русскій Мысли“ 1910, VI, стор. 160, відтак R. Kjellén: Der Staat als Lebensform стор. 102 (примітка).

утримує свою суцільність здебільшого династичним або церковно-релігійним цементом.

Церква, відтак „regna“ (королївства), „civitates“ (громади) се форми давнїйших державних орґанїзмів. Всесвітня „imperium Romanum“, середньовічна священно-римська імперія се реальні їх зразки.*)

Загалом сей тип держави має патріярхально-абсолютистичний характер. Вся полїтика переводить ся згори. З бажаннями населення вона не числить ся, хоч формально неначе пеклуєть ся про його добробут. Тому в неї нема громадсько-полїтичної діяльности широких верств людности. „Стара автократична держава — каже Бруцкус**) — не потребувала високого рівня свідомости самодіяльности мас. Тих солїдарних дїлань, яких ся держава вимагала від них, вона досягала своїм авторитетом, майже завжде маючим релїґійну санкцію. Тому автократична держава завжде прямує до релїґійного єдинства: єдиний самодержавний володарь є найлїпшим представником бога на землї...“

Повну протилежність під сим оглядом уявляє з себе демократична держава, ідеалом якої є „все для люду, але і через люд.“ Народженнє новочасної демократії у звязку з капіталїзацією новочасного суспільного господарського життя, неминуче означало заразом модернїзацію докапіталїстичної старої держави: себто лїквідацію так зв. „старого ладу.“

Тимчасом розвиток національного орґанїзму під клясово-суспільним оглядом довершуєть ся утвореннєм „третього стану“ (tiers état) та еманціпації робітництва яко четвертої кляси. Попри сім визволюваннї та самовизначеннї в окрему суспільну ґрупу працюючого люду, відбуваєть ся, як ми се бачили у попереднїм роздїлї, національна еманціпація тзв. неісторичних та культурно-відсталих народів-кріпаків.

Для держави капіталїстичного устрою старі основи (церковно-релїґійна, династична, а далї станова) зовсїм природно, вже не вистарчають. Капіталїзм, утворюючи нове господарське життє на промисловій основі, революціонїзує також полїтичний тяжеловісний лад сеї докапіталїстичної держави. Новий „третїй стан“ — дитина капіталїзму, яка при його повстанню „не є нїчим“, хоче в міру його розвитку бути всїм. Появляєть ся нова ідеольоґія полїтична, в якій національний елемент, а саме почуттє своєї національної

*) Реннер: Нація яко правна ідея і Інтернаціоналя, 1915 стор. 4.

**) Цит. розвідка, 159.

відрубности є першорядним чинником. Середньовічний безнаціональний універсалїзм, символїзований мертвою латиною яко спільною мовою науково-культурного життя середнїх віків, — заміняєть ся на всій лінії західно-европейського новочасного поступу демократичним націоналїзмом.

Сей свого роду процес ународовлення народів починаєть ся, зрозуміло, від державних історичних народів-патриціїв; насамперед національно самоозначили ся Еспанцї та Французи, відтак Анґлїйцї, Італїйцї та Нїмцї,*) аби згодом природним розвитком річей захопити пробудженнєм також поневолені народи, деякі з котрих як напр. Чехи та Фляндцї почали національно самоозначувати ся також наприкінцї середнїх віків. Процес націоналїзації держави почав ся вже наприкінцї XVIII століття.**) Але типовим явищем державно-полїтичного життя стає він лише в XIX ст., котре тому иноді називаєть ся віком національної держави par excelence. Реннер називає сей процес „з а к о н о м п о л ї т и ч н о г о р о з в о ю д е в я т н а д ц я т о г о в і к у. Його основою є економічний розвій від примітивної продукції товарів до капіталїстичного способу продукції, розвій, який повалив старий февдальний і становий порядок, та довів буржуазію до побіди. Н а ц і о н а л ь н а д е р ж а в а є д е р ж а в н о ю і д е є ю з р о с т а ю ч о г о к а п і т а л ї з м у.“ (Підкреслено мною. І. Б.)***)

Таким чином національна держава XIX ст. є виразом буржуазного демократизму та капіталїстичного індустріялїзму минулого віку. Звернемо увагу на сей її характер. Далї ми побачимо, як в останній третинї попереднього століття переведеннє національно-державного прінціпу спроквола загальмовуєть ся, хоча в теорії він процвітає ще по сей час та й досї поважаєть ся найлїпшим державнотворчим елєментом. Ми побачимо також, що сей його занепад був обумовлений дальшим поступом капіталїстичного розвою, котрий перейшов поза розмір національної держави, економічно природновідповідаючий промисловій фазї капіталїзму.****)

Але для радикально-демократичної ідеольоґії першої половини XIX ст. непогрішним та абсолютним каноном була засада, що нація та держава мають покривати ся, чи — як її майже математично сформулували італїйські самостійники —

---

*) К Реннер: Нація яко правна ідея, 5.

**) Пор. К. Кавтський: Національність і інтернаціональність стор. 32—33

***) Війна і переміни національної думки, 4.

****) R. Kjellén: Der Staat als Lebensform, 128.

„кожда нація повинна творити державу, кожда держава повинна обіймати лиш одну націю.“ Манціні, один з найвизначнійших італійських апостолів національної засади, виясненню якої він присвятив (р. 1851) спеціяльний славетний виклад: „Della nationalitá come fondamento del diritto delle gente“). (Про націю яко підвалину міжнароднього права), називає її божою та святою справою.“ (Santa e divina cosa.)*)

Тріумфом сеї державно-національної засади було політичне зединеннє Італії та Німеччини, відтак повстаннє самостійних балканських держав.

Здавало ся, що політичний розвиток Европи пійде потім по лінії розкладу ріжно-національних держав на національні, що майбутність загалом належить сій останній формі державного будівництва.

В дійсности однак майже ніде ся революційна засада не була ідеально переведена. Утожсамленнє нації з державою в дусі вище наведеного італійського гасла в політичній практиці натикало ся на майже непереможні перепони. Сливе скрізь національні держави захоплювали в свої границі инше-національні елементи. Навіть найнаціональнійші з числа їх, як Франція та Німеччина, мали свої окраїни та своїх „інородців“.

Виходило без мала так, що національний канон XIX ст. надаєть ся лише для малих держав другого ранґу, та що велико-держави першої кляси хоч-не-хоч мусять у більшій чи меншій степени бути ріжнонаціональними.

Ся незгода поміж теорією та практикою „національної засади“ природним шляхом мусїла привести державних будівничих до думки необхідної поправки до неї, яка б дала бажану та доґматичну тожсамість нації з державою. Се не тяжко було зробити: вистарчило центр ваги з нації перенести на державу.

Не прийшла гора до Магомета, то пійде отже він до неї. Коли нація не може дати державі потрібної національної одноцільности, то держава витворить сю останню сама. Просто кажучи, се означало, що инш-національні елементи, нарушуючі національну одноцільність держави, мали бути нею знаціоналїзовані, себто засимільовані національно пануючою більшостю. Таким робом національною засадою була освячена державна націоналїзація недержавних окраїн та інородців. „Національний прінціп — завважає з сього при-

*) „Народ і нація“, цитую за Бруцкусом, l. c. 140.

воду російський дослідник сеї справи Гессен — в однаковій степени тріумфує, як в тім випадку, коли нація утворює державу, так і в тім, коли держава творить націю.“ (Підкреслено мною І. Б.)

Непомітно і спроквола революційно-національна засада виродилася в своє реакційне запереченнє, себто більш-менш примусове винародовленнє недержавних поневолених народів, яке в русифікаторській практиці царизму, ґерманізаторській — пруського гакатизму та угорській мадяризації, досягло своїх варварських вершків, але яке поруч з сим істнувало в ріжних степенях напруження також і поміж недержавними народами, причім поневолений висшої степени напр. історичний нарід націоналізував поневоленого низшої степени, неісторичного кріпака, як се було напр. у Галичині (польсько-українські відносини) або в Далмації (італійсько-хорватські взаємини).

Протягом прошлого століття геґемонія нації в державі звела ся до панування сеї останньої над першою. Нація з будівничого держави стала її матеріялом. Право на національну самостійність, що фактично мало означати право на повний природний її розвиток в дійсности було признано тільки державно-пануючим народам, а з недержавних в обмеженому розсягу подекуди історичним націям, суспільно пануючим. Недержавні та поневолені народи, а насамперед неісторичні народи-кріпаки були отже усунені поза обруб національної рівноправности: впдані на поталу державно пануючого націоналізму. Тут знову можна завважити певну анальоґію поміж національною та соціяльною справою нового часу. Революційні гасла „свободи, равенства й братерства“ з побідою буржуазії стали порожнім згуком. Пролетаріят — працюючий люд взагалі — опинив ся поза обрубом їх чарівних ділань та в полоні буржуазного капіталізму, як поневолені народи в жорстокім ярмі державного винародовлення.

Ся деґенерація та занепад національної засади подекуди вже були дані у вище наведеній французько-революційній формулї, яка (як вся французька революція взагалї) занадто державно та централїстично трактувала справу нації.

Замісць, щоб бути ідеальним та гармонїйним подружжем, як се собі уявляла радикально-національна ідеольоґія середини минулого століття,*) нація та держава в багатьох

*) Як ми зазначили вище, ся ідеольоґія ще по сей час має своїх прихильників та оборонців. Один з них, Челлен завважає з сеї причини: „Протягом

випадках стали свого роду співкаторжниками скутими до пари тільки кайданами зовнішнього примусу, котрі взаємно ненавидять одне одного та гризуть ся як кіт с собакою.

Загалом державно-національна ідилія не тривала довго. Швидко виявила ся деспотична вдача першої та непримирна з нею еманціпаційна тенденція другої. Сей конфлікт поміж державою та нацією тим більше загострював ся, чим тяжша була в дійсности перебудова держави на національній основі, себто чим палкійшою ставала боротьба поневолених народів з державно-національними за політичну незалежність.

Щоб зрозуміти істоту сього антаґонізму поміж державою та нацією, мусимо кожний з сих чинників розглянути з осібна.

Почнемо з держави.

Державно творчі елементи.

Ми вже зазначили висше, що національний елемент у державнім будівництві є зовсім новочасною появою. Від античних часів аж по капіталістичну еру в розвитку держави він не має майже ніякого, або в найліпшім випадку має чисто зверхнє значіннє. Тому насуваєть ся питаннє, чи національний елемент може вповні вичерпати істоту держави, иншими словами, чи сю останню можна звести тільки до національної бази, як про се мріяли ентузіясти національної засади XIX віку?

Докладна відповідь на се питаннє вимагала б спеціяльної чималої розвідки, яку ми зрозуміло не можемо тут писати. Відсилаємо тому зацікавлених сею проблємою до знаменитої спеціяльної моноґрафії відомого шведського вченого Р. Челлєна, яка вийшла і в німецькім перекладі: „Der Staat als Lebensform“ (Держава яко форма життя).

Автор її є великим прихильником національного прінціпу й називає його „найбільшою думкою, яка коли небудь опановувала певну епоху“ (125—126). Се однак не пере-

---

всіх доб держава та нація шукали одна другу, поки врешті знайшли себе в наш час національної держави. Про них можна сказати, що се чоловік та жінка яко два учасники подружжа, злучені вони для вищої орґанічної, інтимної, оплідненої суцільности“.

Відомий німецький публіцист Рідорфер порівнює державу та націю з тілом і душею.

(R. Kjellén: Die politischen Probleme etc., стор. 49.)

шкоджає авторови без національної романтики дивити ся на природу та істоту держави, яку він, що видко вже з дуже вимовного та символічного титулу згаданої його праці, (розглядає не яко якийсь припадковий механізм, але яко живий орґанізм, котрий повстає та розвиваєть ся після природних законів. Се, словом, дуже дотепне біо-орґанічне розуміннє держави, котре, не зважаючи на деякі односторонности та певний доктринаризм, безперечно належить до найцікавійших теорій про державу, а тим більше тепер, коли всесвітня війна поставила справу про відносини поміж нацією та державою, так сказати, руба, є дуже актуальною теорією.

Нас зрозуміло цікавить тут становище сеї доктрини, щодо орґанічної структури держави, себто аналізи державнотворчих елементів, з яких складаєть ся підвалина державного орґанізму. Саме під сим оглядом дуже цікава згадана теорія шведського соціольоґа. Бо в ній істота держави зовсім слушно зводить ся до кількох (пяти) основних елементів, а не одного. Се насамперед країна (територія), яку Челлен називає тілом держави, та яка є одною з перших умовин істнування держави й теоретичне досліджуваннє чого належить до ґеополітики після термінольоґії шведського вченого. Другим головним та центральним чинником є нація, яка є динамічним та, так сказати, духовним елементом держави. Етно- або демополітика студіює ролю сього чинника в життю держави. Відтак іде третій вельми важний складник — господарське життє держави, що є предметом дослідів тзв. економічної політики. Дальшим елементом є суспільна істота держави, яку досліджує соціяльна політика і врешті пятим та останнім є політичний устрій та управа держави, що належить теоретично до царини т. зв. адміністративної політики.*)

Нація отже є одним з головних, але зовсім не єдиним державно-творчим фактором. Се отже складова частина її бази, але не самовистарчаюча основа. В орґанічнім та природнім розвитку держави чимале значіннє саме має ґеополітичний та економічно-політичний момент.

Ґеополітичний фактор в життю держави.

Територія є в життю держави не припадковою величиною, а навпаки як найорґанічнійшою, без якої загалом ся

*) Порівн. цит. працю, стор. 43.

остання немислима. „Без країни — каже Челлен — може бути суспільне істнуваннє, але нічого більше“ (47). Країна є свого роду тілом держави. Кожда держава має отже раз на все певне територіяльне ядро, від якого живою не може бути відорвана... Життєва форма держави є подібна до дерева, яке стоїть і падає на окресленім місці“ (55). Кожда держава має отже певні свої природні границї, з якими нерозлучно звязане поняттє її незайманної інтеґральности та які є необхідними умовинами її життя. Що є поза тими границями, може бути без шкоди для дальшого життя держави відірвано. Коли однак ампутуєть ся щось з середини сих границь, тодї буттє держави може бути смертельно загрожене, позаяк „закон оздоровлення“ (61) у сьому випадку є безсильним, життєва сила держави може бути знищена в своїм осередку.

Інстинктовне прямування до сих природних границь є характеризовано боротьбою держави за територіяльну просторонь, найлїпшим висловом якої є досягненнє власної „ґеоґрафічної відрубности“ (65). Закон сеї „ґеоґрафічної індивідуальности“ здїйснюєть ся через осягненнє природних границь на внї та утворення природної суцїльної і замкненої области внутрі.

Ми не можемо тут далї слїдкувати за цікавим ходом думок шведського соціольоґа. Зазначимо лишень, що для нормального розвитку держави — як він слушно підчеркує та доказує — першорядне значіннє мають: просторонь, положеннє, та форма її території, як і той чи инший внутрішнїй характер сеї останньої. Наперед можна сконстатувати, що кожда одноманїтність та односторонність під сим оглядом є звичайно шкідливою для природного розвитку держави.

Що до просторони ідеалом була б середня територіяльна великість держави, позаяк занадто мала чи завелика гальмує подекуди свобідний її розвиток. У першім випадку через небезпеку нїби ґравітаційної сили з боку сусїдних великодержав та взагалї певного натиску сих останнїх, в другім, задля неможливости елястичного опанування завеликим державним комплексом при дотеперішнїм здебільшого централїстичнім державнім механїзмі. Сумна доля малих держав підчас сеї війни (невтральних, як і неневтральних), виданих на поталу полїтично-державного еґоїзму обох воюючих таборів (з причини їх ґеоґрафічного положення залеж-

них насамперед від антантського табору) потверджує вище сказане. Царська Росія була знову зразком другої крайности.

Не слід забувати, що в справі територіяльної просторони чимале значіннє має ґеоґрафічне положеннє країни, яке є дуже важним чинником для істнування держави.*) Що до сього держава острівна чи приморська або взагалї периферіяльна, словом, маюча необмежену або легку спромогу зносин з цїлим світом, є, зрозуміло, в лїпших умовинах розвитку, нїж замкнена континентальна, яка легко може бути відрізана від решти країн та частей світа. Анґлїя є прикладом першого найвигіднїйшого типу положення, Німеччина (пригадаймо напр. її концентричне окруженнє антантою) та взагалї центральні держави зясовують невигідність другого роду положення.

Таксамо загальна форма, чи територіяльна конфіґурація держави має не аби яке значіннє для її істнування. Що до сього концентрична фіґура (яку мають напр. Франція та Еспанїя) є ідеалом. І навпаки ацентричність форми, себто непропорціональність поміж довжиною та шириною (Перу, Норвеґія), завелика ломаність, чи вигнутість периферіяльної лїнії (напр. бувшої Австрії без Угорщини, подекуди Румунїя без Трансильванії) — є чималою перешкодою та навіть небезпекою для життя держави. Звідсї інстинктовне її прямуваннє до заокруглення, до концентричности, аби визволити ся від ацентричности форми і взагалї з ґеополїтичної ексцентричности — сеї небезпечної державної хороби, про яку ми говоритимемо далї.

Врештї що до внутрішнього характеру країни важним є гармонїйна її ріжноманїтність і шкідливою кожда одноманїтність терену, навіть і в тім випадку, коли вона сама в собі є позитивна, отже напр. лише хлїборобський тип країни, не кажучи вже про те, коли ся очевидно

---

*) Ніде мабуть виразнїйше та плястичнїйше не виступає величезне значіннє ґеоґрафічного положення країни для держави, як саме в Бельґії. Бельґійська проблєма від самого початку своєї появи — отже від античних часів — є суто ґеоґрафічною справою. Траґедію історії Бельґії, а саме факт, чому вона від найдавнїйших часів стала „майданом воєн“, вповнї поясняєть ся та обумовлено її ґеоґрафічним положеннєм. Вельми цікаво під сим оглядом зясував бельґійську справу голяндський публїцист Ляберton. Порівн. I. H. Laberton: De Vlaamsche Beweging (флямандський рух), 1916, Розд. II. та III.

Траґедія чи скрутне положеннє підчас сеї війни малих держав та народів Сербії, Греції, Польщі, Голяндії здебільшого також є в звязку з їх ґеоґрафічним положеннєм. Не без причини отже кажуть Французи, що „полїтика держави се їх ґеоґрафія“. (La politique des états est leur géographie.)

неґативна, як у Фінляндії — „країні тисячі озер“, або в закасьпійськім краю — з одноманітними його піскованисками.

І під сим оглядом гармонійна ріжноманітність терену, в якім пропорціонально були б представлені всї його позитивні ознаки та типи, що загалом уможливлює суцільний розвиток держави, як під хліборобським, так і промисловим та торговельним оглядом, — є ідеалом, який найчастійше досягаєть ся через злученнє, напр. в Бельґії: промислової Вальонії з хліборобською фляндською Фляндрією.

Вищенаведене*) можна б було зрезюмовати таким робом: ґеополїтична рівновага та гармонія поодиноких попереду згаданих територіяльних властивостей є одною з головних умов нормального істнування та природного розвитку держави.

Ся ґеополїтична рівновага держави в першій лїнії обумовлюєть ся координацією периферії країни з її державним центром, чим природно обмежуєть ся територіяльний зріст держави до безконечности. Бо з моментом перекрочення природних границь краєвої просторони, якими саме обумовлюєть ся нормальне відношеннє поміж центром та периферією, себто кожне зайве територіяльне поширеннє держави з перевагою периферії над центром спричиняє нарушеннє згаданої ґеополїтичної рівноваги держави та підготовлює раньше чи пізнїйше її розпад наслїдком ґеополїтичної ексцентричности.

Нїмецький ґеоґраф Ґеттнер поясняє між иншим (у своїй відомій моноґрафії „Европейська Росія“) занепад колишньої Польської Річи Посполитої саме сею ґеополїтичною ексцентричностю, яку добачає у надмірнім поширенню старої польської держави на схід, чим викликана була анормальна перевага периферії (України та Литви) над центром себто над властивою Польщею.

На сю саму хоробу хронїчно слабувала стара царська Росія, де се було вислїдком програмової заборчої полїтики покійного царизму. Звернув на неї увагу та зробив наукову її діяґнозу ґенїяльний російський хемик Менделеєв у своїй дуже цікавій працї „Къ познанію Россіи“, в якій він ґеоґрафічно точно обчислив територіяльну ексцентричність російського кольосу та слушно остерігав перед великою не-

*) Докладнїйше про се у Челлєна: Der Staat als Lebensform, II розд.

безпекою сього факту для майбутнього державного розвитку царської держави.*)

Таким робом і для держави істнують певні межі територіяльного зросту, які вона безкарно не може переступати. А тим самим заразом кладуть ся жалізні перепони для захланного імпералїзму, який в полїтичній своїй формі (напр. у царської Росії) не є вислїдом природного зросту та зміцнення держави, в котрій життє мов іде через край, але як ми вже вище зазначили, був свого роду державно-полїтичною програмою, з очевидною метою цїною ґальопуючого периферіяльного поширення здихати ся невідбутнього новочасного зреформовання полїтичного устрою в центрі.

Економічно-автаркічний бік істоти держави.

Попри саме розглянутім вище ґеополїтичнім моментї в основі держави велике значіннє має орґанїчно з ним звязаний і таксамо сильно ґеоґрафічно обумовлений економічний момент. Господарче життє держави подекуди творить власне основу та умовину її істнування взагалї. Звідсї прямуваннє кожної держави до економічної незалежности себто самовистарчальности тзв. автаркії, закон якої Челлен формулує таким робом: „Держава мусить бути такого роду природною областю, аби мала запевнену відповідну самовладу в змислї самозабезпечення“ (l. c. 76). Се значить насамперед використати всї скриті господарчі можливости та сили свого краю. „Автаркія — каже цитований автор — є дана лише латентно в земній поверхнї і мусить бути добута працею: могутнє систематичне оброблення землї, прямуюче не лише для того, щоб розвинути її добрі якости, але й для подолання її недостатків, означає великий вклад в індивідуальність держави“.

Автаркія є таким чином економічною індивідуальністю держави, подібно як країна ґеоґрафічною, а народ етнодемічною.**)

Ідеалом державної автаркії як і територіяльної є знову гармонїйна ріжноманїтність. Отже ненадпромисловість і односторонній торговельно-фінансовий розвиток (у Челлена тип надкультурної рентової держави вроді Анґлії або Франції),

---

*) Докладнїйше про се в моїй працї: Поневолені народи царської імперії ст. 19.

**) R. Kjellén, l. c. 162.

але і не аґрарний примітивізм та кольоніяльний тип взагалї (напр. Росія), тільки середньо-пропорціональне поміж сими двома полюсами, себто такий державно-економічний орґанізм, який би насущні потреби народа покривав з помічних жерел власної держави, або осібна від инших, замкнена в собі продуктивна та споживча область, яка на случай крізи могла б сама істнувати поза зачиненими дверима. Се значить отже: жадний всепожираючий промисел, жадна така торговля, що веде до залежности від чужини, але й жадна занадто переважаюча хлїборобська господарка коштом вищих культурних домагань, тільки гармонїйна зміна та взаємне забезпеченнє суцїльности внутрі продукційного життя, так, аби ріжноманїтні життєві потреби високорозвиненого народу моглиб бути заспокоєні внутрі власних границь.*) Вищенаведені умови державної автаркії — се, розумієть ся, ідеал, в життю дуже рідкий. Тим цікавійше, що Україна вповні відповідає всїм сим вимогам автарко-економічного ідеалу, та що під сим оглядом має цїлком запевнене своє майбутнє державне істнуваннє.

Одначе багато сучасних велико-держав дуже хорує під сим оглядом. Особливо напр. Анґлїя, наслїдком чого вся її полїтика, головно еґоїстичне утримуваннє самовладного панування над морем має виключно економічні мотиви і причини.**) Таксамо Росія без України та без доступу до моря була б під сим оглядом у вельми скрутнім положенню. Звідсї ворожнеча її проти українських або фінляндських самостійних прямувань.

Коли великодержавна експансія давнїйше мала в першу чергу стратеґічно воєнний характер, за новітнїх часів вона здебільшого обумовлена економічними причинами. Великодержавна полїтика нашої доби розвиваєть ся під прапором економічного великокапіталїстичного імперіялїзму, котрий лише з традиції послуговуєть ся національною ідеольоґією, фактичнож переходить вже за межі національної держави сього ідеалу XIX ст.***)

---

*) R. Kjellén, l. c. 162.

**) R. Kjellén, l. c. 158.

***) В сїй всесвітній війні автаркічний момент грає одну з провідних роль. Центральні держави окружені та бльоковані антантою на сумнім досвідї відчувають всї приємні наслїдки невистарчаючої власної автаркії. Передвоєнний нїмецький плян Берлїн—Баґдад та навманівська „Середня Европа“ чимало обумовлені були бажаннєм витворити автаркічну повну незалежність та самостійність, хоча поруч з тим у них (особливо у Навмана — „спільність окопів“)

„У пануючих кляс — каже Реннер — інтереси державности відобрали вже першенство старому ідеалови нації... тепер розходить ся не про оборону національної ідеї, але про оборону господарчих інтересів, історично здїдиченої економічної спільности“ (курсив автора).*)

Сей економічно-державний імперіялїзм між иншим зробив з Мадярів (котрі прецїнь здобули свою державну самостійність також під прапором національної засади XIX ст.) фанатичних гнобителїв всїх поневолених угорських народів та фактично непримирних заперечувателїв гасла самоозначення народів.**)

Таксамо і незвичайний зріст серед Поляків полїтичного зацїкавлення для тзв. „wschodnich kresów“ колишньої Річи Посполитої та програмова і дуже систематична пропаґанда за їх прилученнє до майбутньої польської держави — здебільшого обумовлені сею самою причиною, правда не для всїх визнавачів відбудови історичної Польщі цїлком ясної, але тим не менш підсвідомо (чи свідомо) лежачої в основі згаданих польських прямувань.***)

Наприкінцї сих уваг про господарчу самовистарчальність держави слїд зазначити, що таке палке та безмала життєве значіннє має проблєма автаркії лише в сучаснім мілїтаристично-капіталїстичнім державнім устрою, в якім істнуючі держави та народи здебільшого жили після відомих стереотипних засад: „Людина людинї вовк“ (Homo homini lupus est) або „Хочеш миру, готов ся до війни“ (Si vis pacem para bellum).

рішаючу ролю грали і стратеґічно воєнні огляди. Порівн. критику сього останнього в брошурі Кавтського: Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, 1916.

*) Війна й переміни національної думки, 16.

**) Звідсї напр. страшенне лютованнє мадярських полїтиків та преси проти маєвої (1917) державноправної заяви Чехів, претендуючої також на включеннє до евентуальної чеської держави угорських Словаків. Звідсї програмова публїцистична мадярська дїяльність в обороні власних „історичних“ прав на всю Угорщину та трактованнє угорських інородцїв як свого роду невдячних зайдів, котрі мовляв нахабно розпаношили ся в неначе чужій хатї. Пор. напр. чималу працю про се д-ра Карачоні (Karácsoni) A magyar nemzet történeti joga. (Історичне право мадярського народу). Далї цїкаву статю про сї заходи мадярів словацького публїциста Штефанка: Maďáři se brání (боронять ся) в пражських Národních Listech, 1917, ч. 308.

***) Див. про се мою статю — Поляки та „Wschodnie Kresy“ у В. С. В. У, 1917 р. ч. 178—179.

„В нормальній позавоєнній добі державна автаркія є власне цілком ілюзорною, наслідком абсолютного зінтернаціоналізовання новочасного господарчого життя, коли навіть найбагатші держави уявляють з себе лише провінції світової господарки“, коли в однім одинокім дні життя кожної людини лучать ся пять частей світа, щоби заспокоїти її дрібні потреби одежі й поживи та бідолашні забаганки зовнішних прикрас. Від рана до вечера, від капелюха на голові аж до підошов чобіт вона є споживачем світової господарки, величезного спільного обороту всїх народів, консументом інтернаціоналї в розвиненім матеріяльним значінню сього слова...“ *)

Господарче життє нашого часу фактично отже далеко вибігає поза межі державно-національної автархії, розвиваючи ся чим далї більше в всесвітнім напрямі.

Не без причини тому К. Кавтський в своїх писаннях зводить проблєму економічної автаркії до раціональної комунїкаційної системи, до суцільної доріжняної сїти в кожній державі (Verkehrseinheit).**)

Без сумнїву, що при загальнім зінтернаціоналїзуванню господарчого життя при помочи водних та земних шляхів легко можна усунути автаркічні недостатки кожної країни і для кождого народу, раціонально звести справу задовольнення господарчих потреб до фактично єдино можливої автаркії всеї земної кулї.

Але при сїм не слїд однак забувати, що в дотеперішнїм устрою державного життя, коли міждержавні кордони легко та довільно можуть зачиняти ся, коли цлові границї можуть стати в економічній конкуренції справжнїми китайськими мурами, комунїкаційне, так сказати, рішеннє проблєми автаркії є лише умовне, а його дїланнє обмежене, а на випадок війни зовсїм неможливе, як се добре видко було на господарчім положенню центральних держав, економічно бльокованих антантою від вибуху всесвітної катастрофи 1914 року.

Кавтський отже не зовсїм слушно цїлком відкидає якебудь значіннє автаркічного моменту в життю держави, принаймнї для істнуючої ще мілїтарно-капіталїстичної держави.***)

---

*) Реннер: Війна й Інтернаціоналя (в цитованій збірцї статей), ст. 45—46.

**) Пор. його нову брошуру: Die Befreiung der Nationen, ст. 27, а також Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, ст. 19—20.

***) Збагненнє проблєми державної автаркії є загалом вельми тяжке, до того ще ускладняєть ся значно через те, що великодержавний імперіялїзм нового

Держава та її структура.*)

Соціяльний та режимополітичний чинник в орґанічній структурі держави (згідно з згаданою на початку сього розділу теорією Р. Челлєна) з огляду на тему та завданнє сього нарису є дуже цікаві, бо новочасний фатальний конфлікт, а відтак і гострий антаґонізм поміж істнуючою державною системою та еманципаційними заходами поневолених народів здебільшого повстає, так сказати, в области їх ділання та впливів.

Тому мусимо тут присвятити їм трохи уваги.

При звичайнім дотеперішнім погляді на державу, як на припадковий механізм, а не природний орґанізм, що розвиваєть ся після певних свого роду біольоґічних засад, — суспільність, яко форма людського співжиття, так само як і нація уважала ся нормально за щось вище за державу або принаймні природнійше. Поміж державною та суспільною орґанізацією зазначувало ся, як що не суперечність, то принаймні якийсь дуалізм, що видко з відповідної термінольоґії вже від античних часів (у Аристотеля — „koinonia“ супроти — „polis“, а у Ціперона „societas“ та „civitas“).**) Фактично однак сей неначеб антаґонізм є дуже часто ілюзорним та обумовленим низчими стадіями розвиткового процесу, як державного так й суспільного.

Напрям же сеї еволюції веде до гармонійного синтезу з одного боку поміж державою та нацією, а з другого поміж державою та суспільностю. Метою сього процесу є, щоб кожна держава була суспільностю, а кожна суспільність державою (Челлєн, 172).

Суспільність є отже звязуючим цементом поміж нацією та державою. Через повне усуспільненнє аморфної народної

часу дуже часто послугуєть ся фіґовим листком автаркії для замаскування своєї заборчої та захланної експансивности. Саме славетна навманівська Mitteleuropa є власне прикладом такого послуговання автаркічною засадою також і для економічно та стратеґічно імперіялістичних цілей.

(Пор. влучну критику сього навманівського проєкту в цитованій вище розвідці Кавтського: „Сполучені держави середущої Европи“).

*) Як читач бачить, ми тут користаємо з орієнтаційної схеми державної структури та звязаної з нею специяльної термінольоґії шведського вченого Р. Челлєна; в загальних основах та під методичним оглядом ми уважаємо їх добре зладженими та багато обіцяючими для дальшого наукового дослідження проблєми держави, але в деяких висновках та деталях цілком не згоджуємо ся з ними, що й зазначуємо в відповідних місцях сеї розвідки.

**) R. Kjellén l. c., 171.

маси в соціяльно складний національний орґанїзм веде шлях до здобуття державної незалежности недержавними поневоленими народами.

В чім ріжнять ся нація та суспільність, яко форми людської орґанїзації, видно з сього окреслення їх Челленом: — „Суспільність — се реальна ріжноманїтність протилежних інтересів, тимчасом як національний нарід се природна єдність подібних одиниць. Суспільність — се працюючий член культурного світа, тоді як нація є фізичною формою людства“ (173).

Соціяльно-полїтичний момент далї близько сходить ся за вище розглянутим економічно-полїтичним або автаркічним. Завданнєм обох є, мовляв, забезпеченнє державного орґанїзму перед голодом. Тільки що перший годує державу здебільшого матеріяльно, а другий духово.*)

Ми знову одже бачимо, що держава се рівнаннє о кількох взаємно залежних та обумовлених даних серед котрих, як побачимо далї, в новітнїх часах нація виступила наперед. — Вище ми згадали, що конфлїкт поміж суспільностю та державою випливає найчастїйше та буває обумовленим недорозвиненнєм нормальних форм кожної з них, що отже гармонїйний синтез між ними — які взагалї між всїми державнотворчими складовими частинами — буде можливим лише на вищім щаблї вселюдської еволюції, себ-то можливо в тій добі людської історії, котра почнеть ся від сеї всесвітньої війни.

Окидуючи загальним поглядом і нашвидку дотеперішнїй суспільний та державний розвиток, легко можемо завважити в нїм певний паралелїзм.

Примітивна, родова форма суспільного життя, так характеристична для дитячого віку людства, спочиває на спорідненню крови. Відповідної форми держави властиво нема, бо їй бракує здебільшого одної з найголовнїйших передумовин державного орґанїзму території, сталого осїдку.

Лише на дальшій стадії суспільного розвитку — з переходом до хлїборобства та певного осїдку, себ-то з перевагою територіяльного моменту над ґенеальоґічним — спільним походженнєм — повстає завязка примітивної держави; рід перетворюєть ся в громаду; починаєть ся суспільно-клясове розверствлюваннє досї одноманїтної соціяльно-аморфної маси. З нього згодом народжуєть ся становий тип су-

*) R. Kjellén l. c., 175.

спільности, а поруч з тим і відповідаюча йому ф е в д а л ь н а форма держави.

Се значить на горі суспільно-державної пираміди кілька упривільованих нечисленних верств, „b e a t i p o s s i d e n t e s“, а під ними десь в льоху (Челлєн) сеї будівлї величезна більшість поневоленого люду, так звана „m i s e r a p l e b s“.

Французька революція розбила твердиню февдальної суспільности. Вона знесла станові привилеї та мала визволити всїх, хто стогнав в ярмі суспільного поневолення й кріпацтва, але фактично визволила лише т. зв. „третїй стан“, себто буржуазію.

Нова пореволюційна суспільність, номінально безстанова, в дїйсности від свого народження хронїчно слабує на клясові суперечности та боротьбу. Вона називаєть ся звичайно „горожанською суспільностю“, але властиво є буржуазно-клясовою та капіталїстичною, як і відповідаюча їй новочасна держава. В неї більш-менш щезли давнїйші релїґійні та полїтичні обмеження й поневолення, але тим гострійше та виразнїйше виступає суспільний утиск та несправедливість і нерівність.

Перед війною ся буржуазно-капіталїстична суспільність досягла вершку свого розвитку, а денеде наблизилась навіть до смерку свого істнування. Війна ушвидчить її розклад та допоможе народженню дальшої та нової стадії суспільно-державної еволюції, в якій, сподіваймо ся, щезне врештї всяке поневоленнє й утиск і всї прояви та прямування громадського людського життя істнуватимуть гармонїйно разом.

І се буде дальший етап в розвитку держави, яка таким робом осягне своєї суспільної індивідуальности, що буде доповненнєм її ґеоґрафічної, національної та автаркічної особистости.*)

Коли дотеперішня суспільність і держава тримала ся на засадї станової, чи клясової залежности та п і д р я д н о с т и, ся нова майбутня громада будуватиметь ся на прінціпі загальної рівности та с п і в р я д н о с т и всїх своїх складових елєментів.

А що й новочасні національні антаґонїзми здебільшого мають — як про се була мова у попереднїм роздїлї — також суспільні підвалини, і є отже свого роду клясовою боротьбою поміж пануючими та поневоленими народами,**) то

*) R. Kjellén: l. c., 180.

**) Пор. про се також, R. K j e l l é n; l. c., 182 про соціяльно-полїтичний момент в державі.

в сїй майбутнїй громадї державно-національний конфлїкт під соціяльним оглядом усунеть ся уможливленнєм швидчого усуспільнення, себто повного природного соціяльного розвитку поневолених народів, перетворення сих останнїх з аморфної етноґрафічної маси (або тільки слабо національно визначених формацій) у вповнї скрісталїзовані національні орґанїзми та індивідуальности.*)

В тім, що Челлен**) називав режимовою полїтикою держави, себ-то иншими словами, в полїтичнім устрою та ладї держави — найсильнїйше проявляєть ся дух держави, найскритнїйші тайники її внутрішньої істоти. Тому саме в режімо-полїтичній сфері звичайно найгострійше проявляєть ся ворогуваннє держави з нацією, особливо-ж у випадку боротьби поміж поневоленими та пануючими народами. Там, де держава з нацією більш-менш покривають ся, себто в лонї державних народів, режимополїтична боротьба ведеть ся в суспільній поверхнї, маючи природно соціяльно-клясовий характер.

Що внутрішнїй лад держави та її устрій не є чимсь припадковим та зверхнім, що його не можна довільно октроювати та механїчно перероблювати всупереч розвитковим тенденціям державного орґанїзму, відомо кождому, хто хоч трохи уважнїйше задумував ся над сею справою.

Не підлягає жадному сумнїву, що режімова полїтика держави залежить не лише від суспільних та господарських відносин в нїй, але й від її ґеоґрафічного положення та територіяльного характеру взагалї. Приморське чи континентальне положеннє держави, тропічне або холодне її підсоннє, хлїборобський чи промисловий її тип, мала чи велика її просторонь — все се має вплив на характер державного устрою, все се відбиваєть ся в її конституції, коли не писаній, то справжнїй, згідно з котрою фактично живе кожна держава.

---

*) Докладнїйше у Челлєна, IV розд.

**) Саме що до сього наші погляди найбільше розходять ся з оригінальною теорією держави шведського соціольоґа. Спеціяльно його природна схема державних форм (від абсолютизму через конституціоналїзм до демократизму вгору, а потім занепад через принципат до нового абсолютизму в формі цезаризму — пор. 195—196 стр. цитов. його працї), на нашу думку більш дотепна, нїж раціональна зі становища дїйсного державного розвитку. Тому в сих наших увагах найменше місця присвячуємо зясованню режімо-полїтичних поглядів Челлєна, критика яких виходить поза межі сеї нашої працї.

А насамперед величезне значіннє має під сим оглядом національний момент в державнім життю, себ-то вдача, культурний рівень, історичні традиції та ідеали майбутности заселюючого її народа (або народів).

— „Кожен нарід є унїкум“, — каже Челлєн (188) — і тому вимагає спеціяльного, йому відповідаючого та до нього пристосованого державно-полїтичного ладу.

Під сим оглядом чи не найідеальнїйшим зразком є Анґлїя, конституційний лад якої протягом столїть природно та орґанїчно розвивав ся й виріс з молекулярної та невпинної працї анґлїйського народу так, що нинї — по словам одного нїмецького дослїдника Анґлїї — приріс до нього „як шкура до тїла“. (К. Петерс).

Зовсїм иншим — революційним шляхом витворив ся новочасний лад Франції, котрий мав потім рішаюче значіннє для утворювання державно-полїтичного устрою в цїлій Европі, а подекуди й скрізь поза нею, де лише прийшло до демократизації полїтичного життя.

Там, де держава під національним оглядом є одноманїтною (очевидно лише в певній мірі однонаціональною, бо всї европейські великодержави в більшій чи меншій степени національно ріжноманїтні), — розвиток режимової полїтики був і є порівнюючe легшим і орґанїчнїйшим, нїж там, де під одним державним сволоком — живе кілька народів (за винятком тринаціональної Швайцарії, конституційний лад якої розвинув ся зовсїм своєрідно, історично-еволюційним шляхом, — отже де-в-чім нагадує під сим оглядом розвій Анґлїї), де звичайно державно-пануючий нарід є творцем конституційного ладу, якому мусять корити ся, пристосовуючи ся до нього, поневолені недержавні народи. Так в Австрії верховодили Нїмцї й австрійська режимова полїтика не лише була нїмецькою, але по змозї хотїла бути ґерманїзаторською. Ще гірше під сим оглядом положеннє в Угорщинї, де панувала безоглядна мадярська геґемонїя. А що при більшій національній ріжноманїтности — приклад чого маємо саме в габсбурґській монархії — фактично не можлива (принаймнї хочаб при номінально-конституційно-парляментарнім режимі) якась національна моно чи біґеґемонїя, то з числа поневолених народів державними верховодами деякі висуваєть ся на „пануючих“ другого ранґу. На таких помічників звичайно вибирають ся не „неісторичні“ народи-кріпаки, національно мало викристалїзовані, але колишні державно-історичні народи, що з панів занепали до

стану плебеїв. В Австрії а саме в Галичині, таким пануючим народом другої кляси були — Поляки, в Угорщині — Хорвати.

Одначе такий довільний, ніби родинний, поділ національної геґемонії можливий лише доти, доки суспільно та культурно не розвинули ся останні поневолені народи і то лише при псевдоконституційнім чи суто-абсолютистичнім державнім устрою напр. в бувшій царській Росії, в якій номінально істнувала навіть моногеґемонія.

В міру суспільно-політичного розвитку нової доби, а поруч з сим і швидкої еманципації поневолених народів скорше чи пізнійше виринає конфлікт та антаґонізм поміж державно-пануючими й недержавно-кріпацькими народами з приводу вищезгаданої національної геґемонії та односторонньої режимової політики. З сим явищем здибуємо ся саме в австрійськім політичнім життю останніх десятиліть та особливо від весняної парляментської сесії 1917 року.

Поневолені народи прямують до повного політичного самоозначення, до власної режимо-політики. Не хочуть бути кріпаками в ярмі ворожої державности та чужого національного утиску. Проти дотеперішнього прінціпу абсолютної державної суверенности скрізь стихійно лунає гасло національної суверенности, домаганнє признання права всім народам на повну державну незалежність та самостійність. З сього власне приводу траґічний конфлікт між державою та нацією досяг підчас війни свого найвищого напруження та прийняв найгострійші форми. В сій безоглядній боротьбі між державою та нацією асто-густо відкидаєть ся всї реальні та обєктивні передумовини істнування як гноблючих держав, так й поневолених народів. Вона здебільшого ведеть ся по лінії „p i a d e s i d e r i a“, національного та державного максималізму, під брандівським гаслом: „все або нічого“.

Висловом її є національний сепаратизм та ірредента, сї так характеристичні явища в державнім життю нового часу.

Війна поставила сю суперечність поміж державою та нацією з приводу режимо-політики руба. Катеґорічне рішеннє сього конфлікту неминуче та невідкладне. Компроміс та всякі виверти, як повчає дотеперішній досвід, сеї справи зовсім не полагодять, тільки ще більше загострять. Так само не поможе, а лише пошкодить, історичне її трактуваннє ворогуючими дуелянтами.

Бо справа режимо-політики, себ-то власного політичного устрою та ладу для кожного народу є справою його

істнування, повного чи обмеженого, загальмованого розвитку та поступу, словом: природного розцвіту або примусового животіння.

Зрозуміло тому та природно, що всї поневолені народи прямують до власної незалежности та державної самостійности, що вони хочуть бути панами у власній хаті.

Але з другого боку й істнуючі держави, се не тільки „вязниці народів“, але, як ми бачили на попереднїх сторінках сього роздїлу, — під багатьома оглядами — живі орґанїзми. Розторощити їх, річ певна, можно. Але иноді та для декотрих поневолених народів се, заразом, означало-б підтяти власні життєві коріння, зломити сук, на якім вони самі сидять. Сього не слїд забувати при обговоренню справи, про яку тут мова. Її не слїд односторонно трактувати лише з державного, або тільки з національного становища. Се добре розумів напр. Драгоманів, який державну перебудову Росії уявляв собі яко федерацію автономних країн, утворених „відповідно цїлости ґеоґрафічних, економічних і етноґрафічних умовин“.

Розвязаннє національно-державної проблєми нашого часу треба перевести у всій її заплутаности та суцїльности, а передовсїм з узгляненнєм її, так сказати, біоутилїтарного боку. Кожен ідеольоґічний фанатизм або фетишизм загальмує лише її полагодженнє й навпаки тверезе та неупередженне трактуваннє всїх її складових частин уможливить розумне, а головно практично-доцїльне її розвязаннє.

Про се однак далї, бо ми й так подекуди забігли наперед. Зараз мусимо познайомити ся з істотою нації, як на попереднїх сторінках сього нарису запізнали ся з проблємою держави.

V. Про націю взагалї й під державно-полїтично-правним оглядом зокрема.

Ми вже зазначили в передмові до сеї розвідки, що досї національна проблєма не була систематично та во всїй своїй многосторонности науково досліджувана, що не істнує ще в суспільних науках окремої дісціпліни, спеціяльно присвяченої такому її досліду, котру ми наперед охрестили назвою національоґія.

Є правда, вже чималий причинковий дорібок щодо сього. Але се дотихчасове наукове оброблєннє цікавлячої нас тут справи саме з причини вищезгаданого браку систематичности та якогось одноманїтного методу — є загалом вельми фраґментарне, не достає йому злучуючого цементу, багато в нїм є припадкового, а головно поодинокі складові частини сеї дуже скомплїкованої проблєми не однаково в нїм узглянені та опрацьовані.

Подекуди се можна обяснити тим, що національна справа во всїй своїй пекучости та наглости проявила ся доперше в недавнїм часї, а відтак і тим, що й соціольоґія ся молода наука нової доби — не могла ще здіференціювати ся та виспеціялїзувати ся відповідно до всїх головних проявів дуже складного та багатого суспільного життя нашого часу. На нашу думку сей факт має ще й свої спеціяльні причини. В нїм подекуди відбивають ся відносини сучасної офіціяльної науки до всього, що хоч трохи має суспільно-полїтичний характер, де отже дуже тяжко утримати ся на безстороннїм становищі обєктивного наукового досліду та правди, вияснення sine ira et studio.

Цитований вже нами тут анґлїйський дослїдник расової проблєми др. Скольс, констатуючи сей факт ще в більшім розмірі діяґнозує його яко „страх перед правдою“ й винить в нїм пасивність сучасної науки (а також і релїґії), яко співчинників у вселюдськім суспільнім поступі. З сього приводу він завважає: „Я не хочу сказати, що наука та релїґія цїлком затають правду, я лише тверджу, що вони її говорять в залежности від полїтичних

поглядів (підкреслено мною. І. Б.). Суспільне життє, закони, вихованнє, торговля, релїґія, лїтература, наука, філянтропія, все се нинї обмежуєть ся очевидно не в теорії — полїтичними оглядами. Згідно з ними правду або укриваєть ся, або зясувуєть ся лише її частину".*)

Ми звернули тут увагу на сей полїтиканствуючий, так сказати, характер науки, а поруч з тим і на її абстинентизм щодо деяких палких справ нашого часу в звязку з попередньою нашою увагою про т. зв. „то щось инше" в трактуванню національної проблєми. Власне т. зв. наука дуже часто витворює передумовини такої подвійної бухгальтерії в національних справах. Для утворення польсько-українських відносин чимале значіннє мали, напр. тенденційні писання про українську справу Равіти-Ґавронського, Брікнера, Смольки, та инших польських „українольоґів", які під прапором науки достарчали польському загалови звичайну націоналїстичну контрабанду.

З сею методою трактування національних та расових проблєм здибуємо ся скрізь, де ведеть ся боротьбу поміж пануючими та поневоленими народами. Недосяжними віртуозами в нїй є Нїмцї (їх винахід т. зв. „полїтична антропольоґія" стала свого роду каноном наукового націоналїзму для всеї Европи), зневживають її Мадяри, послугували ся нею царські вчені та великоруські державники, процвітала вона во Франції та Анґлії, тут здебільшого на расовім ґрунтї. Серед таких обставин справжня наукова націольоґія не могла повстати. А колиб і повстала — як про се можно гадати з деяких натяків та спроб в сїм напрямі, то булаб лишень науковою карикатурою в родї згаданої вище „полїтичної антропольоґії", якаб не тільки що не спричинила ся до зясування дуже важкої національної проблєми, але ще більше затемнїла б її всякими „науковими" упередженнями та забобонами.

Так отже націольоґія лишаєть ся справою повоєнної майбутности. Вона може повстати лише в очищенім повітрю нової науки, визволеної з февдальних кайданів думки.

*

По увагах в попереднїм уступі не може нас дивувати, що в білянсї дотеперішнього наукового досліджування націі-

---

*) Цитую за статтею Dioneo: — „Избранныя" и „отверженныя" расы — в „Рускомъ Богатствѣ", 1908. VIII, стр. 35.

ональної проблєми не має навіть якогось одноманітного та всевичерпуючого означення самого поняття нація.

Всї дотеперішні справи зясування істоти нації за посередництвом зовнїшнїх ознак, себ-то обєктивним робом, як ми се зараз побачимо не вдали ся.*)

Робило ся се ґенеальоґічною методою, себ-то на основі племенного походження народів та спорідненості їх крови. Але се означало лише повторюваннє анальоґічного досліджування проблєми раси. Ми вже казали попереду, що обєктивна наука не знає нїяких чистих, себ-то ґенеальоґічних одноманітних рас. Найстарші відомі раси були вже мішаними, вислїдом складного перехрещування ріжноманітних расових елєментів. Навіть археольоґія не докопала ся до питомих рас одноманітного кровного походження. Істнуючі расові клясифікації зовсїм довільні й антропольоґічно не обосновані. Відомий французський антропольоґ Топінар каже з сього приводу: „Нам говорять про расу латинську, ґерманську, анґлїйську, славянську, хоча сі терміни зовсім не наукові. Перед нами лише чисто політичні поняття, якими хочуть означити припадковий злїпок, витворений з ріжних антропольоґічних жерел". „Всї спроби гуртувати людство на основі антропольоґічних ознак — завважає сей самий вчений — не мають нїякого значіння".

Сказане ще, мовляв, в кубі відносить ся до всяких спроб племенного трактування істоти нації, яка є вислїдом довгого історичного процесу та склала ся під численними ріжноманітними впливами, серед котрих власне расовий є зовсїм підрядним. Бо саме під сим оглядом новочасні народи уявляють з себе справжню мозаїку, дуже ріжноманітну та многогранну.

Не без слушности завважив з сього приводу Челлєн: „По свідоцтву всесвітньої історії в життю народів кров ледве чи є густїйшою нїж вода" (106). А дальше він констатує: „Коли ми розглянемо сучасні культурні нації зокрема, то нїде не найдемо чистої, нефальшованої крови... Певні, визначені нації нашого часу розпадають ся під ґенетичним оглядом на ріжноманітні елєменти, які взаємно злучили ся тільки потім та згодом" (106, 107).

*

Звичайно за найхарактеристичнїйшу ознаку націй поважаєть ся мову. Вона має бути неначе найправдивійшим

*) Цікавий огляд сеї справи у Челлєна в цит. працї, розд. III.

проявом істоти та духа сеї останньої. Безперечно, мова є одним з найголовнійших складників в структурі національного орґанізму. Вище ми звернули спеціяльну увагу на величезне значіннє рідної мови в культурно-національнім самоозначенню народів. Одначе й ся ознака не є абсолютно певна та не вичерпує всього багатого та ріжноманітного змісту істоти нації. Історія знає приклади зміни мов народами. Ірляндці здебільшого вже говорять по анґлійські, але національно є відрубною індивідуальністю ворожо настроєною супроти Анґлійців.

Історія знає й инші під сим оглядом дуже цікаві приклади: два народи з одною мовою; напр. Сербів та Хорватів, Флямандців та Голяндців (а подекуди й африканських Бурів; отже навіть три нації з одною спільною мовою.)

Слушно тому каже Челлен: „Мови є важним показчиком переведеного та закінченого утворювання нації, але вони не є причиною сього, тільки одним з наслідків його. Вони є дзеркалом народу, в якім ясно відбивають ся його темперамент та ґеній, а рівночасно й наймогутнійшим знаряддям, котрим він утримується та заховуєть ся; тому нарід цупко тримаєть ся мови й поважає її своїм заборолом, від якого залежить захованнє його власного життя...“ (109).

Загалом однак ядро нації спочиває глибше ще — за мовою.

*

Територію рівнож уважаєть ся здебільшого безумовною ознакою нації. Ми побачимо далї, що й ся характеристична прикмета нації має не абсолютне, а тільки релятивне значіннє. Її роля в життю нації є двоякого роду. З одного боку вона безперечно впливає на внутрішнє утворюваннє індивідуальної своєрідности нації, з другого вона обумовлює зовнїшнє її поширюваннє, себто впливає на формуваннє національно-краєвих областей. Се двояке взаємовідношеннє поміж територією та нацією можнаб було відповідно назвати антропоґеоґрафічним та ґеоморфольоґічним. Загально відомо, що вдача та побут окремих народів в значній степени витворили ся під впливом країни, яку вони заселяють. Підсоннє, ґеоґрафічне положеннє країни, характер її террену — відбивають ся в національній психольоґії та вдачі народів, її замешкуючих. Фінський письменник Юхані Ахо цікаво зясував у своїй книжці „Галузка Ялівця“ (Katajainen Kansani) антропоґеоґрафічну взаємо-залежність поміж його батьківщиною та народом,

кажучи: „Там у рідному краю сонце світить косо й зимно, земля порепана й неплодюча. Ростини там на півночи трохи вищі від болотняної берізки. Люде там задумливі та мрійливі; їх інтеліґенція пересічна, а обрій обмежений“.*) Або ще виразнійше символізує сї взаємини словами: „Яко вереск держимо ся обома руками й навіть зубами ріллї своєї батьківщини. Хто бажав би відірвати нас від неї, мав би лише стебло в руках, бо коріння лишили ся-б у нїй і виросли-б знову...“**)

Відомий російський історик Ключевський у своїм славетнім „Курсї русскої історії (т. І.) незвичайно дотепно зясовує утвореннє великоруської національної психольоґії та вдачі в звязку з природою та характером країни навкруг Москви, де формував ся національний тип сього народу. Її природа — після Ключевського — поклала незатерте тавро на душевну вдачу Великорусів, обумовила його відоме „авось“ та иншу не менш характеристичну його рису: — „быть сильным задним умом“.

Щодо українського народу (в порівнанню з Москалями) цікаві причинки можна знайти у відомій моноґрафії Костомарова — „Дві руські народности“.

Загалом досліджуваннє сього взаємного стосунку між нацією та територією входить в обруб антропоґеоґрафії, чому ми й назвали його антропоґеоґрафічним. З огляду на предмет сеї праці для нас цікавійшим буде другий бік сього стосунку, названий нами ґеоморфольоґічним, бо він нагадує де-в-чім вищерозглянутий ґеополїтичний момент в життю держави.

Певна річ, що окреслена країна є необхідною умовою осїдлого побуту народа, а таким робом і передумовою його культурного та суспільного розвитку й поступу. Певним є так само і те, що територіяльне розселеннє народів, не було зовсїм припадковим, що в нїм грали рішучу ролю ґеоґрафічні та тектонїчні моґиви. Нація як держава прямує до відповідної їй територіяльної цїлости, до власної ґеоґрафічної індивідуальности.

Первісне її розселеннє звичайно детерміновувало ся ґеоморфольоґічними умовами. Драгоманів слушно звернув увагу на сю обставину, кажучи, що „з малими виїмками люди одної породи (себ-то нації І. Б.) заняли

*) Пор. мою розвідку: Фінляндія та фінляндське питаннє ст. 41.

**) Тамже, 2.

на землї країни з більше-менше однородними умовами для господарства й істнування взагалї.“ *) В наведених словах великого українського дослїдника національної справи влучно зясовано взаємо-залежність всїх головних чинників в структурі нації, анальоґічних з тими, котрі ми пізнали вище яко державнотворчі елементи, себто — ґеоґрафічного, економічного та соціяльного. Під кожним з сих оглядів нація так само як і держава, прямує до власного самоозначення та відрубности. Не диво отже, що серед певних обставин лїнії розвою держави й нації стрівають ся і коли не покривають ся, то мусять перехрещувати ся, що згодом викликає вище згаданий конфлїкт та антаґонїзм між ними.

Кавтський ще виразнїйше підчеркує сю співзалежність поміж нацією та територією кажучи: „При національній державі можна брати в увагу лише замкнену язикову область. Кожний живий нарід заселює таку область. (Курсив мій. І. Б.)**)

На початку сього уступу було відразу зазначено релятивне лише значіннє територіяльної познаки задля характеристики нації. Потім була мова про те, що нація прямує до територіяльної індивідуальности, але заразом та навмисно підчеркнуто, що розселеннє народів наперед, так сказати, було детерміновано ґеоморфольоґічними умовинами.

Се було нам необхідно для того, аби виказати, що гармонїя поміж нацією та територією не скрізь була, а головно може бути досягнена, що дуже часто вона є тільки ідеалом, на шляху до здійснення якого стоять непереможні перепони ґеоґрафічно-природного характеру.

Ґеоморфольоґічна карта Европи поможе нам зорієнтувати ся в сїй справі. В західній та периферіяльній частині Европи ми добачаємо сильну територіяльну ріжноманїтність: нїби низку, мовляв, „ґеоґрафічних індивідуальностей“, самою природою призначених за осїдок для народів чи за ґео-

---

*) Цит. за М. Лозинським: — Українське національне питаннє в творах М. Драгоманова 1915, стр. 92

**) Die Befreiung der Nationen, стр. 28. Читач, може, звернув увагу на те, що Кавтський говорить про язикову, а не національну область. Се є в звязку з його поглядом на нарід, як на виключно язикову спільність (Sprachgemeinschaft. 32 стр. цит. працї). Новочасні нації він розуміє навіть яко спільність на ґрунтї лише лїтературної мови. Се саме зразок однобокого розуміння істоти нації, хибної, заміни цїлої істоти нації одним з елементів її, себто мовою. Трохи вище ми саме говорили про те, що мова не є всевичерпуючим елементом нації; не мусимо отже полемізувати з сим поглядом Кавтського.

політичну підвалину держав. Але чим далї від західно-північної території Европи йдемо в глиб її континенту в південно-східнім напрямі, тим більше щезає ґеоморфольоґічна її ріжноманїтність (Центральна Европа є під сим оглядом перехідним етапом), заразом зростає ґеоґрафічна одноманїтність, яка саме в Східній Европі порівнююче досягає свого вершку.*)

Коли ми відтак подивимо ся на новочасну етно-національну карту Европи, то спостережемо певну анальоґію поміж нею та вищезгаданим ґеоморфольоґічним її виглядом. Під національним оглядом вона найбільше та найвиразнїйше зіндивідуалїзована також в західній своїй частинї та в периферіяльної зонї. (Напр. і особливо у Скандинавії.) Відтак у східнім напрямі розмежуваннє національних ґруп починає бути менш виразним, національно-язикові области та границї не так ясно та суцїльно означені. Вже в східних частинах осередньої Европи появляєть ся тип національно-мішаних областей, котрий чимдалї на схід набуває переваги та подекуди стає навіть нормальним явищем в західній периферії бувшої царської імперії.**)

На сей ґеоґрафічний характер Східної Европи та несприяючий вплив його на історично-національний розвиток тамошнього населення звернув увагу та добре зясував його Драгоманів у відомій своїй моноґрафії: „Историческая Польша и великорусская демократія“, де з сього приводу читаємо такі дуже цікаві спостереження: „Історія кожного народу обумовлюєть ся ґеоґрафією країни, котру він заселяє, або инакше, землею (почвою), на якій він живе. Щасливі ті народи, яким довело ся заняти країни вигідні й, так сказати, легкозрозумілі, себто такі, прикмети та відно-

*) Балканський півострів при дуже сильнім своїм теренним зіндивідуалїзованню, з етнонаціонального погляду, коли так можна сказати, навіть переборщеним, уявляє з себе, мовляв, мозаїкову суцїльність (подібно, як і Кавказ), що знайшло свій державно-політичний вислів в новочаснім гаслї „Балкан балканським народам“ та в прямуванню балканських демократичних елементів до балканської федерації. (А щодо Кавказу анальоґічною появою є постулят Кавказької Швайцарії.)

**) Зрозуміло, се твердженнє не слїд уважати за якийсь непогрішний доґмат або взагалї трактувати його якось фаталїстично. З певними застереженнєм можна визначити деякі ґеоґрафічно-національні індивідуальности і в Східній Европі. Напр. цікава спроба визначення такої польської области зроблена Налковським. А щодо України то недавно саме обґрунтування її ґеоґрафічної відрубности зробив др. Ст. Рудницький. Правда, що дві вищі згадані области під кожним оглядом належать до порівнююче найвиразнїйших у Східній Европі.

сини в котрих легко зрозумілі навіть і тоді, коли нарід стоїть ще на невисокім щаблї розвитку. Але лихо тому народові, якому доведеть ся жити в країнї, ґеоґрафічні прикмети котрої затягують його в складні відносини, опанувати які можно тільки на високім культурнім рівнї та під умовою дуже ясного розуміння, витривалости й послїдовности. Отже такі вельми „тяжкі“ країни дістали ся майже всїм Славянам, котрі заселяють велику східну рівнину Европи з її продовженнєм на Заході до долїшньої Ельби, себ-то: Полякам, Білорусам, Українцям та Москалям. Рівнинний характер країни вабить її мешканців до поширювання. Звязуючими нитками служать лише ріки, але тому, що вони перехрещують ся своїми притоками, то їх басейни легко переходять один у другий, а їх населеннє переплутуєть ся поміж собою (стр. 14—15. Курсив мій І. Б.)

Трохи низче Драгоманів резюмує сї свої уваги в отсїм висновку: „Таким робом ґеоґрафічно-історичні умови країн поміж Балтійським та Чорним морем спричинили те, що там инші народи, будучи відпихувані від морських берегів, мусїли наштовхувати ся один на одного, на очевидну власну шкоду“ (19).*)

Хай читач не думає, що ми занадто відхилили ся від теми сеї розвідки, присвячуючи стільки уваги зясованню взаємин поміж ґеоморфольоґічним характером Европи та її етно-національними відносинами зі спеціяльним зазначеннєм ріжниці під сим оглядом між західною та східною її частиною.**)

---

*) Мимохідь завважимо, що відомий т. зв. „Drang nach Osten“ також обумовлений вище згаданим ґеоморфольоґічним характером Східної Европи. Ті, хто уважає його за специфічну прикмету ґерманського поширювання та бачать в нім характеристичний прояв ґерманського расово-національного духа, дуже помиляють ся. Се ж основний чинник історичного розвитку всїх центрально- та східно-европейських народів. Експансія Поляків на українську територію, українського народу на Крим, Кавказ та в сусїдну великоруську область, Москалїв у колишню фінс-угорську країну, — се все варіянти тогож самого „змагання на Схід“. Народи, як вода, поширюють ся по лїнії найменьшого відпору. Звідсї сей загальний середньо-европейський „Drang nach Osten“.

**) Сю ріжницю між ґеоморфольоґічним характером західної та східної Европи завважили европейські дослїдники Росії, починаючи Леруа-Болє автором відомої клясичної працї про царську імперію. Вони однак, прикладаючи, так сказати, західно-европейське мірило до східної Европи (не зважаючи на вище згадану їх ріжницю), прийшли до хибних висновків щодо майбутнього утворення національних відносин в сїй останній, — бо передбачали та віщували неминучу в нїй амальґамацію ріжнородних елементів в один одноманїтний

Бо як для теоретичного досліджування національної проблеми, так і для практичного її полагодження, се — факт чималого значіння, досі на жаль дуже нехтований або знову вельми односторонньо трактований. З одного боку він, правда, стверджує очевидну взаємо-залежність між територією та нацією, але з другого показує, що ся залежність не є такою

національний тип, за виїмком лише польської та фінської національної ґрупи, утриманнє та розвиток яких і на будуче не підлягало для них питанню. Згаданий Лєруа-Болє твердив, напр., що „російська земля сотворена для єдности", що всі її народности здебільшого занадто слабі, занадто розділені, щоб мати які-будь, претенсії до незалежности: вони будуть засимільовані самим поступом цівілізації, який скрізь мало спріяє малим племенам та відрубности мов..." (Курсив мій І. Б.) Про се докладнійше в моїй праці: Поневолені народи царської імперії, стр. 12—13. (Дуже цікавим з огляду на повищі наші уваги про відношеннє науки до національної проблеми, був вплив згаданої европейської теорії на російську науку, особливож історію та ґеоґрафію, в яких вона свідомо чи підсвідомо стала знаряддєм для обґрунтовання та оборони державно-централїстичної ідеольоґії, так характеристичної для російського загалу. В політичній практиці царизму, оскільки ся взагалї потребувала якогось ідейового умотивування, сеї теорії зневживало ся для примусового винародовлювання „інородців" та „возсоєдиненія" окраїн, мовляв, в дусї природних тенденцій Східної Европи.)

В дійсности само життє скориґувало неслушність сих поглядів. Теоретично наукову їх односторонність річево скритикував український ґеоґраф др. Рудницький, а саме в своїх нїмецьких працях про Україну (Ukraina: Land und Volk) та про східний терен війни (Der östliche Kriegsschauplatz). Загалом ся похибка цікава під тим оглядом, що показує, як не слїд занадто фаталїстично трактувати взаємо-залежність поміж ґеоморфольоґічним характером країни та національною її фізіономією, себто стверджує отже тільки релятивне значіннє території яко національної познаки.

Через се останнє повстало, на наш погляд, дуже механїчне розуміннє антропоґеоґрафічного та ґеоморфольоґічного моменту в нації (про се була мова вище в звязку з територіяльно-національним характером східної Европи), яке найдужче проявило ся в аклїматизаційній теорії походження нації, представники котрої (напр. повійний нїмецький антропоґеоґраф Кірхгоф) дивлять ся на природні области (Naturgebiete) як на свого роду національні „відливні форми" (Gussformen), в котрих ріжноманїтні етничні елєменти перетоплюють ся спроквола в одноманїтний новочасний національний тип. Такою Gussform-ою мала бути Східна Европа й такою є — на думку прихильників згаданої теорії — Америка, де саме відбуваєть ся в великім розмірі сей процес національної аклїматизації, прямуючий до витворення одноманїтного американського національного типу. (Пор. про се уваги та критику Челлєна в навед. праці, стр. 120—121).

Є добре відомий факт, що европейська еміґрація на американськім ґрунтї здебільшого дуже швидко асимілюєть ся та національно занепадає. Звичайно сей процес національної аклїматизації відбуваєть ся протягом трьох поколїнь Перше, себто батьки знають лише свою мову. Друге поколїннє, себто дїти, вже

безумовною, як у держави, яка без країни немислима та для якої територія є абсолютною познакою. При динамічнім характері нації (в порівнанню зі статичним держави) — країна творить безперечно основний елемент, біольоґічного значіння, однак не абсолютний в значінню „conditionis sine qua non“ її істнування.

Ми могли-б покликати ся щодо сього на приклад „вічного народу“ без батьківщини, розсіяного по цілім світі, який саме в Східній Европі почав національно відроджувати ся й знову означати ся подібно до пробуджених з довговічного сну „неісторичних“ народів-кріпаків. Але тому, що національ-

---

двомовні, але з перевагою нової, американсько-анґлійської мови. Врешті третє, внуки — говорять вже лише сею останньою та звичайно зовсім не знають европейської мови своїх предків так, що иноді діди з внуками не можуть вже навіть порозуміти ся. Се схема згаданого процесу, яка в життю однак не скрізь та не завжди ідеально здійснюєть ся. Тому ми саме вище казали, що еміґранти здебільшого асимілюють ся. Бо попри згаданім процесі акліматизації европейських „діяспор“ в американськім „ґолусі“ завважаєть ся останніми часами цілком протилежне явище: прямування й рухи серед европейської еміґрації в Америці до національного заховання, ба навіть до відродження. Поміж американськими Чехами та Поляками чимало зроблено для заховання національної своєрідности в новій заокеанській батьківщині. Для Литовців після російсько-пруських протилитовських заходів, Америка стала на якийсь час (до першої російської революції 1905 р.) — справжнім національно-культурним Пємонтом. Подібну ролю вона відограла також в новожидівськім національно-автономічнім русі. Що вона є центром ірляндських самостійницьких прямувань, — загально відомо так само, як і чималий національний поступ американських Українців (особливо в Канаді).

Сей останньо-згаданий процес завважили, природно, й американські націоналісти. Що він їм дуже не до смаку, зайво казати. Менше відомо, що проти нього вони пропонують сумнославетні европейські винародовлюючі методи. Цікаві під сим оглядом міркування пророка та апостола американського націоналізму, Ѳ. Рузвельта, ідеольоґа т. зв. американізму. (Пор. німецьке виданнє вибраних його промов та статей в збірці — Amerikanismus — в т. зв. „Реклямці“ ч. 4919). Він отверто заявляє в проґрамовій промові (цвітень 1894 р.) затитулованій „Справжній американізм“, що Америка потребує зовсім не Европо-американців, але чистих Американців „під кожним оглядом: що до мови, політичних поглядів та понять, як і їх розуміння, відносин між державою та церквою“. (стр. 22). Він, словом, за абсолютну асиміляцію европейської еміґрації, за анґлійську лише мову навчання в американських школах. „Назва Американець — каже він — є почесним титулом. Хто инакше про се думає, не має права вживати сього титулу, а коли він прийшов з Европи, хай чим скорше тим ліпше знову туди вертає“ (23). А трохи низче Рузвельт завважає: „Насамперед мусить еміґрант навчити ся говорити та думати не американськи“ (25). Як видко, европейський національний февдалізм захоплює також і домократичну Америку.

ний характер жидівської справи на европейськім ґрунті звичайно заперечуєть ся, то ми лишимо на боці сей спірний зразок. Зазначимо тільки, що „діяспора“ зовсім не є характеристичною прикметою тільки жидівського народу; вона є не аби якою рисою, напр., вірменського народу. В новітніх часах у звязку з капіталїзацією суспільного ладу завважаєть ся сильна „діяспоризація“ між середньо-европейськими та головно східньо-европейськими народами. Двома шляхами — еміґрацією та кольонїзацією — она йде, розриваючи замкнену суцільність та відрубність національних областей, розмиваючи не лише її периферію, але подекуди й зачеплюючи вже саме ядро їх.

Не однакові результати її для державно-пануючих та недержавно-поневолених народів; бо по лінії кольонїзації, себто зросту, здебільшого відбуваєть ся сей процес у перший, а шляхом еміґрації, себто звичайно коштом власного національного ослаблювання йде він у других. Правда, й для сих має він позитивне значіннє, оскільки селянське „інородецьке“ населеннє з поворотом добуває винародовлені міста на власній території. (Напр. в давнійше понїмченій Чехії.)

Масова еміґрація з Европи до Америки працюючого люду кріпацьких народів (головно Словаків, Ірляндців, Жидів, Українців і т. д.), еміґрація польського робітництва до Силезії або з Познанщини до Вестфалії, Чехів до Долїшньої Австрії і т. и., — се все зразки такої новочасної „діяспоризації“ народів, яка поволї, але невпинно порушує суцільний тип національних областей, витворюючи новий чим далї все дужчий — мішаний тип, котрий можна назвати національно-мозаїчним.

В Осередній та Східній Европі (напр. Силезія), де національна ріжноманїтність поодиноких країн мала вже ґеоґрафічні й історичні передумовини, сей мозаїчно-національний тип властиво починає бути нормальним. (Пригадаймо для прикладу Литву та Білорусь.)

Се перетворюваннє національно-територіяльних відносин знайшло вже навіть відгомін в теоретичнім досліджуванню національної проблеми. Маємо на думці ориґінальні спроби Бавера та Реннера екстеріторияльно-персонального полагодження національних справ з огляду вже на неможливість рішення їх дотеперішнім територіяльно-автономним або державним шляхом.

Зовсім не якийсь тільки припадок, що сї спроби позатериторіяльного трактування національної справи зроблено

в Австрії, де саме національні відносини переплели ся вельми складним узором, який годі вирисувати на територіяльній канві. (Істнуючі австрійські територіяльні провінції, т. зв. „коронні краї“ — здебільшого вміло викроєні области з певним узглядненнєм історичного моменту, але національно не мають власного індивідуального обличча. Тому вони вже нині анахроністичні та суперечать життєвим прямуванням поодиноких австрійських народів).

Потім не припадок, що австрійська соціялїстична теорія екстериторіяльної — персональної автономії — знайшла прихильників та продовжувателїв серед російських „інородцїв“ (особливо Жидів, з посеред яких вийшло кількох талановитих дослїдників в сїй царинї, напр. відомий бундівський публїцист В. Медем).

В Росії національно-територіяльні відносини ще більше переплутані, нїж в Австрії. Тому в нїй полагодження національної справи по територіяльному принціпу для багатьох „інородцїв“ — особливо з малим числом членів — означало-б майже національний погром.*) Наведені тут саме уваги

*) Під сим оглядом дуже цікаві обчислення зробив вищезгаданий В. Медем. (Пор. його розвідку „Къ постановкѣ націон. вопроса въ Россіи“ в „Вѣстникѣ Европы“, 1912, чч. 8—9). По його числам навіть найсуцільнїйші національні области, як польська та українська мають понад 20% иншонаціональні меншости за межами своїх країв. Такіж провінції як північно-західний край (себто Литва та Білорусь), Прибалтійський край, відтак Кавказ та Закавказзє національно-територіяльно уявляють з себе незвичайно пестру мозаїку. Головний національний елємент творить в кожній з них тільки порівнюючу більшість (від 50—80%), лишаючи поза обрубом власної области чималий відсоток (аж до 25%)! І найкомпактнїйша національна область — естонська (91%) всеж таки виказує 6% меншість поза своїми межами. Для малих $1^1/_2$—2 міліонових народів се вже чималий національний мінус. (У Литовців він = 13%, у Вірмен понад 30%. Се в російських Вірмен, а загалом — коло 50%).

Коли зсумуємо разом національні меншости тільки головнїйших територіяльних областей Росії, то побачимо в „діяспорі“ живе цїлком понад 11 міліонів ріжнонаціонального елєменту, отже число, яке само по собі значно перевисшає скількість т. зв. малих народів та наближаєть ся до норми середньовеликого народу або держави.

Правда, царсько-російський адмінїстративний подїл, бюрократичний в своїй сути та протинінородецький по своїй тенденції, навмисно та свідомо обминав природні національні межи та штучно витворював подекуди національно-територіяльну мозаїку. Медем доказує однак, що коли перевести нове областне розмежуваннє для досягнення максімума можливого національного територіялїзму, то всеж таки лишать ся скрізь поза територіяльно-національними областями чималі національні „діяспори“, котрі власне для менших народів означали б дуже важкий національний мінус. Тому сам він висловлюєть ся за екстериторіяльно-персональне

мають не абияке значіннє для державно-політичного моменту в національнім питанню, себто для спору про те, чи справу політично-самостійницьких прямувань поневолених народів можна полагодити тільки утвореннєм національних держав, чи її можна розвязати в рамках держави національностей і нарешті, чи поза сими двома можливими способами не істнує ще якийсь инший, котрий би ліпше та національнійше, а насамперед доцільнійше рішав проблєму державно-національного будівництва.

Отже, закінчуючи сї уваги з приводу взаємин поміж територією та нацією, мусимо знову констатувати, що анї ся її прикмета — як се вже зазначено на початку отсих міркувань — не всевичерпуюча й не абсолютна, а в життю й розвитку нації має лише релятивні вплив та значіннє побіч инших складових її елементів. І коли територіяльну познаку нації денеде — особливо в новітнїх часах — уважало ся за спеціяльну й необхідну її прикмету, то пояснення сього факту слїд подекуди шукати в иншій области, а саме: в державно-політичних самостійницьких прямуваннях поневолених народів, проти яких гостро виступають народи-патриції, вважаючи свій історично-державний територіяльний „стан посїдання“ за якесь свого роду незайманне та нечипальне „табу“. Державні та історичні народи витворили, ідеольоґію „територіяльного фетишизму“, і до нинї голдують їй. Неісторично-кріпацькі народи без державних традицій, а головно без окресленого якогось територіяльного „стану посїдання“ трактують ся ними навіть у власній батьківщинї (напр. в Угорщинї), як „гости“ або „зайди“, котрі не мають нїякого державно-політичного права на країну, заселювану ними віддавна.

Самостійницькі прямування поневолених народів відкидаєть ся во імя схолястичного доґмату державної інтеґральности та суверенности.

Се, словом, знайомий вже нам конфлїкт між нацією та державою, власне пануючими та поневоленими народами на ґрунтї режимо-політичнім, обумовлений здебільшого націо-

---

полагодженнє національної справи в Росії. Дійсно, при вищезгаданім мозаїчнім укладї національно-територіяльних відносин, в Осередній та Східній Европі, національні справи її неможна полагодити лише краєво автономним (чи державним) способом і його треба буде иноді комбінувати з екстериторіяльно-персональним Подекуди се останнє відносить ся такж до Австрії, в котрій так само неможливо полагодити всї національні питання, основуючи ся тільки на територіяльнім прінціпі.

нальним февдалїзмом, про який була мова в попереднїм роздїлї та про що ще говоритиметь ся на дальших сторінках сього нарису.

*

Як вже зазначало ся вище, всї дотеперішнї справи обєктивно-наукового збагнення істоти нації за посередництвом зовнїшнїх познак, не вдали ся. „Треба сказати — завважає про се Челлєн — що як лінґвістичне так і ґенеальоґічне (а ми додаємо — також і територіяльне) полагодженнє (сеї справи) збанкротувало“ (l. c. 110). Зовсїм зрозуміло, що ся невдача змусїла дослїдників нашої проблєми шукати розяснення її істоти иншим шляхом, а саме психольоґічно-субєктивною методою.

Ренан, один з найориґінальнїйших мислителей в сїй царинї, автор вельми цїкавої розвідки: „Що таке нація?“ (Qu'est ce qu'une nation? 1872), проголосив націю — „психольоґічним прінціпом“, назвав її „душею“ (une âme). Внутрішня самосвідомість є, на його думку, головним націотворчим елєментом. Нація, по його окресленню, се — психічно-культурно одноманїтна, суцїльна громада, заложена на „свідомости спільного самопожертвовання за спільне життє та на бажанню й на будуче разом жити“.

Вона є, так сказати, внутрішнїм проявом волї до власної відрубности, до утримання індивідуальної своєрідности, до повного самостійного життя кожної такої національної одиницї. Сей психо-субєктивний характер нації плястично зясовує відоме вже нам італїйське самостійницьке гасло „Italia farà da se!“ означаюче національне зєдиненнє й утвореннє національної держави власною волею й силою; а ще виразнїйше висловлює сю її істоту шилерівський надпис на берлїнськім парляментї сполученої Нїмеччини: „Ми хочемо бути зєдиненим народом братів!“

Новочасна наука здебільшого прийняла се психольоґічне розуміннє нації. Соціольоґ Л. Ґумплович, ґеоґраф Кірхгоф, дослїдник державної проблєми Єлїнек та історик Майнеке трактують проблєму нації саме з сього психо-субєктивного становища.*)

З сього погляду нація подекуди нагадує людину, але нїби в більшім та колєктивнім виданню. Се по словам Майнеке — „великолюдина“ („макроантропос“), потенціяльна індивідуальність, яка точно відзеркалює всю змисловорозумову істоту людей“.**)

*) R. Kjellén: l. c., 110. **) Тамже, 112.

Але такою нація стає лише на вищім щаблї свого розвитку, просвітлена, так сказати, кристалїзуючим та орґанїзуючим дїланнєм вищезгаданої національної самосвідомости та національного чуття.

В розвитку нації сю психічну фазу попереджає звичайно біольоґічна, себто природний процес перетворювання (здебільшого шляхом перетоплювання ріжноманїтних первісних етничних елєментів та достосуваннєм їх до зовнїшних природних умовин) етноґрафічної аморфної маси в самосвідомий національний орґанїзм викристалїзовану відрубну національну індивідуальність.

Челлєн неслушно називає нації з ґрунту природними істотами, біольоґічними орґанїзмами, даючи оттаку загальну їх дефінїцію: „Нації без сумнїву є особисто закрашені істоти з окресленими як фізичними, так і психічними характеристичними рисами, які, очевидно, підлягають змінам подібно до характеру поодиноких людей, але в незрівняно помалїйшім темпі і тому лишають ся порівнюючо постійними“ (114).

Таке біо-психічне розуміннє істоти нації пояснює (але природна річ, зовсїм не виправдує) дуже ріжноманїтну, а загалом вельми нерівну й неоднакову її етику, про що вже ми зрештою згадували, говорячи про характеристичне явище в національнім співжиттю — т. зв. „to co innego“. Як ми зазначили там, ся душевна познака нації орґанїчно звязана з її природою. „...Національне почуттє — як влучно завважив Челлєн — само по собі анї добре, анї зле, але здатно до одного й до другого, як до наймогутнїйшого й найбагатшого особистого розвитку, так і до засліпленої несправедливости й упередження“ (116).

У націй, як і в поодиноких людей підсвідоме часто переважає свідоме, сліпий природний інстинкт панує над критичним та дісціплїнованим розумом. „Бо вони первісні орґанїзми в біольоґічнім розумінню. Одиноко міцне в них, се інтереси, упередження та інстинкти: інстинкт самозахования та зросту, воля до життя й воля до могутности“ (Челлєн 117). „Нації — пояснює потім цитований автор — як такі з ґрунту чисто природні істоти, котрі від історії бажають не обєктивної правди й права, але лише свойого й для себе“ (118).

Відомий італїйський „egoismo sacro“ є в дійсности суто-національною познакою взагалї. Національний альтруїзм, властиво живий інтернаціоналїзм, себто реальне від-

чуваннє міжнародньої справедливости й рівноправности, се все покищо та здебільшого національна „музика майбутньости“, потенціяльна сила та напрям національного життя, які, сподіваймо ся, по сій всесвітній війні здійснюватимуть ся в суспільнім розвитку дужче та скорше, ніж перед 1914-им роком.

Власне ся світова катастрофа виявила національний еґоїзм во всій його захланній гидоті й обридливости.

Подекуди се було обумовлено анормальним істнуючим державно-політичним ладом, в якім одні народи мали запевнений не лише повний власний національний розвиток але й хижацьке пануваннє над иншими, тимчасом як сї инші в більшій чи меншій степени були видані на поталу першим та загалом були вельми обмежені в своїм природнім життю й поступі.

Сей факт стоїть в звязку з державно-політичним моментом в національній проблемі, про який зараз говоритиметь ся.

В нашій орієнтаційній схемі національного відродження ми вже звернули увагу на те, що процес ународовлення сирої етноґрафічної маси починаєть ся звичайно витвореннєм спільної та відрубної рідної мови, далї продовжуєть ся в области виплекання національно-культурної своєрідности народу, який новоформуєть ся, а поруч з сим також в области його господарчо-суспільного упевнення, по чім завершаєть ся політично-державним самостійництвом. В головних чертах подібно до сього національного відродження поневолених та приспаних народів відбув ся, лише в значно повільнїйшім темпі, природний процес народження та розвитку історичних народів. Відродженнє поневолених народів є отже лише скороченим та ушвидченим повтореннєм нормального процесу націоналїзації взагалї.

Відомий ґскелївський біо-ґенетичний закон можна б з певними застереженнями (бо всї анальоґії дуже релятивні, й не мають абсолютного значіння) приложити для плястичнїйшого зясування взаємного стосунку поміж новочасним національним ренесансом „неісторичних“ народів та первісним утворюваннєм й розвитком історичних народів. Добачав вже та передчував його Драгоманів, згадуючи про певні істнуючі закони національного розвитку. Хто любить точну номенклятуру, міг би вищезгаданий паралелїзм назвати націо-ґенетичним законом.

Ми тут одначе лишимо вже чисто біольоґічний момент в утворюванню нації й звернемо нашу увагу на найвищий

щабель психічного розвою нації, котрий по нашій схемі характеризуєть ся державно-політичним прямуваннєм її до власної незалежности.

Прихильники національного прінціпу в його розумінню з середини минулого століття — поважають звичайно сей момент за найважнійший в життю народа. Від нього вони власне датують національне істнуваннє поодиноких народів. Перед судом всесвітньої історії се найбільше напруженнє національно-творчої енерґії є єдиним та виключним „доказом фактичного народження народу“ (Челлен, 125). У звязку з сею метаморфозою можно сказати про націю, що вона „стала людиною“. „В сій точці біольоґічний процес перетворюєть ся в політичний... Державне бутте — каже Челлен — є таким робом завершеннєм життєвих прямувань нації... В державі отримує нація найвищий духовий зміст, котрого їй, яко такій, не доставало“ (125).

Ми навмисно навели тут повищі цитати з Челлена, бо вони вельми яскраво зясовують національну ідеольоґію нового часу, яка розцвіла пишною квіткою в XIX ст. відтак подекуди занепала, виродивши ся в отруйне зілля воюючого націоналізму, а підчас сеї всесвітньої війни знову розцвітає, переживаючи неначе свою другу весну...

Прихильники сеї ідеольоґії гадають, що здійсненнє національної засади під державно-політичним оглядом, яке почало ся в XIX ст., має докінчити ся у всім своїм обємі в біжучім століттю. На їх думку, „гріхи проти національного прінціпу являють ся — як повчає щоденний досвід — отвертими ранами на державній системі, зовсім так само, як гріхи проти природи“ (Челлен, 130). Тому „нова Европа мусить бути нині цілком перебудована відповідно до засади права народів на зединеннє та свободу (тамже, 129; підкреслено мною І. Б.). Одначе фактична реалізація сих новочасних прямувань нації до державно-політичної індивідуалізації не так легка й проста. І се не тому лише, що проти сих самостійницьких прямувань безоглядно та захланно виступають істнуючі держави та пануючі народи-патриції (пор. напр. становище Німців та Мадяр до політичних прямувань австро-угорських недержавних народів або катеґоричний протест російської ліберальної демократії та навіть і соціялістів проти українського домагання суверенности. Див. про се статю: „Укр.-рос. напруженнє перед повстаннєм большевиків“ у „Вістнику

С. В. У.“ ч. 178.), але в чималій мірі обумовлено складности проблеми держави й нації, їх взаємною залежністю, а відтак залежностю кожної з окрема від зовнішніх обєктивних чинників (напр, ґеополїтичного й економічного), про що докладнійше говорило ся на попереднїх сторінках сього нарису.

Простолїнійне рішеннє сеї справи в дусї перебудови дотеперішньої державної системи Европи в нову — на лише національно-етноґрафічній основі — в дійсности майже неможливе, як се подекуди видко з дотихчасових спроб в сїм напрямі протягом XIX ст., про які говоритиметься далї. Розуміють та добачають се вже й найбільш захоплені прихильники національно-етноґрафічного прінціпу в державнім будівництві й ставлять ся тому до нього з певним критицизмом. Анґлїйський — знайомий вже нам з сих нарисів — дослїдник національної проблеми Сетон-Уатсон слушно завважив з сього приводу, що „нація зовсїм не є талїсманом, який відчиняє всї брами“. Инший прихильник сеї засади, Челлен остерігає читача й радить не бути „рабом національної думки“.*) А перед тим сей самий вчений завважає щодо сього: „Домаганнє національного прінціпу в моїм розумінню не означає ще, що національна держава є останнїм словом історії“ (тамже, 53).

Він розясняє своє розуміннє сеї справи, розріжняючи в нїй два моменти, оскільки розходить ся про понятте свободи нації. Сю свободу він уявляє собі передовсїм яко право народів на зєдиненнє для осягнення передумовини повного розвитку національної своєрідности. Але абсолютна свобода або державна суверенність се, на його думку, вже дальший та другорядний момент сеї справи. „Апріорне право нації — пояснює Челлен сю свою думку — поширюєть ся лише до зєдинення, але не до суверенности; для сього вимагає воно во імя порядку признання істнуючої державної громади. Се признаннє з боку останньої мусить спочивати на певних як позитивних, так і неґативних передумовинах. Одна нація не сміє бути небезпечною для свободи та порядку другої. Розпалювачів пожару та підпальні вогнища не можна терпіти во імя національности...“ (Тамже, 53—54.)

В сих характеристичних увагах шведського соціольоґа плястично зясовано фатальний дуалїзм в сучасній ідеольоґії щодо державно-національної справи. З них яскраво видко

*) Die politischen Probleme des Weltkrieges, 55.

те роздоріжже, на якім опинило ся під сей час питаннє державно-національного будівництва.

Ми називємо сей фатальний вузол кризою істнуючої державности взагалї. Вона характеризована неначе непримирним конфлїктом та антаґонїзмом поміж старим поняттєм абсолютної державної суверенности й зростаючим новочасним прямуваннєм до також абсолютної державної суверенности. Сї два протилежні абсолютизми не можуть побіч себе істнувати. Звідси отже така палка новочасна ворожнеча між державою та нацією. Челлєн добачає та відчуває сю кризу й державно-національний антаґонїзм нашої доби. Він добре спостерігає, що рівночасно неможна служити богови держави й богови нації, що отже вихід з сього фатального положення один: „поза двома істнуючими світоглядами з учорашнього дня — староконсервативним та старолїберальним треба шукати вищої єдности, яка повстане з сьогодняшньої дїйсности та з завтрішнїх домагань“ (тамже, 55).

Характеристичною познакою вищезгаданої державно-національної кризи, кажучи словами Реннера, є фетишизм суверенности, на що слабує як держава, так і нація. Такий фетешизм міг повстати та розвинути ся на ґрунтї безправного державно-полїтичного положення поневолених народів та надправного, так сказати фактичного істнування держави, себто власне державно-пануючих народів.

Сю аномалїю в сучасних державно-національних відносинах мав певно на думцї великий нїмецький фільозоф-поет, Фр. Ніцше, кажучи в славетнім своїм творі: „Десь є ще народи та отари, але не у нас, мої брати: тут є держава. Держава? Що се таке? Се найзимнїйше зо всїх зимних чудовищ. Зимно воно також бреше. І ся брехня виповзає з його рота: „Я, держава, — нарід!“

В сих словах автора „Also sprach Zarathustra“ мистецьки зясований той факт, про який ми вже згадували вище; себто вилїплюваннє нації державою, чи верховодство державно-пануючих народів над недержавно кріпацькими.

Такий стан річей і звязану з сим сучасну кризу державности обумовлено й уможливлено фактичним браком правних підвалин в державно-національнім життю нашої доби. Державне право взагалї, міжнароднє (власне міждержавне, бо справжнього міжнародного права — себто такого, котре б нормувало співжиттє та взаємини народів, яко таких, без огляду на їх державно-полїтичну

приналежність, — немає ще й досі, а його витворенне буде одною з найпекучійших справ повоєнної майбутности) зокрема істнували здебільшого в теорії: в кодексах та літературі, але реально над ними всевладно та свавільно панував фетиш державної суверенности, себ-то, матеріяльна сила та міць. Не дарма славетний Бернґарді, захоплений апольоґет сього державного абсолютизму, автор сенсаційної праці „Німеччина й найблизша війна“ — з пихою проголошує: „Дбати про свою силу, ось — найвищий етичний (!) обовязок держави“ і вважає війну „етичною конечністю“ в міждержавнім життю, а поруч з сим пятнує пацифічні прямування, яко неморальні (!), пацифістів же лає „нікчемами“.

Доки отже істнуватиме такий державний абсолютизм, доки суверенність окремих держав та народів не матиме над собою якогось вищого загального обовязуючого всесвітнього, міжнароднього трибуналу, котрий нормував би взаємні відносини між державами та народами, а головно унеможливлював би вибрики та примхи їх абсолютизму, доки, словом, державно-національне життє не будуватиметь ся на певнім непохитнім правнім ґрунті, — доти всї спроби полагодження вищезгаданого державно-національного антаґонїзму й звязаної з сим сучасної державно-національної кризи будуть сизифовою працею.

Д. Й. Ґіль, автор цікавої розвідки „Орґанїзація народів і сучасна держава“ вельми переконуюче зясував сю неможливість оздоровлення сучасного міждержавного життя, спочиваючого на необмеженім абсолютизмі надправної суверенности. Ось що каже він з сього приводу: „Коли держава абсолютна, немає нікого над собою й не підлягає ніякому законови, тоді неможливо зорґанїзувати народи в правнім розумінню, і тоді мусить остати ся на віки вічні стільки чисто самовільних одиниць, які анї не підлягають ніякій управі, анї не дозволяють собою управляти — скільки є суверенних держав, наслїдком чого в области інтернаціональних зносин віки вічні запевнилося б анархію“.*)

З сеї останньої уваги видко, що майбутнє удержавленнє недержавних, поневолених народів не усовує ще згаданої державної кризи й зовсїм не обмежить істнуючої анархії

*) Цитую за дуже цікавою, присвяченою інтересуючій нас тут справі розвідкою Реннера, „Нація яко правна ідея й Інтернаціоналя“ (1915, стр. 11), в котрій докладно обговорено вищезгадану кризу сучасної державности.

в інтернаціональнім політичнім життю. Подекуди навіть ще збільшить її, збільшуючи так сказати, число державних абсолютистичних суверенностей.

З сього очевидно не випливає, що самостійницькі прямування поневолених народів треба якось обмежувати чи гальмувати. Се лише значить, що їх треба полагодити новими методами, а саме: на точно та ясно сформулованій правній основі. Крім того, се значить ще, що так само треба перебудувати і все істнуюче державне життє, себто, що майбутня правно-політична реформа має обхопити собою не лише недержавні, але й державно-пануючі народи. Се, словом, має бути загальна ревізія державно-національного „status quo ante“ та істнуючого національного „стану посідання. Не якась доктринерська реформа, розвалююча живе буттє во імя мертвого теоретичного доґматизму, але саме навпаки, раціональне та доцільне уладженнє державно-національного істнування згідно з вимогами й умовами, як обєктивно-зовнїшнього, так і обєктивно внутрішнього характеру.

Коли для сього треба насамперед повалити ненаситного молоха державно-абсолютистичної суверенности, то рівночасно необхідно доповнити сю деструкційну працю відповідним позитивним чинником, себто політично державно-правним унормованнєм нації, яко такої.

Річ дуже цікава та гідна уваги: засаду суверенности нації проголошено, як відомо, вже французькою революцією, але фактично її поширено тільки на державні нації.

Недержавні та поневолені народи не мають правнопризнаного характеру анї по сей час. Під сим оглядом їх уважаєть ся за свого роду живий інвентарь чи рухоме майно тої держави або тої території, до котрої вони належать чи котру заселюють. Навіть в чисто культурних справах на інтернаціональнім форумі, вони мусїли здебільшого виступати анонїмно під загально-державною фірмою, бо більшість інтернаціональних наукових, мистецьких, професійних і партійних орґанїзацій та товариств будуєть ся на прінціпі державної, а не національної репрезентації. Навіть соціялїстична інтернаціоналя питомо та здебільшого тримала ся сеї засади, зробивши виїмок для Поляків, соціялїстичні партії котрих — з усїх трьох „заборів“ — мали в нїй спільне національне представництво. На міжнародних виставах, напр., народи бувшої царської імперії та габсбурзької монархії мусїли фіґурувати під російською й австро-угорською державною етикеткою, а не під власною національною фірмою.

Сей парадокс сучасного державно-національного безглуздя чи не найяскравійше проявляв ся в Австрії, в сій клясичній державі національних проблєм. Отже анї в сій реторті національної ріжноманїтности, нація, яко така, не мала правно політичного характеру. Австрійська конституція знала лише державну та краєві мови, далї, „коронні краї“, але для неї не істнували живі представники обох, себ-то народи.

І коли саме від мая (1917-го року) серед поневолених австрійських народів вибух стихійний рух в напрямі здобуття для себе правно-державного признання, — він зустрів ся з не менш стихійним відпором з боку австро-угорського німецько-мадярського пануючого елементу, цупко обороняючого їх дотеперішнїй національний „стан посїдання“, оснований на традиційнім анахронїзмі. Вихід з сього фатального лябиринту один: дотеперішнїй державно-суверенний абсолютизм треба скасувати. Право політичного самоозначення необхідно признати всїм народам однаково: державним, як і недержавним. Се значить, що потрібно скасувати февдально-національні привилеї пануючих народів-патриціїв, а рівночасно признати поневоленим народам-плебейцям державно-політичну рівноправність. Загалом отже дотеперішню засаду, державно-національної суверенности треба замінити прінціпом державно-національної автономности.

Ми знаємо, що се останнє слово — залякає деяких фанатичних самостійників, бо автономія досї здебільшого означала саме обмеженнє самостійницьких прямувань поневолених народів, мала бути для них суроґатом куцої незалежности, а до того ще, коли не з ласки, то принаймнї з дозволу державно-пануючих.

Одначе не слїд нїколи бути рабами слів чи абстрактних понять. В нашім державно-національнім розуміню поняття автономія, — (яке зрештою зовсїм не суперечить фактичному його змісту, автономія ж дослівно означає самозаконність та самоуправу) — вона не лише що зовсїм обмежуватиме осягненнє національної незалежности всїм народам, а в додатку ще — що особливо важно з огляду на дотеперішнїй розвиток міжнародного життя в дусї засади: „війна всїх проти всїх“ — забезпечує здійсненнє інтернаціональної солїдарности людства, реалїзацію заповітної його мрії „вічного миру“, сеї вчорашньої утопії, сьогоднїшньої можливости, а завтрішньої неминучости.

В нашім розумінню автономізм має стати правною нормою нового майбутнього державно-національного життя отже загальною засадою дальшого державно-національного будівництва, а не образливою милостинею, кинутою з палаців державно-пануючих патриціїв до загарбаних їми насильно власних хат народів-кріпаків.

Такий автономизм не обмежуватиме природних визвольних прямувань поневолених народів, але тільки унеможливлюватиме дотеперішню сваволю державно-пануючих народів під еґидою суверенного абсолютизму, таким чином отже спричинить ся до здійснення нарешті засади національної рівноправности, яко обовязуючої та основної норми майбутнього державного життя.

Реннер (котрий, як ми вже вище зазначили присвятив спеціяльну розвідку вияснению сього дуже цікавого боку національної проблеми) так характеризує зміну, яка спричинить загальне правне унормуваннє нації: „Наслідком такого перетворення нації в правну особу осягається очевидно новий й вищий ступінь культури який відбігає від попереднїх так далеко, як часи цивільного процесу від часів права пястука, а до того ще осягаєть ся його так, що притім не потрібує й не буде затрачувати ся нї один культурний елемент, який містить ся в національности« (цит. праця, стр. 18).

Таким автономічним унормованнєм державно-національних відносин усунеть ся дотеперішнїй конфлїкт та антаґонїзм між державою й нацією, скинеть ся нарешті пута національного февдалїзму визиск та поневолюваннє одних народів другими, — словом, всї добре та загально відомі національні злиднї останнього часу. Се, на нашу думку, шлях до витворення того нового світогляду щодо державно-національної проблеми, котрий передбачає Челлен, констатуючи невистарчальність істнуючих ідеольоґій в сих справах, які трактують взаємний стосунок між державою та нацією дуже однобоко або сутодержавно, або знову сутонаціонально.

Наслїдком сього відпаде, нарештї, небезпека того, щоб політичні прямування й розвиток якогось народу могли загрожувати світовий мир або були підпалювачами чи вогнищами міжнародного пожару, як се бувало звичайно досї, з чим саме числить ся Челлен, признаючи нації право самоозначення під політичним оглядом лише яко право на зединеннє і тільки з застереженнєм (оскільки се не спричини-

ло б якогось міжнародного конфлікту) — на повну самостійність.

З хвилиною бо, коли впаде деспотичний фетиш абсолютистичної суверенности, коли отже всї держави та народи будуть рівноправні, себто в однаковій мірі автономні й відвічальні перед міжнародним держа́вно-національним правним трибуналом та екзекутивою, якісь заколоти чи пожари на ґрунтї полїтичних прямувань поодиноких народів будуть неможливі, позаяк не буде викликаючих їх причин: національного утиску та визиску, словом, дотеперішнього національного поневолення й февдалїзму.

Так згодом припинить ся природним шляхом дотеперішнї боротьби й ворогування між нацією й державою. Процес унормування державно-національних відносин, як він нами тут передбачаєть ся, де-в-чім нагадує перебіг та розвиток відносин між поодинокою особистостю й суспільностю в громадськім життю.

Тут довший час лютувала неначе непримирна ворожнеча між індивідуально-еманципаційними прямуваннями поодиноких осіб та суспільно-поневолюючим абсолютизмом загалу. І тут в жертву молохови суспільної суверенности приносило ся живі й природні інтереси й потреби поодиноких людей. А яко протест проти сього суспільного деспотизму часами здіймав ся бунт антисоціяльного індивідуалїзму, котрий найрадше розторощив би в щерть весь будинок суспільности й на руїнах його піднес би прапор протисуспільного еґоїзму, себ-то індивідуального абсолютизму.

В новій добі поладодження сього індивідуально-соціяльного антаґонїзму відбуваєть ся по діяґоналї, пробігаючій більше менше посеред між крайнїми полюсами сих неначе супротивних прямувань. З одного боку повалено фетиш суспільного авторитаризму й поруч з сим признано суспільностю природні права індивідуальности, а з другого — поруч з сим почали притупляти ся гострі грані протисуспільного ексцентричного індивідуалїзму й признано природні потреби та права суспільного загалу. Одним словом, суспільність нїби почала індивідуалїзувати ся, а поодинокі індивіди — усуспільнювати ся.

Повної гармонії між ним ще, правда не осягнено, але принаймнї знайдено шлях, йдучи по якім, можно прийти до неї. Сей шлях веде до нової суспільности, яка під сей час уявляєть ся в образї соціялїзму. Отже й се не припадкове, що таке розвязаннє національно-державної проблеми, про

яке була мова вище, випрацьовано соціялїстичними теоретиками (Бавером, Реннером, Жоресом*) — і що вповнї може здійснити ся лише в соціялїзованій суспільности.

Значить се нове розвязаннє вимагатиме й нових, відповідних до нього, форм державно-національного будівництва, бо в дотеперішнїх старих полагодженнє істнуючих державно-полїтичних справ не могло-б вповнї зреалїзувати ся, як се ми побачимо в дальшім нарисї сеї розвідки.

Вже по видрукованню попереднїх роздїлів сеї працї, автор мав нагоду познайомити ся з дуже цїкавою й вчасною розвідкою відомого чеського вченого д-ра Ф. Вейра (Weyr): — Soudobý zápas o nové mezinárodní právo — (Сучасна боротьба за нове міжнароднє право, вийшла в моравськім Бернї, 1919), в якій фаховим дослїдником переведено безоглядну критику дотеперішнього міжнароднього права й вельми переконуючо зясовано повну його невдержність як загалом так і зокрема щодо істнуючої в нїм фетишизації принціпу державної суверенности, яку ми поборювали тут, яко вже зовсїм перестарілу й неутримальну (пор. стр. 83—94).

На думку цитованого вище чеського вченого „суверенність“ є... найголовнїйшою, а заразом і найфатальнїйшою прикметою юридичних субєктів істнуючого міжнароднього права. (75). „Самозначеннє народів“ — каже він далї — є... найбільшим ворогом сеї старобулої державної „суверенности“. З приняттєм одного з сих двох постулятів конче падає другий“. (101).

Не абсолютистична й самовільна суверенність поодиноких держав, але колективна суверенність „Союза народів“. Не принціп сили, себто иншими словами — право пястука, що досї найбільш було рішаючим в міжнароднїх зносинах, але засади правної й моральної справедливости та відвічальности треба положити в основу нового майбутнього міжнароднього права. „Не військові події та результати битв, як каже Вейр, але льоґічні арґументи та етичні принціпи мали-б бути рішаючими для будучого упорядковання міжнароднїх відносин...“ (115).

Цитована тут вище чеська праця не обмежуєть ся однак лише критикою дотеперішнього старого міжнароднього права:

*) Пор. про се відповідні уваги в III-їм роздїлї.

друга її частина присвячена зясуванню нового міжнародного права. Під сим оглядом дуже цікавими й повчаючими являють ся нариси про „самоозначеннє народів“, про „Союз народів“ та про „відзброєннє народів“, які слід було б переложити на українську мову з огляду на оригінальність їх думкового змісту та загально принціпіяльного трактовання чеським дослідником досї все ще раціонально не полагодженої державно-національної проблєми...

VI. Національно визвольні прямування й істнуючі типи держав.

Минув якраз рік*) від часу, коли написано попередні нариси сеї розвідки. Між тим в загально-міжнародній ситуації в звязку з всесвітньою війною дійшло до епохальних — майже неймовірних — переворотів. Мілітарно-стратеґічний успіх осередніх держав, який досяг свого вершку в першій половині 1918-го року, потім від невдалої німецької спроби прорвати ся до Парижу почав очевидно занепадати, аж на початку осени спав до периґея катастрофального їх погрому, розпочатого капитуляцією Болгарії, яка автоматично майже викликала відтак повний розпад всього хитро сконструованого механізму почвірного союза.

Болгарія була свого роду його життєвим центром, утримуючим в рівновазі весь складний механізм сього мілітарно-політичного спілчанства осередніх держав. Коли отже з сього механізму випала болгарська його точка опертя, повний його погром був вже лише справою недалекого часу. І дійсно після болгарської капитуляції — турецька була вже тільки льоґічним висновком; так само, як і катастрофальний розпад чорножовтої габсбурзької монархії. Ізольована Німеччина очевидно не могла довго сама утриматися. Соціяльно-політична революція німецького люду з очевидними большевицькими тенденціями була відтак неминучою відплатою за страшенні злочини прусько-гогенцолєрнівського абсолютизму.

Історія Европи не записала досі в своїх аналах таких бурхливо-революційних подій, як ті, яких ми були свідками наприкінці жовтня та протягом падолисту 1918 року.

Старий лад („a n c i e n r é g i m e“), котрий почала розторощувати велика французька революція 1789 р., поваленнє котрого відтак протягом XIX ст. було метою революційних вибухів (1830, 1848, 1871 рр.), а на сході Европи першої осінньої російської революції (1905—6 р. р.), смертельний удар котрому нанесла друга, весняна російська революція (1917), і котрий потім в щерть розторощила большевицька її фаза — „старий лад“, котрий у своїх пережитках дуже цупко три-

*) Писано в падолисті 1918 р. І. Б.

мав ся ще в Прусії, Угорщині та Австрії — розпав ся на наших очах від стихійного вибуху революції в осереднїх державах, викликаної повною їх воєнною поражкою.

В Австро-Угорщині — сїй зразковій лябораторії національної інквізиції, — ся жовтнева революція мала виразно національно-політичний характер, була стихійним проявом самостійницько-визвольних прямувань поневолених австро-угорських народів. На руїнах чорно-жовтої монархії майже протягом одної ночі повстала низка самостійних національних республик: чесько-словацька, юго-славянська, австро-німецька, українська, мадярська.

Поруч з соціяльно-політичним рухом, національний чинник відограв отже найголовнїйшу ролю в сїм революційнім перевороті. Під його залїзними вдарами розпали ся підвалини старої державности, сього непримирного ворога політичного, соціяльного та національного розвитку й поступу. А заразом неначе розторощена була твердиня національного февдалїзму й скрізь побідно буцїм-то запанувало чарівне гасло національного самоозначення, себ-то инакше кажучи — засада національної свободи та самостійництва.

Ми навмисно підчеркнули вище слова „неначе“ й „буцїм-то“, позаяк в дійсности й на жаль так не стало ся ще. Бо національний февдалїзм був многоголовою гидрою. Державність пануючих народів була лише її панцирем. Революція розторощила його й відрубала пару голов сеї гидри. Але лишили ся инші в постати всіляких „історичних прав“, територіяльного ідолопоклонства, ґеоґрафічних або економічних необхідностей, які народи-пани пустили саме в хід проти визвольно-самостійницьких прямувань народів-кріпаків, аби вратувати що ще вдасть ся з старого національного „стану посїдання“, щоб не випустити зовсїм зпід своєї опіки досї поневолених народів.

Саме в бувшій Австро-Угорщині — сїй клясичній державі національних антаґонїзмів — найкраще можемо бачити сю останню боротьбу пораженого на смерть старого режіму національного панування проти нового життя національної свободи.

Здавало ся, що там — після повалення чорно-жовтого абсолютизму та німецько-мадярської геґемонії — має настати справжнє національне Ельдорадо, та що ся наддунайська держава стане зразковим прикладом ужиття в дійснім життю вишезгаданого гасла національного самоозначення; тимчасом так не стало ся. Навпаки майже скрізь на пери-

ферії новостворених національних держав дійшло до дуже ворожих проявів і навіть озброєних конфліктів. (Пор. мадярсько-чесько-словацьку війну, італійсько-югославянський спір, польсько-українську криваву розправу в Галичині, мадярсько-інородський конфлікт взагалі, німецько-чеське чимале напруженнє з приводу т. зв. „Deutschböhmen“ то-що).

Отже замісць національного Ельдорада, крівавий привид національних воєн, або, коли хочете, подібна балканізація національних відносин, як в Росії після повалення революцією царської „вязниці народів“, а особливож після берестейського “миру“, котрий старими методами розвязав складні й заплутані східно-европейські національні проблеми.

Насовуваєть ся, природна річ, питаннє: чому се так є? Хто винуватий в сім? Бо що-ж може бути простійшим, ніж скрізь справедливе й однакове ужиттє чарівного гасла національного самоозначення!!

Ми вже звернули увагу на те, що одним з винуватців, причиняючих сей національний хаос, — є старі темні сили, які не хочуть добровільно зрікти ся національного панування. Попри се співчинником подібного роду є далі т. зв. „національний еґоїзм“, „національна рація істнування“, „національна льоґіка“ й загалом субєктивне й, коли так можно сказати, націоцентричне трактуваннє національних справ однаково здебільшого, як з боку старих державно-пануючих народів, так і молодими поневоленими та простуючими до визволення народами. Психолоґічним висловом сього національного ексклюзивізму й є „to co innego“, що Челлен формулував як свого роду детермінізм в національних відносинах, унеможливляючий дійсно обєктивне й безстороннє трактуваннє спірних справ поміж народами.*)

*) Для ілюстрації наведемо хоч би сей приклад з сучасної національної практики. Австрійські й чеські Німці домагають ся відокремлення північних частин Чехії яко самостійної німецької провінції т. зв. „Deutschböhmen“ покликуючись на засаду національного самоозначення (зрештою не зовсім оправдано, бо в сій провінції німецький елемент не творить компактної маси, а потім у ній є чимало чеського елементу й ще більше примусово та лише зверхньо по німчених Чехів. По жовтневім перевороті протягом кількох днів зголосило ся коло міліона таких бувших „Німців“ до Чехів). Одначе історично, ґеоґрафічно й економічно сей край „Deutschböhmen“, творить орґанічну складову частину всеї Чехії й тому Чехи не хочуть навіть чути про відокремленнє сеї нїби-то замкненої области, geschlossenes Sprachgebiet, уважаючи її німецькі сепаратистичні прямування за прояв безглуздого націоналізму. (Пор. про сю справу інформаційну збірку статей: — Český živel v „Deutschböhmen“,—

Сей національний субєктивізм народів не міг би однако відогравати великої ролї (принаймнї тепер, коли повалено режім державно-полїтичного абсолютизму), як би його не підтримували й надалї чинники обєктивного характеру, унеможливляючи простолїнїйне розвязаннє національних проблєм в дусї абсолютного застосування лише до етнонаціонального принципу.

Вже в попереднїх роздїлах сеї розвідки, де говорило ся про структуру держави й орґанїчні елєменти нації, зясовано, як ріжноманїтна їх істота та як переплутані й ускладнені впливами инших чинників (прикл. ґеоґрафічного, економічного, історичного то що) взаємини нації й держави. А проте національний принцип здебільшого ще й досї вважаєть ся як не за єдиний, то в кожнім випадку за найголовнїйший державно-творчий фактор.

Воєнним погромом центральних держав і революційним переворотом в них, національні справи, якими слабувала колишня Австро-Угорщина, а подекуди й Німеччина розвязано via facti й здебільшого кожним поневоленим народом по лїнїї власного національного прямування та без огляду (або порівнюючe з дуже малим оглядом) на суперечні або протилежні національні тенденції инших народів-сусїдів. Звідси саме вищезгадана балканїзація національних від-

зладжений проф. Д. Капрасом, Прага 1918). З другого боку Чехи вимогли для своєї нової держави так само на основі засади національного самоозначення угорську Словаччину й обурюють ся, коли Мадяри протестують проти відокремлення сеї своєї провінції з тими-ж самими доказами, з якими вони з свого боку виступають проти сепаратизму „Deutschböhmen'у", себто історичним, ґеоґрафічним й економічним.

Повну анальоґію сих прикладів признає й чешський соц.-дем. публїцист Д. Гудець в своїй цікавій новій брошурі — Sebeurčení (самоозначеннє) národů a marxism. (Kritika marxismu z hlediska (погляду) národnostního) Прага, 1918. „Без сумніву, територіяльно, фізіоґрафічно й економічно нахил угорських Словаків мусить бути від Карпатів додолу, до Дунаю, Будапешту, Відня, а зовсїм не через Мораву до Карконошів, Рудних гор, до Лаби й Волтави та Праги. А в Чехах знову природний й економічний нахил не може йти через Велетневі й Рудні гори до Німеччини та Берлїну, але йтиме до центру власної країни, до Праги..." (стр. 26).

Всеж з погляду чешської національної льоґіки Словаччину треба прилучити до Чехії, а „Deutschböhmen" не сміє відокремити ся й прилучити ся до Німеччини.

Ми лишаємо наразї осторонь морально-психичний та утилїтарно-полїтичний бік сеї справи, з якого Чехи мають порівнюючe рацію, але зясовуємо на сїм прикладї подвійну мірку національної льоґіки в абсолютнім її прояві.

носин в бувшій наддунайській монархії, в своїй основі серйознійша й заплутанійша, ніж би се на перший погляд могло здавати ся

Словом, як в пореволюційній Росії, так і в розбитій Австро-Угорщині покищо національна справа не полагоджена новими методами та в дусї принціпіяльних норм, котрі могли-б усунути й унеможливити дотеперішню національну ворожнечу й сталу війну. Здебільшого се було послугуваннєм лише новими гаслами при утриманню дотеперішньої державно-національної технїки.

Через таке полагодженнє національні справи й спори, ще не усовували ся з черги полїтичного життя. Вони лише набули инших форм. Причина сього спочиває головно в тім, що дотеперішні державні типи здебільшого не надають ся вже до раціонального й обєктивного розвязання й здійснення національних прямувань недержавних народів. Зясуванню сього боку цікавлючої нас проблєми присвячуємо дальші сторінки сього нарису, які мають бути критикою дотеперішнїх державних типів в їх відношенню до нації та знадібками до нових орґанїзаційних форм, уможливляючих мирне співжиттє нації з державою.

Насамперед одно застереженнє. Не має таких панацей, таких унїверсальних лїків, які-б усунули раз-на-все всї національні недомагання та розвязали-б національні спори так, аби се заспокоїло всїх заінтересованих співучасників. Неможливість такого ідеального полагодження національної проблєми обумовлено саме неможливістю точного розмежування народів наслїдком причин і мотивів ґеоґрафічного, економічного, історичного й культурного характеру.

Істнуючий капіталїстичний лад, спочиваючий на засадї визиску, a priori виключав можливість національного миру й згоди та природно наслїдком неоднакового суспільно-господарчого розвитку поодиноких народів, — підтримував й спричиняв національну ієрархію, подїляючу народи на панські й кріпацькі.

Сей капіталїстичний лад всесвітньою війною вбивчо доторкнуто в саме серце, підміновано в його підвалинах. Червоний прапор соціялїзму починає побідно повівати над ним. Але було би наївностю гадати, що на другий день по остаточній лїквідації війни, в Европі запанує справжній соціялїстичний лад. В найлїпшім випадку Европу „соціялїзуєть ся“ в родї Австралії, себто de facto вперше вповні

здемократизуєть ся в її політичнім і суспільнім життю. В сім майбутнім напівсоціялїстичнім режимі, національні антаґонізми очевидно притуплять ся, але не щезнуть зовсім. Вони істнуватимуть лише в инших формах. Не так отже в суспільно-господарчім виді, як головно в політично-культурній формі саме там, де дотеперішніми державними методами витворено нові національні ірреденти, або утримають ся чималї иншонаціональні діаспори.

Повторюємо: реально трудно уявити собі такі державно-політичні форми, які задовольнили би всї національні індивідуалїзми. В сім саме спочиває найфатальнїйший траґізм державно-національних взаємин. Реннер плястично зясував його, кажучи: „Домагання нації й держави стоять супроти себе як квадрат та круг. Квадратури круга не найдено; так само нїхто не винайде й чарівної формули, яка державу з нацією звяже без жадного тертя“ . . .*)

Сього не слїд забувати, приступаючи до спроб розвязання національної проблєми. Завданнєм реальної політики може отже бути: в межах можливости звести до мінїмума се фатальне тертя поміж нацією й державою; усунути все зайве, що спричинює його; забезпечити всім народам можливий максімум національного розвитку й поступу.

Тому треба шукати таких нових державно-політичних типів, в яких сі вищенаведені постуляти можна було би як найкраще та найпевнїйше здійснити.

*

Але ранїйше, нїж шукати нових шляхів до полагодження сеї найбільш палкої й болючої справи нашого часу, мусимо в загальних рисах зясувати дотеперішні головні типи, держав з узглядненнєм національного елєменту в їх структурі.

З огляду на інформаційне лише завдання сих нарисів й обмежений їх розмір ми можемо тут лише загально порушити сей вельми цікавий момент національної проблєми, відсилаючи читачів для близчого ознайомлення з ним до нище наведених праць Бавера, Реннера, Кавцького та Челлєна, де їх вельми цікаво й докладно зясовано.**)

*) Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen (Право народів на самоозначеннє). Липськ—Відень 1918 стор. 228.

**) Пор. цитовану вже тут моноґрафію дра Бавера: Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie (Нац. справа й С.-Д.), особливо III й IV частина. Реннер: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen (Право народів на самоозначеннє), т. I. Його ж збірку статей: Öster-

Що до сього істнують власне два зовсїм протилежні погляди. З одного — тип національної держави (Nationalstaat) є й має бути найлїпшим розвязаннєм національно-самостійницьких прямувань нашого часу. Оборонцї сеї теорії добачають в новітній історії Европи від середини XIX ст. побідний поступ сього державного типу.

З другого погляду — національна держава, спочиваюча монопольно на національній засадї, яко виключнім державнотворчім чиннику — була лише переходовою фазою в новочасній історії европейського державного будівництва; була інтермеццо, відповідаючим весняному романтизмови лїберального демократизму, економічним відповідником якого був молодий повстаючий капіталїзм. Національна держава, на думку прихильників сеї другої теорії, є висловом лише буржуазної демократії. З розвитком капіталїзму, з переходом його у вищу фазу переважно фінансового капіталу, рамки її вже не вистарчають навіть для господарчого поступу та розцвіту й державно-пануючого народу.

Наслїдком сього de facto національна держава згодом й спроквола природним розвитком капіталїстичного поступу перетворюєть ся в новочасний тип держави національностей (Nationalitäten-Staat), який не лише більше відповідає розвитковим тенденціям капіталїстичної еволюції, але й є раціональнїйшим з огляду на розкладову ролю ґеоморфольоґічного фактора в життю народів, часто унеможливляючого їх повне зєдиненнє в однім державнім орґанїзмі.

Тому, на думку ідеольоґів сеї другої теорії, типом майбутности є зовсїм не національна держава, але держава національностей, сей неминучий етап до всесвітньої федерації, до будучої світової спілки народів, в якій нарештї остаточно й навсе та однаково справедливо для всїх народів полагодить ся всї національні антаґонїзми й спірні справи.

Історично перша теорія повстала в революційній атмосфері „весни народів“ 1848 р., окріпла відтак і зміцнїла в імпозантнім здїйсненню італїйського зєдинення й утворення

---

reichs Erneuerung (Відновленнє Австрії) т. I. 2 роздїл; Челлєн: Der Staat als Lebensform (Держава, яко форма життя); головно III роздїл. І нарештї Кавтського також наведену вже тут розвідку: Die Befreiung der Nationen (Визволеннє народів — в Києві вийшов її укр. переклад), саме IV і V її нарис. Його-ж нову брошуру: Serbien und Belgien in der Geschichte (Сербія й Бельгія в історії)., нариси послїднього роздїлу. В решті, В. Левинського „Народність і держава“.

самостійної італійської національної держави, далі не менше вражаючого переведення німецьких національно-державних прямувань. Не є випадком, що ся теорія має первісно італійську сіґнатуру, що Манчіні клясично її зформулував у славетнім своїм відчиті (1851 р.) „про націю яко основу міжнароднього права“ (Della nationalitá come fondamento del diritto delle gente), в котрім він національний прінцип — сю „святу й божу річ“ (santa e divina cosa) — проголосив виключним державнотворчим чинником (Челлен, 128) й що Мадзіні був й лишив ся нібп історичним втіленнєм сеї націо-державної ідеольоґії.*)

Ся теорія стала отже політичним каноном державної фільозофії ліберального демократизму, себто de facto й згодом молодого стану, „tiers état“ (буржуазії), а відтак у поневолених та недержавних народів, віроісповідною ідеольоґією національної демократії й навіть соціялїзму національного напряму.**) Блюнчлї ляпідарно зясував основну суть теорії в сих кільканайцяти словах: — „Кожен нарід є покликаним й управненим утворити державу. Як людство є розділено на певне число народів, так світ має бути розділеним на таке-ж саме число держав. Кожний нарід — одна держава, кожна держава — одна національна істота“. (Підкреслено мною. І. Б.). З сеї формули випливає насамперед домаганнє національного зєднання, а відтак постулят національної свободи та державної самостійности для кожного народу.

Діланнє її в політичнім життю є двоякого роду: 1) інтеґральне — оскільки національна держава повстає шляхом політичної кристалїзації з істнуючого національно-політичного аморфізму, себто конкретно кажучи, через усуненнє дотеперішнього дрібнодержавного національного партикуляризму (напр. повстаннє новочасної італійської й ні-

*) Про соціялїзм в його відношенню до національної справи нор. вище III нарис сеї розвідки. Про спеціяльне його відношеннє до порушеного в сім розділї питання й особливо про еволюцію соціялїстичного думання що до сього підчас війни див. нашу статтю: — „Соціялїзм й націон. питаннє — (Вістник політики, літератури й життя, 1918 ч. 35—36). Звертаю увагу при сїй нагоді на цікаву вищецитовану чеську брошуру Гудця — Самоозначеннє народів і марксизм — в якій добре скритиковано ортодоксальне марксистське розуміннє національної проблеми.

**) Пор. напр. що до сього заголовок недавньої розвідки Реннера: Marx oder Mazzini? в „Kampf'і“ 1918. р. V.

мецької держави через систематичну інтеґрацію попередньої італійської й німецької дрібнодержавности); а відтак 2) воно буває також діференціяльне, а саме в тім випадку, коли під розкладовим впливом сепаратизму старі ріжнонаціональні державні конґломерати розпадають ся на свої національні елементи. (Прикл. повстаннє балканських держав в наслідку розкладу Туреччини).

Се очевидно лише схема, в яку оборонці першої теорії хочуть втиснути всю державно-політичну історію від середини минулого століття. На їх думку протягом сього часу не повстала ніяка нова державна орґанізація, що суперечилаб духови національної засади яко державно-творчого фактору. Челлен завважає з приводу сього: — „Коли дійсна державна істота може далї жити й иншими ніж національними корінням, то на-будуче все-ж-таки жадна нова держава не може повстати помимо сеї живої особистости. „По відкриттю істоти нації на-будуче не може держава мати иншого джерела та підвалини“. (Стр. 208. Підкреслено мною І. Б.)

Навіть анексії в минулім століттю відбували ся, по твердженню прихильників першої ідеольоґії, не в протинаціональнім напрямі. К. Кавтський, котрий зовсім слушно обяснює ґенезу національної держави з політичних розвиткових тенденцій новочасного демократизму та національно-визвольних прямувань у звязку з ним серед відроджених т. зв. „неісторичних“ народів, — з приводу анексій в новітній добі каже: „Дійсно важнійші зміни границь й анексії, які в Европі стали ся за останні сто років — в Італії, Німеччині, на Балкані — відбували ся в напрямі національної держави, а не проти неї“ (Befreiung der Nationen, 21).

Ми казали саме вище, що Кавтський повстаннє національних держав обумовлює потребами новочасного демократизму, політичними прямуваннями пробуджених кріпацьких народів, котрі домагають ся повної власної самостійности. Одним з найголовнійших моментів при сім є державна мова, якою в часах поступової демократизації політичного й громадського життя очевидно може бути лише національна мова народних мас. Власне ся справа державної мови й урядування стала головним камнем преткновенія в життю ріжнонаціональних держав, як наприкл. в Австро-Угорщині.

„Національна держава — завважає що до сього Кавтський — зі становища демократії безперечно є найліпшою формою держави, а саме такою, в якій народня маса найскорше може мати вплив під політичним оглядом, бо вона там в своїй суцільности посідає державну мову, мову політичного життя, політичного інформування й аґітації". (Тамже 27).

На його думку державно-творчий процес нового часу в звязку з розвитком капіталізму та поступом демократизму йде по лінії достосування держави до національного, а не ріжнонаціонального типу. (Тамже 23—24).

Доказом сього, крім вищенаведених прикладів, мали бути австро-угорський дуалізм від 1867 р. (яко перехідний етап мадярського сепаратизму) й відокремленнє Норвеґії від Швеції в 1905 р.

Зовсім инакше та майже протилежно поясняєть ся новочасну політичну історію Европи під націо-державним оглядом представниками другої з вище згаданих теорій що до еєї справи, а саме й головно т. зв. австро-марксівською школою, ориґінальними ідеольоґами якої є відомі віденські соціялістичні письменники др. Бавер та др. Реннер.

На думку сих останніх не національна держава, але держава національностей є державним типом майбутньостп. Національна держава була лише перехідною фазою в державнім будівництві Европі, яка свого найбільшого розцвіту досягла в часї італійського та німецького державно-національного зєдинення, отже в межи часї 1848—1878 р., але зовсім не була й не є провідним мотивом всеї політичної історії від середини XIX ст.

Навіть навпаки наслідком економічного розвитку й поступу капіталізму від примітивної націоцентричної фази до всесвітньої господарки нашого часу — завважаєть ся спрокволий зріст й перетворюваннє національної держави в державу національностей. Природний сей процес на півдні й сході Европи підтримуєть ся чимало ґеоморфольоґічною структурою її (на Балкані та в бувшій Росії, а подекуди й в Австро-Угорщині), яка майже унеможливляє переведеннє там засади національної держави та містить передумови утворення тут держав ріжнонаціонального типу.

З сього погляду Австро-Угорщина — ся „образа національної засади" — не була отже зовсім державним анахроніз-

мом, засудженим на неминучу смерть, але, кажучи словами прихильника національного принципу Челлєна: „всесвітньою державою en miniature“, завданнем якої було полагодити чималу справу „злучення в одній політичній єдности ріжноманітні й до того ще свідомі сеї своєї ріжноманітности людські породи“.*)

Се була ніби експериментальна лябораторія, в якій треба було дійти до синтезу державного з національним елементів та винайти нову формулу для державного типу майбутньости.

Бавер в своїй цитованій моноґрафії старав ся доказати, як в дійсности й під впливом економічного фактору національний демократизм, під знаком котрого повставали національні держави, поволї еволюціонував в національний імперіялїзм, наслїдком чого „вже не національна держава, але імперіялїстична держава національностей являєть ся метою її (національної буржуазії І. Б.) прямувань“ (l. c. 426).

На думку Реннера так само для майбутньої орґанізації людства „держава національностей є правзором й емпіричним каменярем“ (Selbstbestimmungsrecht..., 94). Національний імперіялїзм Бавера він називає паннаціоналїзмом та уважає сей останній за характеристичну познаку сучасного вищого щаблю капіталїстичного розвитку.

Ми пригадаємо тут читачеви вже цитовану вище формулу національної держави, яку дає Гессен в своїй розвідці „Нарід і нація“: „Національна засада — каже він — однаково тріумфує як в тім випадку, коли нація творить державу, так і в тім, коли держава формує націю“.

Перша частина сеї формули відповідає первісній національній фазї новочасного державного будівництва, друга — є висловом паннаціонального або націоімперіялїстичного періоду в нїм, так характеристичного для кінця минулого й початку нашого століття.

Докази сього останнього наведемо низче. А тепер вернемо ся ще до дальшого зясування другої теорії в інтересуючій нас справі.

На думку Реннера новітня полїтична історія Европи достарчає більше прикладів на користь теорії про перевагу

---

*) Die Grossmächte der Gegenwart (Сучасні великодержави) Стор. 17.

типу держави національностей над типом національної держави, ніж навпаки, як се старають ся доказати прихильники сеї останньої.

Критично розглядаючи державну карту сучасної Европи, він констатує, що в дійсности переважає нині скрізь тип держави національностей, а не навпаки. „Три скандинавські держави, відтак Голяндія, Еспанія та Португалія (отже зразки національного типу держави. І. Б.) — в ніякім випадку не є головними чинниками на світовім кону. Національна держава в дусі Мадзіні не є вже правилом або принаймні зразком. Історично уважані за зразкові національні держави, як Франція й Італія, переступили вже межі національних областей й уважають се поширеннє життєво-необхідним. Для них самих світова держава старого стилю є пануючою політичною думкою. Але світова держава є неминучо богатомовна, неминучо є державою національностей! Так отже національна засада належить вже до історії, як не тяжко націоналїстови пізнати або признати сей факт“ (Oesterreichs Erneuerung, 27).

Реннер доказує далї, як національні великодержави (Італія й Франція, а особливо Анґлія) в своїм імперіалїстичнім поступі саме остатнїми часами здобули нові „окраїни“ й „інородців“ та як їх колоніяльна політика абсолютно нехтує національну засаду, підбиваючи не лише дикунські чи напівдикунські народи, але навіть й „інородців“ з конституційним ладом, або й европейською культурою (прикл. Мароканців, африканських Бурів то що).

На доказ переваги типу ріжнонаціональної держави він наводить далї Канаду та південно-африканську державну унію.

Правда й сї цитовані ним факти та докази ідеольоґії першої катеґорії зводять до свого типу національної держави, а саме в дусі кінцевої частини вищезгаданої гесенівської формули, яка числить ся вже власне з державно-пануючим народом й після якої навіть бувша царська Росія та сучасна Анґлія уважають ся вельми часто національними державами.

Тут отже слїд звернути увагу на те, як останнїми часами робили ся національні держави навіть там, де населеннє в більшій чи меншій степени було ріжнонаціональне, але де положеннє „окраїн“ й „інородців“ було зовсїм безправне.

Мусимо собі насамперед добре уявити, що засада національної держави de facto майже ніде (з винятком західно-

периферіяльної зони Европи, де се — про що говорило ся в попереднїх розділах сеї працї — уможливлено відповідними ґеоморфольоґічними умовинами, бо лише в сих частинах Европи ґеоґрафічні й етно-національні індивідуальности більш-менш покривали ся, так що принціп „один нарід — одна держава“ міг бути справдї здійсненним) — не була ідеально переведена. В дійсности або поза національною державою лишила ся частина незєдиненого власного народу та кусник рідноїк раїни (отже т. зв. „terra irredenta“, як наприкл. італїйська в Австрії), або знову — і се майже скрізь — в національній державі опинило ся чужомовне населеннє та „окраїни“ (як прикл. Познанщина та Поляки, або шлезвицькі Датчане, ельзас-льотаринзькі Французи в новій нїмецькій державі, поза межами якої лишило ся однак 15 міл. Нїмцїв, не рахуючи до сього американських еміґрантів та російських кольонїстів).

Навіть такий клясичний зразок національної держави, як Франція, ще й досї має коло $2^1/_2$ міл. інородського ріжнонаціонального населення, себ-то принаймнї $7^0/_0$.

Коли отже нації не вдало ся здебільшого витворити держави в дусї національного принціпу, то держава могла витворювати націю „по образу й подобію“ державно-пануючого народу.

Так почала ся скрізь програмова й примусова асиміляція „інородцїв“ та „окраїн“ в дусї державно-національної думки.

Безглузда русифікація поневолених народів в царській Росії, сумно-славетний пруський гакатизм в дусї гасла „ausrotten“ (винищити) і нарештї дикунська мадяризація в Угорщинї, де de facto „інородцї“ були в чисельній перевазї ($53.6^0/_0$ проти $45.4^0/_0$ державно-пануючого народу) — се все практично-полїтичні результати новітньої методи витворювання „національної“ держави.

Ми їх зясуємо в кількох словах на клясичнім мадярськім прикладї, ширшому загалови досї на жаль менш відомім, нїж царсько-російський або прусько-гакатистичний способи насильного винародовлення.

В Угорщинї в сїй середньовічній камері національної інквизиції — державно-пануючий нарід (azural kodó nemzet), себто Мадярський, в дійсности нетворячи навіть половини населення Угорщини, завзяв ся зробити з неї силоміць „національну“, себто мадярську державу й з сею метою

насильно змадяризувати немадярських інородців („idegen ajkuak“) отже більшість населення.

Сю паннаціоналїстичну полїтику Мадяри почали переводити дикунськими засадами під відомим гаслом „мадярської державної думки“ (a magyar állam eszme).

Мадяри здїйснювали сей свій ідеал з безприкладним майже ідеольоґічним цинїзмом. Історик новочасної Угорщини й захоплений прихильник насильної мадяризації — Ґ. Бекшіч (G. Beksics) в своїй розвідцї про дуалїзм писав напр.: — „Зусилле перетворити історичну державу в національну віддавна було головною ознакою мадярської полїтики. Підчас влади Тіси (Коломана, батька недавно застріленого угорського премєра, 1875—90 р. І. Б.) се прямуваннє знову проявляєть ся й набуває впливу з одного боку тому, що щиро працюєть ся, а з другого тому, що ся праця чудово вдаєть ся. Тим, хто се заперечує (де-які мадярські шовіністи не були задоволені навіть лютою мадяризаторською полїтикою Коломана Тіси. І. Б.) — можна відповісти статистичними датами, котрі постарчає перепис населення з 1880 р. й котрі зясовують, який величезний успіх мала мадяризація, а новий перепис покаже се ще яснїйше...“*) Згаданий мадярський історик ставить сю справу зовсїм ясно та недвозначно: — „Або Угорщина стане великою національною державою, або перестане бути державою взагалї“ (l. c., 193).

Державні мадярські дїячі, полїтики та головно преса прилюдно заявляли, що здїйсненнє мадярської національної держави може стати ся лише шляхом безоглядної винародовлюючої полїтики.

Відомий мадярський полїтик й державний дїяч барон Банфі (Banffy) казав напр., що „без шовінїзму не можна збудувати суцїльної національної держави“ (idem, 199). Сей самий полїтик заявив у будапештськім соймі, говорячи про національну державу: — „Ми хочемо правної держави, але її будуватимемо аж по забезпеченню національної

*) Цитую за чудовою монографією анґлійського публїциста Scotus Viator'a: — Racial problems in Hungary — (Націон. справа в Угорщинї, вийшла в Лондонї в 1907 р.), в якій вельми докладно й детально зясовано страшенну долю немадярського населення в Угорщинї. Не маючи зараз під рукою оригіналу сеї гарної книжки послуговуюся чеським її перекладом: — Národnostní otázka v Uhrách — (Brno, 1913).

Се одна з праць, які треба би перекласти на укр. мову, тим більше, що автор пише в нїй також і про сумну долю угорських Українців.

держави... Інтереси угорської країни вимагають того, щоби сю національну державу збудовало ся на дуже шовіністичних засадах". (Підкреслено тут і далї мною І. Б).

При иншій нагоді Банфі сказав: „Мирно сього завдання не можна полагодити. Ми з ними (інородцями І. Б.) дорозуміти ся й угоду зробити не можемо, бо ми хочемо мадярської національної держави, а вони бажають ріжномовної держави, а в нїй однакових прав для всїх народів" (тамже, 216). Тіса — син на однім банкетї (в 1905 р.) констатував: „Коли громадяне немадярскі хочуть користати ся законними правами, вони мусять безумовно признати, що ся держава є мадярська" (a Magyar állam).

В Угорщинї, як відомо, на папері істнує нїби лїберальний національний закон з 1868 р. (відома XLIV ст. основних законів угорської держави), котрим Мадяри звичайно й не без чималого успіху обдурювали Европу, представляючи їй свою державу яко „острів свободи", проти полїтично-національного лїбералїзму й поступу якої невдячні „інородцї" неначе лише безглуздо й злочинно бунтують.

Отже про сей папіровий закон Тіса в згаданій будапештській промові говорив:

„Мадярський нарід не зобовязав ся, що сей закон признавитиме на все й що його не змінить..., як що змінять ся відносини і ми переконаємо ся, що сим законом даємо права своїм ворогам і таким чином дїлаємо проти себе" (217).

Прихильником безоглядної мадяризації був і инший мадярський полїтик та державний дїяч Коломан Селї (Szél), на думку якого „насамперед треба забезпечити, щоб ся країна була мадярською, а потім вже хай буде освіченою, богатою, культурною й поступовою" (218). Страшенно шовіністично писала про се мадярська преса. „Pesti Hirlap" — один з найголовнїйших мадярських орґанів цинїчно признавав ся напр.: „Ми, мадярська суспільність... хочемо абсолютно змадяризувати Угорщину" (217).

Його не задовольнило-б те, як би „інородцї" були вірні мадярській державі, признавали-б мадярську державну думку, говорили-б по мадярськи, але заховали-би при сїм свою національну своєрідність та відрубність. Се для мадярського

8

провідного журналу замало: він хоче, аби все інородське в Угорщині було вщерть винародовлено й змадяризовано.

Ось як мадярські патріоти уявляли собі плян утворення „власної“ „національної“ держави.

Ми присвятили трохи більше уваги сій мадярській методі утворювання національної держави, позаяк в ній вельми яскраво проявив ся державний паннаціоналізм так характерний для нашого часу повної деґенерації національного принципу — у всій його безглуздій виключности та звірючости. Ми не хочемо твердити, що сї мадярські методи утворювання нації державою є пересїчною нормою в сучаснім політичнім життю. Але безперечно, що сей мадярський рецепт є до вподоби всїм визнавачам націоналїзації держави з ріжномовним населеннєм; тільки що не скрізь і не всї паннаціоналїсти мають цинїчну мадярську відвагу явно й прилюдно переводити сю зоонаціональну полїтику. Де-хто з них напр. у фаризейській гипокризії покладає надії на „природну“ й „добровільну“ асиміляцію иншомовних „окраїн“. Але всї вони однаково примусовим чи непримусовим робом найрадше-б проковтнули „братерських“ інородцїв, як би сї опинили ся під їх пануваннєм.

Саме тепер, коли на руїнах старих державних орґанїзацій зявляють ся нові, під національною фірмою, але здебільшого з чималим додатком інородського населення, ся справа набуває не-абиякого часового значіння. Щоб на будуче запобігло ся таким винародовлюючим методам, якими послугувала ся перед війною Угорщина, треба буде положеннє „окраїн“ й „інородцїв“ в чужих державах так міжнародно забезпечити, аби наперед унеможливило ся сваволю державно-пануючих народів супроти них. Було-б фатальною похибкою покладати ся що до сього на добру волю й справедливість сих останнїх та на академічне захопленнє їх гнучким і досї все ще мало фактично спрецизованим т. зв. „правом народів на самоозначеннє“. Бо не слїд забувати, що в національних справах завжди й скрізь субєктивізм панує над обєктивізмом, а „to co innego“ є майже звичайною й пересїчною нормою. В атмосфері сього національного субєктивізму й найідеальнїйше та найбільш справедливе „право самоозначення народів“ легко може бути зловжите задля національного поневолення недержавних народів, оскільки положеннє сих останнїх не управильнить ся й непохитно

незабезпечить ся інтернаціонально. Але про се говорити меть ся в кінцевих увагах сеї розвідки.*)

Переглядаючи попередні сторінки сього нарису, читач міг легко подумати, що автор глузує з нього. З викладу обох головних теорій про взаємини між нацією та державою виходить, нїби обидві вони мають рацію та що реальне політичне життє Европи фактично потверджує, як першу, так і другу.

В дійсности-ж анї автор не глузував з читача, анї обідві сї протилежні теорії не є такі слушні, як на перший погляд може видавати ся. Кожна з них має лише зглядну рацію, але жадна — повної й суцільної, бо на інтересуючу нас справу вони задивляють ся з діаметрально протилежного становища й тому кожна з них дотикає лише одної її сторони, але на основі сього однобокого погляду рішає про весь зміст і характер сеї проблеми. Словом, се стара й відома історія про двох людей, що дивили ся з протилежних позицій на диск, з одного боку червоний, а з другого білий і страшенно спорили й переконували один одного, що сей диск є лише червоний або лише білий. В дійсности зглядну рацію мав кожний з них, повної не мав жадний.

З попереднїх роздїлів сеї розвідки**) вже видно, що ідеальна національна держава в дусї засади „оден нарід — одна країна“ не істнує нїде, або в найлїпшім разї є дуже рідким випадком. Що до сього мають отже більшу рацію прихильники теорії держави національностей, до котрих, яко одного з перших каменярів її, слїд зачислити також Драгоманова, котрий заздалегідь й майже пророчо відкрив деякі тайники націо-державного співжиття. Сї теоретики ріжно-національної держави мають рацію навіть помимо недавнього роспаду Росії та Австро-Угорщини, що неначе й на перший погляд промовляло-б на користь першої теорії. Бо на руїнах сих останнїх повстають не чисті однонаціональні держави, але здебільшого лише під фірмою національної держави de facto в більшій чи меншій степени знову ріжнонаціональні держави. Драгоманів, передбачаючи се свого часу, характеризував сей процес як роздробленнє одного великого централїзму на низку малих

*) Пор. що до сього нашу статтю: — Про інтернаціонально-правний захист недержавних народів і національних меншостей — „Вістн. пол., літ. й життя“. 1918, 17 та 18. чч.

**) Пор. також нашу статтю: — До питання про національну державу — у „Вістн. П., Л. й Ж“ — 1918, ч. 42.

8*

і менших. Та обставина, що сї нові держави обіцюють своїм „окраїнам“ й „інородцям“ повну рівноправність в згоді з засадою права народів на самоозначеннє — не може бути міродайною, бо 1) як історія повчає в анальоґічній ситуації державні народи здебільшого й часто обіцяли автономну свободу поневоленим, робили се навіть Мадяри, навчені де-яким сумним досвідом з протиінородською політикою, відгомоном чого є й вищезгаданий їх національний закон з 1868 р., а 2) що сї інородці та „окраїни“ не хочуть признати такого рішення (прикл. „Deutschböhmen“, україно-польський конфлїкт з приводу східної Галичини) та що тепер вже відразу замісць національного миру маємо в осереднїй Европі чималу балканїзацію національних відносин, себто ще більше загостреннє старих національних спорів і болячок, які після всього „полагодить ся“ старим способом, себто імперативно й з узглядненнєм лише одної з двох сторін, друга мусїти ме хоч-не-хоч піддати ся, бо — „vae victis“!

Коли-б засаду національної держави перевело ся ідеально й однаково справедливо для всїх, се означало-б нї більше нї менше, як улаштуваннє державно-полїтичної карти після етно-національної засади, себто заваренне такого загально-европейського хаосу, серед якого відоме гасло Гоббса: — „Bellum omnium contra omnes“ — (Війна всїх проти всїх) — затріумфовала-б в страшенній своїй людоїдській безглядности й жорстокости.

Тому з такого простолїнїйного застосування національного принципу глузує не лише Реннер і прихильники ріжнонаціонального типу держави, але не признають його й народи оборонцї національної держави (прикл. Чехи в справі „Deutschböhmen“, Поляки що до де-яких українських країв і т. д.); неможливість такого його здійснення признає також Кавтський, кажучи: „Було-б безглуздим новочасне національне прямуваннє уявляти собі так, що візьметь ся національна карта Европи й ухвалить ся, що означені на нїй язикові области перетворюєть ся в таке-ж саме число національних держав“ — (Die Befreiung der Nationen, 31).

Попереду він з приводу сього пояснює: „Утвореннє національної держави не слїд отже так розуміти, що при сїм неначе росходить ся про втїленнє до неї всїх областей, заселених одною народністю... для національної держави може брати ся на увагу лише замкнена язикова область...“ (idem, 28).

Неможливість ідеального переведення постуляту національної держави обумовлено ріжноманітністю елементів її структури, про що докладно говорило ся в попереднїх роздїлах; міродайними при сїм є не лише фактори т. ск. обєктивного характеру (отже головно ґеоморфольоґічний, соціяльний і економічний), але й елєменти субєктивної катеґорії (як історично-культурний, полїтичний та релїґійний).

Кавтський, сам чималий прихильник типу національної держави, вельми плястично зреасумував всї сї перешкоди до здійснення ідеалу сього типу держави, говорячи:

„Всї сї чинники — розірваність язикової области, язикові острови, перемішаннє мов на границях національних областей, ріжниця між язиковими й природними межами, потреба вільного приступу до світового моря, історично дані релїґійні та полїтичні умовини — всї сї фактори можуть для переведення національної держави в де-яких країнах і в де-яких добах утворити тяжкі перешкоди навіть серед самого населення. Прямуваннє до національної самостійности, яке тїсно сполучене з сучасною комунїкацією та з повставшою з неї новітньою демократією, через се не ослабне, бо воно не скрізь проявляєть ся в формі стремлїння до національної держави“ (idem, 31).

Ся цитата ясно підчеркує знову ріжноманїтність структури держави й складність взаємин між нею та нацією. Однаковою похибкою обох тут зясованих теорій про сї взаємини й спочиває саме в тім, що вони не досить узгляднюють сей факт структурної гетереґонії держави й марно змаґають ся звести суть національного державного відношення до якогось одного знаменника (виключно-національного — перша та лише економічного — друга), а наслїдком того замісць справжнього малюнку сього останнього, мають в дійсности тільки здеформовану його діаґраму, нїби викривлену в сферичнім дзеркалї однобокого їх думання.

Очевидний факт, що національна держава була-б ідеальним розвязаннєм націо-державного питання. И тому сей державний тип є pium desiderium самостійницьких прямувань всїх поневолених народів. Не слїд однако при сїм забувати, що націо-державні взаємини на жаль являють ся полїтичним рівнаннєм не о двох, але о кількох невідомих, і тому марно рішати його елєментарним способом, редукуючи до одної лише якоїсь даної величини.

Не можна обмежувати ся лише констатуваннєм факту, що політичний розвиток сучасної Европи йшов та йде в напрямі до національної держави або через неї, себ-то отже до держави національностей. Треба також подивити ся на те, як той чи инший тип держави проявив ся реально-політично в щоденнім життю, як заспокоїв громадські потреби народів, який мав вплив на міжнароднє співжиттє й поступ людства то що.

При такім критичнім розборі обох сих державних типів, побачимо, що в дійсности жаден не вистарчає й не заспокоює. Передвоєнна австро-угорська національна гризня була характеристичною прикметою сеї наддунайської держави національностей. Але й на Балкані, де робило ся компромісові спроби здійснення постуляту національної держави, не було так само ніякого раю на землї. Навпаки Балкан став політичним вульканом Европи, стало загрожуючим всесвітний мир. З приводу Балкану дійшло до світового пожару 1914—1918 рр. Правда, до сього чимало спричинило ся інтернаціональне положеннє Балкану та конкуруючі втручування до балканських справ европейських великодержавних впливів. Але факт, що й внутрішнє державне життє самого Балкану було джерелом постійних міжбалканських націодержавних суперечок та наружень, хоч би наприкл. з приводу злощасної Македонії, так що сьому політичний наш словник завдячує навіть спеціяльний термін: — б а л к а н ї з а ц і я відносин, що означає дуже хитке й непевне полагодженнє політичних справ.

Не диво отже, що в лоні балканської демократії (а головно й насамперед серед тамошнїх соц.-дем. партій) появило ся чимале прямуваннє від істнуючого типу поодиноких національних держав до загальної ріжнонаціональної й кількадержавної балканської ф е д е р а ц і ї в дусї гасла „Б а л к а н — б а л к а н с ь к и м н а р о д а м!“, переведеннє чого означало-б з одного боку еманципацію від імперіялїстичного впливу европейських держав, а з другого — справжнє унормованнє внутрішньо-балканських національних і державних справ.

В сих федерально-інтеґруючих тенденціях на Балкані прихильники другої теорії добачають як раз арґумент на користь ріжнонаціонального типу держави й очевидний доказ проти придатности до життя національної держави. Причини сього, на їх думку, головно е к о н о м і ч н о г о характеру, а відтак містять ся в тім, що тип національної держави здебільшого приводить до дрібно-державного атомізму, що суперечить ніби-то новочасному політичному розвитку,

який простує до великодержаного типу, обіймаючого вже цілі континенти та части світа (прикл. в Австралії*) в Північній Америці), а не до середньо-европейського державного ліліпутизму.

Реннер повторює афоризм анґлійського державного діяча Сесіля Родеса про те, що новочасне політичне думанне й життє оперує вже „світовими континентами“.

На його думку економічно-ґеоґрафічний фактор переважає в державнім будівництві над національно-язиковим. Закон економічної автаркії вимагає вже великих надна-ціональних державних орґанізацій (прикладом сього типу мала бути проєктована „Mitteleuropa“).**)

„Національна держава є замала — каже він; — світ розділюєть ся на кілька великих груп; треба думати в частинах світа. Навіть найсильнійші з великодержав ізольовані й заслабі для поставлених перед ними історичних завдань. Історія пхає до наднаціональних формацій, до держав більших за націю. Доба осамотнених малих народів і багатьох суверенностей вже минула.“ (Österr. Erneuer., 39).

Заведеннє національної дрібнодержавности на руїнах ріжнонаціональної великодержавности являєть ся, на його думку, фатальною економічною реакцією, яка суперечить духови сучасного господарчого розвитку й поступу. Дотеперішня дрібнодержавність засуджена саме економічно на поталу.

„Розміри новітнього культурного життя не зносять вже дрібнодержавности; вони вимагають великих господарчих і комунікаційних спільностей, в порівнанню з котрими вже й великі народи замалі. Націоналізм став нині тим, чим перед сто роками був партикуляризм“ (Öster. Erneuerung, 32).

„Для ізольованих, незалежних малих держав, що істнують без звязку побіч себе, нема вже місця“ (там же, 53.)

Держава національностей, а взагалі державна спілка, сей стан переходу до наднаціональної держави є отже в життєвім інтересі малих народів і країн, які лише таким

*) З приводу Австралії Е. Бертон завважив ось що:

„Вперше в світовій історії маємо тут один нарід для одного континенту та один континент для одного народу“ — отже також свого роду приклад національної держави цілоконтинентного розміру.

**) Österreichs Erneuerung, статті про наднаціональну державу. стр. 36, 39; відтак — Selbstbestimmungsrecht... §§ 15, 30 стр. 133.

чином, в наднаціональній державній орґанізації вищого майбутнього типу, єдино та найліпшим способом можуть забезпечити своє національне істнуваннє й самобутність та свою краєву своєрідність. „Наднаціональна“ держава — каже Реннер — не є нісенітницею, а являєть ся життєвим імперативом для малих народів та національних черепків в часї, коли й найбільші народи лишаючи ся ізольованими вже заслабі (idem, 43).

В сих увагах визначного австро-марксівського теоретика попри безперечно слушні спостереження є чимало однобокого теоретичного схематизму й підсвідомого упередження супроти національної ідеольоґії нового часу.

В його думках про малі народи й дрібно-державність чути напр. очевидний відгомін теорії про спроковтненнє сих останнїх великодержавами по анальоґії з доктриною про концентрацію капіталу (див. про се Кавтський: Die Befreiung der Nationen, 22) або иншою подібною гіпотезою про „політичний ґравітаційний“ закон в державнім співбуттї, після якого державну конфляґрацію порівнуєть ся з плянетарною системою в котрій великі держави сонця скорше чи пізнїйше пожирають сусїднї менші й малі, або принаймнї включають їх (економічно й політично) в сферу свого обігу на правах свого роду сателїтів. (Пор. про се Челлен: — Die Grossmächte der Gegenwart, 154).*)

Кавтський слушно одначе звернув увагу на те, що в сьому міркуванню занадто зловживаєть ся економічного арґументу. Для новітньої держави з погляду капіталїстичного розвитку рішаючим є не територіяльне поширеннє аж до досягнення економічної автаркії, але запевненнє сеї останньої шляхом відповідної суцільної й замкненої комунїкаційної системи. (Die Befreiung der Nationen, 22, 27). Протилежне твердженнє є на його думку впрост нонсенсом, бо жадна держава в дійсности не є економічно-автаркічною (стр. 27). Критичне положеннє малих держав і народів обумовлюєть ся оже не економічним, а головно ґеоґрафічним і особливо мілїтарно-стратеґічним моментом (напр. для Сербії й Бельґії пінас сеї війни).**

*) Сею анальоґією послугував ся також і Навман в своїм відомім проєктї „Mitteleuropa“, в якім справу малих народів і держав розглядаєть ся саме зі становища політично-ґравітаційного закона.

**) Критику сеї переборщеної економічної науки й справжню неекономічну підвалину її читач знайде в цитованій вже тут иншій працї

Спір отже про державний тип (національна держава, чи держава національностей), про який мова була в сьому нарисї, уявляєть ся нам у видї нової дїлєми: великодержава (очевидно ріжнонаціонального характеру), або дрібнодержавність (здебільшого відповідаюча сучасним прямуванням до однонаціональної держави).

І тут знову добачаємо цікаву познаку новочасного полїтично-державного розвитку. Дрібнодержавність так само, як і тип національної держави, є здебільшого висловом новітньої демократії. В більшім демократизмі малих держав, обумовленім здебільшого безсиллєм їх правительств переводити глитайсько-заборчу полїтику великих держав, і спочиває, на думку Кавтського, „притягаюча сила (сих останнїх) для їх населення“ (Serbien und Belgien, 94).

Тимчасом отже коли прихильники економічної теорії (Кавтський називає її вульгарним або военним марксизмом) доказують занепад дрібно-державности на користь великодержавної концентрації, Кавтський навпаки бачить у новітнїм часї сталий зріст першої. „Порівнюючи з сим економічним законом европейську державну історію від віденського конґресу в 1815 р. (добачаємо) вдаряючу суперечність її з ним. По сїм часї не знаходимо в Европі анї постійного абсорбовання малих держав великими, анї поширення національної держави в державу національностей“ (idem, 91).

Не трудно бачити, що в зясованім тут представленню справи типу державности з двох вищезгаданих протилежних становищ є трохи доктринерського схоляцизму, який неминучо приводить до парадоксального діаметралїзму висновків та до нїби-то безвихідного „зачарованого кругу“.

Адже останній висновок Кавтського легко можна-би скореґувати прихильникам другого теоретичного напряму. Вони могли-б напр. доказати, що дві найбільші сучасні національні держави — італїйська та нїмецька — повстали на руїнах попереднього полїтичного партикуляризму та дрібнодержавности, коштом що найменше 11 малих держав — (Челлєн: Der Staat als Lebensform, 212—213) і можуть бути влучним доказом формування новочасної великодержавности наслїдком синтетичного дїлання національного, ґеоґрафічного й економічного чинників.

Кавтського — Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas — (Зєдинені середньо-европейські штати) — Штуттґарт, 1916.

Відокремленнє-ж новочасної Бельґії від Нідерляндського королївства є знову скорше доказом проти національної держави, ніж за неї, бо се останнє обіймало майже всю фляндсько-голяндську людність і в кожнім випадку більше наближувало ся до типу національної держави. Але саме в сїм випадку можна добачати чимало діференціюючої сили ґеоґрафії, економіки, історії, релїґії та культурної й суспільної психольоґії, разом міцнїйших, ніж інтеґруюче ділання національного побратимства й язикової спільности. Очевидно, що й проти сих прикладів можна-б було навести контрарґументи й продовжувати таким чином сей спір до безконечности.

Тут пригадуєть ся отже слушність того твердження, після якого, коли на певну справу можливі дві протилежні відповіди, то се значить, що розгляненнє її в основі було кепсько поставлене. Похибка сеї невірної постановки, на нашу думку, головно спочиває в спробах, так сказати, монїстичного трактування сеї вельми плюралїстичної щодо свого змісту проблеми.

Відсилаючи читача до попереднїх уваг про ріжноманїтність структури держави та нації, як і про складність їх взаємин, хочемо тут звернути увагу на певні очевидні тенденції в новочаснім полїтичнім життю до витворення нового державного типу, синтетично узгляднюючого та обіймаючого всю вище зясовану ріжноманїтність націодержавної проблеми. Можливо саме, що на сїм шляху знайдуть ся врештї методи та засоби до остаточного полагодження націополїтичних й державних конфлїктів, до осягнення отже тої світової й міжнародньої гармонії, про яку людство віддавна мріяло й до якої йшло крівавими манівцями історії.

Під час сеї війни наслїдком катастрофального її ділання та впливу на все людство, безпосередно відчуте та віднесене багатьма народами й країнами, скрізь по всьому світу залунало майже стихійно гасло Загальної Лїґи або Союза Народів, яко конкретної форми полїтичного переведення відомого й дуже популярного принціпу самоозначення народів, через що мали-б утворити ся передумовини й запоруки міжнародного та вічного миру.

Визначні полїтичні й державні діячі головно антантського табору (Роберт Сесїль, Ед. Ґрей, Л. Буржуа, В. Вільзон, Дж. Ллойд та инші), та й з центрально-державного (проф. Ферстер, Лямаш, німецький полїтик Ерцберґер), як і невтрального (головно президент

швайцарської республіки — Кальондер) — з великим зрозуміннєм боронили сю думку міжнародного спілчанства, яко майбутнього типу державно-політичної орґанізації нової Европи та всього світу взагалї.

Ся думка інтернаціонального або світового союза народів не є новою. Навпаки вона належить до найстарших та заповітнїйших мрій людства. Початки її можна простежити від найдавнїйшої доби античної історії. Конкретний прототип її добачають в старогрецьких племенних союзах т. зв. „амфіктіонах". В III ст. всесвітнїй мир пропонував римский цїсарь Пробус. Відтак на релїґійнім ґрунтї бажав його здійснити католїцизм, ся після назви своєї загальносвітова релїґія. Середновічні монахи й схолястики та мислителї чимало присвячували уваги сїй цїкавій проблємі. Королї й володарі тогочасні ріжними шляхами змагали ся реально її розвязати. Згадати лише проєкт унїверсальної всесвітньої монархії, гарно й ориґінально зясований великим італїйським поетом А. Данте, або гарно продуманий плян великого чеського гуситського короля-демократа Юрія з Подєбрад (з 1462 р.) утворення европейської імперії вічного миру.

З новочасних мислителїв головно Руссо та Кант — ориґінально розглядали сю стару, але вічно молоду мрію людства. Перший в зєдиненню малих держав для захисту проти сваволї великих бачив шлях до її здійснення, другий конкретно пропонував у своїй славетній розвідцї „До вічного миру" („Zum ewigen Frieden" (з 1795 р.) утворенне всесвітного союза народів в однїй загальносвітовій республицї.

На українськім ґрунтї київські „братчики" з Костомаровим і Т. Шевченком на чолї, з їх мрією про федеративний союз славянських народів, також належать до числа каменярів сеї великої думки, яка в особі Драгоманова знайшла визначного свого товмача й аналїзатора, оскільки росходило ся о синтез її національного та космополїтного елєментів.

В новітнїх часах пропаґував її знаменитий й славетний знавець міжнароднього права, проф. Блюнчлї, в своїм проєктї „Всесвітньої конституційної держави".*)

Молода Европа середини минулого столїття, новочасна демократія, первісний соціялїзм та інтернаціональний пацифізм своїм програмовим домаганнєм виставили „Европейські Сполучені Штати".

*) Див. про се інформаційну статтю — „Myšlenka svazu národu v dejinách" (Думка союза народів в історії) в празькім — „Právo Lidu" — 1918 від 4. вересня.

Ся велика ідея міжнароднього братерства та світового миру й досї все ще є заповітною метою вселюдських та національних прямувань. До вічного миру дотеперішня історія людства прямувала крівавими шляхами періодичних війн, серед яких остання світова війна безперечно належить до найстрашнїйших і найжорстокійших, які людство коли-небудь досї пережило.

Одначе вона не лишила ся зовсїм без впливу на реальне полїтичне та державне життє людства. Її конкретно-полїтичний постулят — „зєдинені штати", себто сполучені держави не являєть ся все ще якоюсь абстрактною утопією, бо його вже реально здїйснювало ся де-не-де; він служить отже показчиком державного розвитку в напрямі вищих форм полїтичного будівництва, та є цікавим причинком нового й раціональнїйшого державного типу.

Сї „зєдинені штати" або „сполучені держави", спочиваючі на принціпі федералїзму, — є спробами нових конструкційних форм в державнім будівництві, синтетично й гармонїйно узгляднюючих всю ріжноманїтну та многосложну структуру держави.

Дотеперішнїм зразкам сього державного типу — головно з позаевропейської державно-полїтичної практики — вдало ся таке згармонїзуваннє ґеоґрафічного, економічного та соціяльного чинників. На нашу думку, варто-б їх було випробувати для полагодження націо-державних антаґонїзмів на европейськім ґрунтї, що зрештою, як ми се зараз побачимо, подекуди вже почало ся.

Легко вгадати, що одним з найстарших прикладів нового державного типу, який ми маємо тут на думцї, являють ся Американські Сполучені Штати, полїтична історія яких є дуже повчаюча для нового державного будівництва. Адже тут відбула ся рішуча боротьба поміж европейським державним індивідуалїзмом, з його одностороннїм захопленнєм для всїляких антиінтернаціональних „ізмів", з прямуваннями до державного типу, коли так можна сказати, колективно-суспільного, або саме всесвітнього характеру, не придушуючого природний полїтичний індивідуалїзм, але обмежуючого патальоґічні його прояви, себто полїтичний еґоїзм свідомо чи підсвідомо антиколективного та проти-міжнародного роду.*)

*) Згадати лише наприкл. анархо-державну теорію південних штатів про jus nullificandi (себто права непризнавання для себе недогідних чи неприємних державних законів) або jus secedendi, себто права сецесії, т. є довільного відокремлення, як його сформулував Calhoun, прихильник абсолютної суверенности поодиноких американських штатів на не-

Політично-державна еволюція Амер. Сполуч. Штатів від первісної дуже вільної конфедерації 13 держав (1781 р.), з перевагою сепаратистично-індивідуалїстичних тенденцій в них, до пізнїйшої (1865 р.) й теперішньої федеративної республїки, з очевидною перевагою колективного авторитету державної спілки над поодинокими суверенїтетами 43 штатів, 2 територій й 1 союзної области, означає не лише безприкладний в історії технїчний рекорд державного будівництва, але не менш важне теоретичне рішеннє державної теореми о богатьох ріжноманїтних складових елементах і факторах.

Найважнїйшим явищем при сїм є власне побіда нового розуміння справи державної суверенности.

Витвореннє поняття вищої колективної суверенности — суверенїтету державної спілки, переважаючого умовні суверенности поодиноких держав,**) — се й є те, що головно браковало старій Европі, де партикулярні абсолютистичні суверенїтети всїх і кожної держави в дїйсности унеможливлювали довший мир і викликали неминучі періодичні кріваві конфлїкти. В сьому спочивала головна кріза старої европейської державности, про що нам не раз доводило ся критично писати. Останньо в статтї — Мировий Конґрес і Декларація прав народів (у „Вістн. П., Л. й Ж.“, 1918, ч. 41) — ми казали з приводу сього: — „Таке розуміннє державної суверенности суперечить духови демократизму та новочасних полїтичних прямувань взагалї. Воно є з одного боку сумною спадщиною занепавшого полїтичного февдалїзму, а з другого — висловом капіталїстично-буржуазного індивідуалїзму, сутоеґоїстичного й протисуспільного характеру.

Воно мусить тому зникнути разом з старим ладом, який починає розпадати ся наслїдком війни.

Так само, як в громадськім життю протисуспільний еґоїзм та абсолютизм одиниць обмежуєть ся й паралїжуєть ся авторитетом соціяльної геґемонії всеї суспільности, — подібно також майбутнє міжнародно-державне й полїтичне життє має спочивати на засадї релятивної лише суверенности поодиноких народів і країн. Повна суверенність буде атрибутом тільки загального Союза Народів,

---

користь всеї державної спілки й як його відтак вжито підчас т. зв. сецесійної війни (1861—65 рр.) між південними й північними штатами з приводу справи чорного невільництва (Пор. E. Daenell: Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika — Історія америк. сполучених штатів, Липськ, 1914., стр. 81—82.)

**) E. Daenell: l. c., 105.

зложеного з представників сих поодиноких народів і держав, Союза, перед котрим сї останнї будуть відповідальні за свою полїтичну дїяльність, як навнї, так й внутрі...“ (стр. 546).

Так ми розуміємо автономну суверенність поодиноких держав-членів майбутнього світового або зпочатку европейського державно-національного союза, який лише сумарно мати ме повну й інтеґральну суверенність.

В північних А. С. Ш. бачимо приклад реального переведення такої автономної й інтеґральної державної суверенности, приклад, який нова Европа неминучо мусить перенести до свого державно-національного будівництва, коли вона хоче забезпечити свій мирний і поступовий розвиток на будуче.

Поза Америкою проблема нової державної орґанїзації via facti й спроквола рішала ся в Австралії, де ріжноманїтні й часто протилежні інтереси шести штатів треба було помирити для добра й користи всїх та кожного.

І знову після довшої боротьби центрофуґальних партикуляризмів з концентраційною ґравитацією, проблему сю розвязано утвореннєм 1901 р. „Commun Wealth of Australia“, отже австралїйської державної спілки, про повстаннє якої відомий нїмецький дослїдник австралїйського життя А. Манес написав в своєму звітї з подорожи до сеї части світа: — „на початку нового столїття, після тяжкої боротьби, пята часть світа стала ся одною з найбільших держав, а до того не так, як сполучені держави нїмецька, швайцарська, американська й канадійська наслїдком війни або натиску зовнї, але на основі чисто раціональних міркувань і зовсїм добровільно, в почуттю національної співналежности“ (підкреслено мною. І. Б.)*)

В 1909 р. повстала більш менш анальоґічним шляхом південно-африканська державна унїя анґлїйських кольонїй. Вище ми вже чули, що подібного типу державою є Канада, nota bene з незвичайно ріжнонаціональним населеннєм й з дуже цікавою анґло-французською справою, завдяки якій ся спілкова держава має чималий спеціяльний інтерес для Европи, де вісю полїтичних спорів і є головно національна державна проблема.**)

---

*) А. Манес: — Do zemi divú sociálních — (До країни суспільних чудес)-Чеський переклад, Прага, 1915.

**) Докладно тип сполученої держави в цікавійших її проявах зясовано в моноґрафії М. Залїзняка: Головні федерації сучасного світа.

Наведені тут приклади федеративного державного будівництва з позаевропейської практики майже не доторкають ся безпосередно цікавлячої нас тут національної проблєми. Се не значить ще, що сеї методи й державного типу не можна вжити до полагодження націо-державних справ в Европі.

Навпаки, на нашу думку, сей вищий тип державної орґанізації, котрий розвинув ся в позаевропейській політичній атмосфері, неотруєній міазмами европейського політичного маразму, атавізму, колтунства, словом, чималої й придушуючої спадщини столітньої реакції та абсолютизму, з великим успіхом можна й слід вжити в майбутній націо-державній перебудові нової Европи.

Вже і в старій передвоєнній Европі були цікаві й небезуспішні спроби та проєкти націо державного будівництва, зглядно перебудови в федеральнім дусї та в напрямі до спілкової держави.

Отже насамперед клясичний приклад німецького націодержавного зєдинення, шляхом утворення з сумнославетної німецької дрібно-державности національної державної спілки.

Попри вищезгаданий американський приклад, се другий чи не більший ще рекорд державно-будівничої технїки, тим тяжчий, що в сїм випадку треба було перемогти не лише дуже міцну історичну інертність і резистенцію страшенного многоголового партикуляризму безчисленних всїляких державних орґанїзацій, але й рішити чи не найскладнїйшу теорему державно-політичної ґеометрії загалом. Бо мусимо собі уявити, що зєдинена Німеччина складаєть ся аж з 26 державних членів, а саме: з 4 королївств, 6 великих герцоґств, 5 звичайних герцоґств, 7 князївств, 3 мійських республик, або т. зв. вільних міст, й одної державної области.

На жаль німецьку спілкову державу (Bundestaat) від народження здушено прусько-гогенцолєрнівською мілїтарно-абсолютистичною геґемонією; тому її розвиток був анормальний, а теперішнїй дочасний розпад (сепаратистичні прямування після вибуху революції з гаслами „los von Berlin“ = Геть від Берлїна, або „gegen Berlin“ = проти Берлїну!) є вислїдом не лише колишнїх історичних традицій, але головно безглядного прусько-берлїнського втручування й централїзаторської полїтики.

Не підлягає одначе сумнїву, що майбутність нїмецького народу скорше чи пізнїйше полїтично забезпечить ся в союзній федеративній та демократичній республицї.

Другий приклад з европейського полїтичного життя — се ґрандіозний проєкт анґлїйської „Imperial Federa-

tion“ (імперської федерації) на основі „Home rule all round“ (Самоуправи скрізь довкола), в напрямі утворення „Британських Сполучених Штатів“.*) В анґлійських кольоніях державно-федеративну перебудову вже, як ми бачили, здебільшого переведено крім Індії. В европейській Анґлії на черзі дня був досі ірляндський „Home rule“.

Проєкт, про який тут іде мова, хоче поширити засаду федеративно-державного спілчанства також і на ґеоґрафічні та національні частини головного великобритійського острова; отже на кельтійські Шотляндію й Уельс та й на саму Анґлію, оскільки сього вимагатимуть ґео-економічні або демополітичні умовини (федеральне відокремленнє Льондону, Лянкаширу, осередньої Анґлії). Ся програма внутрішно-державної федералізації Анґлії називаєть ся „devolution“, отже розвязаннєм (Челлен, тамже 115). Але не розвязаннєм в значінню розпаду й розбиття держави, навпаки в дусі скріплення та зміцнення її, через заспокоєнне оправданих потреб ґеонаціонального індивідуалізму, в державній орґанізації вищого типу. Сей проєкт має бути поширеним відтак і на Індію.

Навчена добрим і злим досвідом стара Анґлія шляхом федерації в британських сполучених штатах хоче почати нове й молоде життє й запевнити свою майбутність (Чемберлен).

Шлях безперечно певний, однаково добрий для центру, як і для „окраїн“.

Европейські сполучені держави, сей de facto проєктований після війни союз або ліґа народів може спроквола здійснити ся також лише у виді кількох державних спілок, в яких мають бути синтетично згармонізовані ґеоі національно-політичні своєрідности Европи.

Осередньо-европейська й східно-европейська, балканська й кавказька, дунайська або чорноморська та балтійська державні спілки — все се варіянти й мотиви, з яких має скласти ся згодом загально-европейська унія.**)

---

*) R. Kjellén: Grossmächte der Gegenwart, 175.

**) Досвід останнього післявоєнного року, на жаль, дуже вимовно показав, що европейські народи, особливо-ж з катеґорії пануючих та історичних, не доросли ще до справедливого зрозуміння зясованого тут (стр. 124—128) федералістично-спілкового державного типу; вони прийняли-б федерацію (в осередній та східній Европі) хиба тільки для відновлення своєї довоєнної геґемонії та панування. (Проєкти дунайської „федерації“ та відновленнє Росії). Поневоленим та визволюючим ся народам не лишаєть ся поки що иншого виходу, як прямувати до майтутніх Сполучених Штатів Европи шляхом власної самостійности. Отже через повну самостійність до будучої всесвітної федерації. Такий має бути лозунґ під сей час поневолених і недержавних народів Европи.

Правда, в них ґеоґрафічний та економічний чинник є неначе-б на першім місці, творячи контури майбутніх державних кістяків. Зрозумілою могла-б бути небезпека, щоби національне життє не стало знову жертвою сеї державно-політичної ґеометрії.

Се одначе буде неможливим з хвилею, коли національне право всїх і кожного поставить ся під міжнародню контролю вищої світової або принаймні европейської суверенности, коли наперед унеможливить ся національну експльоатацію.

Зрозуміло, що державна ґеометрія в межах можливости придержуватиметь ся національних вказівок й уникатиме безглуздої національної вивісекції старої Европи. Де одначе з ґео-економічної або з инших подібних причин се буде неможливо, там вона творитиме нові Швайцарії, сей найсвоєріднїйший і найкращий досї зразок націодержавного будівництва.

Низка сполучених штатів національного й ріжнонаціонально-швайцарського типу, ось на нашу думку шлях до розвязання европейської державної проблеми, в цїлій її многоскладности й ріжноманїтности.

Реннерівська дефінїція наднаціональної держави де в чім зясовує дух сього нового спілкового типу держави, оскільки росходить ся про характеристику його під національним оглядом. — „Ся держава держав — каже він — в своїй суцільній появі інтернаціональна, її члени держави національні, головна держава одначе наднаціональна. Вона як в цїлости, так і в поодиноких частинах, не є ненаціональна чи безнаціональна“. (Selbstbestimmungsrecht).*)

---

*) Л. Буржуа, голова комітету для „Союза народів“ — як пишуть часописи — випрацював (1918) в дусї гаґських конференцій проєкт державної орґанїзації, з колєктивною наддержавою на чолї, якій припадало-б контрольне право й виконавча сила над поодинокими державами-членами в справах міжнародно-державного життя. Се отже варіянт або знадібка до проблеми, про яку говорило ся в кінцевих увагах сього роздїлу.

Замість кінця.

Ся праця, як видно з повизшого заголовку, виходить без кінця, отже в иншому подекуди виді, ніж була первісно проєктована.

Пояснюєть ся се тими величезними змінами в політичному життю та конструкції Европи й усього світу взагалі, що стали ся протягом останнього року, наслідком катастрофального розпаду осередно-европейських держав в осени 1918 р.

Ся праця в своїй основі була насамперед критикою національно-державної структури старої Европи, яка підчас всесвітньої війни, а головно в часї викликаної війною революції — розпала ся в фундаментальних своїх підвалинах.

Кріза старо-европейської державности, про яку писало ся на попередних сторінках сеї праці, мусїла скінчити ся й скінчила ся таки катастрофальним її занепадом, наразі й поки що, правда, в дотеперішній її концепції.

Реально-політичні зміни в довоєнному укладї Европи, про які була мова вище, споводували те, що ся праця виходить без кінця, себто без дальших проєктованих ще нарисів, завданнєм яких мало бути зясуваннє національної структури довоєнної Европи, анальоґічно до того, як в попередньому роздїлї представлена була державно-політична її конструкція.

Нинї, після розпаду царської Росії, габсбурґської двуликої монархії та турецької імперії й після повстання на їх руїнах (de juro чи via facti) нових держав, проєктоване зясуваннє національних форм старої Европи мало-б здебільшого вже, мовляв, історично-порівнюючий характер. Тому автор уважає можливим обійти ся без сих нарисів в сій розвідцї. Звідси й заголовок сього останнього роздїлу — замість кінця.

Все-ж таки до попередних частин сеї праці, на нашу думку, конче треба додати деякі кінцеві уваги та пояснення, в звязку з найостаннїйшими подїями (протягом 1919 р.) в Ев-

ропі, позаяк вони дуже безпосередно відносять ся до справ і питань, що були головною темою сих нарисів.

Характер і перебіг тих подій був та є того роду, що оправдує опублікованнє сеї праці, присвяченої головно, як про се вже згадувало ся вище, старій Европі, котра правда вмерла, але залишила по собі в спадщині новій Европі, що є саме in statu nascendi, чимало зі своїх патальоґічних та розкладових елементів, які від самого початку загорожують не лише істнуваннє, але навіть і сам факт народження нової й вільної Европи, однаково справедливої для всїх народів Европи, без полїтичного та національного кріпацтва, збудованої на певних та тривких фундаментах соціяльної та національної рівноправности й визволення.

Нова Европа родить ся в дуже ненормальних відносинах. Революція й піднїмаюча голову на заході реакція є її повитухами. Вона повстає не з загального миру всїх народів, але під диктат побідної сторони, що хоче накинути всьому світови свою волю й концепцію майбутньої полїтичної та суспільної орґанїзації.

В полїтицї, як і зкрізь в життю, чималу ролю відограє відомий біольоґічний закон мімікрії, себ-то захистного пристосування. Стара Европа вмерла. Але не вмерли великі жерцї полїтичного та суспільного її ладу. Здебільшого вони лишили ся навіть на відвічальних постерунках. Під проводом де-яких з них рішаєть ся майбутня доля нової Европи. Річ очевидна, що вони намагають ся о ськільки можливо перенести богато де чого з традиційного „святая святих“ старої Европи до після воєнного її нового видання. І вони, після згаданного вище закона мімікрії, лише пристосовують ся до нових гасел та постулятів, декоруючи ними старі свої засади та думки.

Велика революція думки, що засудила на смерть стару Европу, підмінувала та повалила її, лише зверху доторкнула ся полїтично-соціяльного світогляду тих, що вчора були бездоганними та вірними її прислужниками, а сьогодня via facti здебільшого опинили ся в ролї повитух нового світу.

Підчас війни богато говорило ся — особливо з боку Антанти — про визволеннє поневолених народів, про здемократизованнє дипльоматії, про нове з ґрунту зорґанїзованнє державно-полїтичного життя після війни й про неначеб-то ідеальну та безкористну співучасть в сій працї всїх головних чинників.

9*

Клясично ся нова визвольна ідеольоґія була зясована й зформулована американським президентом Вільсоном, в його відомих заявах та промовах, аж врешті та остаточно скристалізована в славетних його 14 точках, що мали стати свого рода політичним каноном задля творчої праці мирової конференції.

Ся Вільсонова ідеольоґія була так сказати вершком думкового революціонізму в державно-національних справах, на який здобув ся Старий Світ, в дванайцятій годині свого істнування.

Ся ідеольоґія в найістотнійшій з її основ не була навіть европейського походження, але американського й під фільозофічним оглядом є типовим проявом англосаксонського думання, що зрештою є досить природним, коли взяти на увагу ті нові форми державности, в англосаксонській сфері впливів, про які була мова в попередньому розділі.

На европейському континенті, в атмосфері старого дипльоматичного мистецтва й старого державного думання, ся нова ідеольоґія приймала ся з меншим захопленнєм і щирістю й з більшими єзуїтськими застереженнями, ніж як вона проповідувала ся вашинґтонським її апостолом. Не диво отже, що на парижській мировій конференції вона була переможена всілякими дипльоматичними вивертами її тайних, але хитрих та сильних ворогів, завдяки чому версайський мир в своїх результатах — щодо зорґанізовання нової Европи — випав зовсім инакше, ніж як про се мріяли поневолені народи та їх американські оборонці з Вільсоном на чолї.*)

Що так саме стало ся, не може се дивувати нікого, крім політичних мрійників та наївних ентузіястів.

Пересічно беручи люди не зміняють ся нараз, мовляв якимсь чудом. Спосіб людського думання в своїй сути є тривкійшим та енерґічнійшим, ніж в зовнішних формах його проявів. Навіть такі епохальні події, як світова війна та революційні вибухи, що слідом за нею вибухли, не можуть відразу та остаточно звести людського думання на нові шляхи. Сеї інерції думання, спеціяльно в области політичних та суспільних справ, про які тепер головно розходить ся, якраз найбільше у т. зв. міродайних кругів, що мали й мають

*) З сього приводу дійшло, як відомо, до чималої опозиції в Америці, часть сенаторів якої рішучо висловилась проти ратифікації версайського миру закидуючи йому нарушеннє основних 14 точок мирової програми Вільсона.

все ще рішаючий голос в орґанізованню нових форм державно-національного життя в Европі.

Під натиском революційного vocis populi ті круги, змушені були що правда зробити деякі чималї концесії, але рівночасно старають ся всілякими способами тайно спаралїжувати революційне діланнє сих новин, блясфемуючих, мовляв, духа небіжки старої Европи. Конкретно се видко на прикладї Австро-Угорщини, яка згідно до національного імперативу була розторощена, але яку старі темні сили знову хотїли-б відбудувати, під маскою дунайської чи осередно-европейської федерації, проти чого мусїла вже не раз вельми енерґічно протестувати чехословацька республїка, самостійність якої є дуже загорожена сими quasi-федералїстичними плянами.*)

З вищенаведенних причин версайський мир є дуже компромісовим і неповним, що обумовлено було головно непевністю ідеольоґічного фундаменту, на якому спочивали працї парижської мирової конференції.

Насамперед версайським миром не полагоджено всїх спірних національно-державних справ. Він знехтував дуже складний комплекс східньо-европейських національно-державних справ, щодо яких парижська мирова конференція не могла й все ще не може визволити ся з під тяжкої гіпнози панросійського імперіялїзму, який вперто мріє про відбудованнє „единої й неділимої“ Росії. Відтак на його вислїдах добре видно брак якоїсь одноманітної та консеквентної полїтичної програми щодо вирішування національно-державних спірних справ.

Парижська мирова конференція здебільшого працювала під сим оглядом без певних якихсь ідейних директив та критеріїв. Для неї важнїйшим було запевненнє полїтичного домінования побідних великодержав й абсолютного спаралїжовання тривких основ для мирного й тривкого національно-полїтичного співжиття в майбутній новій Европі, створити які було її завданнєм. Не диво отже, що замість миру Европа поки що є вже понад рік ареною завзятих національ-

*) В чешській пресї була опублїкована полїтична заява з сього приводу з якої наводимо тут кінцевий уступ — резюме: — „Спроби витворитп якусь наддунайську конфедерацію виходять лише односторонно, з боку противників та ворогів нашої республїки. Тенденція відновити в Угорщинї та в Австрії монархію з Габсбурґами на чолї є загорозою спокою в осередній Европі, а таким чином й загорозою всесвітнього миру загалом...“ („Národní Listy“, ч. 287, 7/XII. 1919.)

них війн, які лютують безупинно на Сході Европи та на переферії осередної Европи.

Мирова конференція не має анї морального авторитету, анї фізичної змоги припинити сей дальший страшний пролив крови вже й так обезкровленних визволяючих ся европейських народів.

Вона є безрадним свідком нахабних авантур „божественного“ Анунція, що окупує Рєку (Fiume) й загорожує забрати всю югославянську Дальмацію для Італії. Ґаллер чи не з вимушеного на ній дозволу забирає для Польщі українську Галичину, де Поляки відтак заводять політичний режим, який найкраще можна схарактеризувати двома дуже вимовними словами: „ogniem i mieczem“.

Мадяри, не зважаючи на всї накази мирової конференції, отверто ведуть пропаґанду на користь відбудовання суцільної бувшої Угорщини й роблять конкретні заходи, щоб відібрати від Чехословаччини, Югославії та Румунії забрані частини довоєнного „magyárország'y.“

Поляки розвинули величезну аґітацію на тєшинському Шлеску, підготовляючи таким чином ґрунт для майбутнього плєбесціту, що має вирішити справу державно-політичної приналежности сеї осередно-европейської Македонії.

Горішний Шлеск був вже видовищем крівавих подій, спровокованих польсько-німецькою боротьбою за його посїданнє.

Австрійська республїка ледве животіє, будучи виснажена внутрішніми суспільно-політичними антаґонізмами й немаючи сили побороти сепаратистичних прямувань деяких своїх провінцій (головно Voralberg'y), що хочуть відпасти й злучити ся або з Німеччиною, або зі Швайцарією.

Німеччина не без успіху саботує всї карні зарядження мирової конференції, скеровані проти неї, а Антанта не рішаєть ся вжити проти неї збройної інтервенції. А внутрі Німеччина є явищем крівавих суспільно-політичних конфліктів та неабияких сепаратистичних тенденцій під гаслом „Los von Berlin!“

На Сході Европи є сумно траґічне положеннє, яке можна зясувати коротко відомим клясичним реченнєм: „bellum omnium contra omnes“.

В сьому східно-европейському траґізмі є однак чимало елєменту іронїчного та сатиричного, особливо-ж, коли дивити ся на те, що там дїєть ся, зі становища історичної ретроспективи та політичної еволюції.

Бо чи-ж не іронією й сатирою є те, що т. зв. демократична й поступова Західна Европа помагає всіма силами патентованним російським реакціонерам — Денікіну та Колчакови, що уживають сеї европейської запомоги для поборювання большевизму та знищення самостійницьких прямувань поневолених народів і країн бувшої царської імперії, яких парижська конференція й доси не визнала, хоч побідна Антанта підчас війни при кожній нагоді заявлала, що вона воює за визволеннє малих та поневолених народів?

Але, як про се була мова в першому розділї сеї розвідки, дипльоматичне „визволюваннє“ було здебільшого в сій війнї лише тактичним засобом задля ослаблення ворожого бльоку. В кожному випадку воно обходило ся „визволеному“ досить дорогим коштом.

Як центральні держави „визволювали“ Польщу, Україну, надбалтійські країни та Литву — загально відомо! Не так відомо однак, що й „визволюваннє“ Антантою має чималі „але“ та не є отже так зовсїм без закиду, як би се могло здавати ся на перший погляд.

Чехи напр., що від самого початку війни так беззавітно стали на сторону антатського бльоку й зробили для нього справді незвичайно богато, дезорґанїзуючи з одного боку систематично Австро-Угорщину й ослаблюючи відпорність центральних держав взагалї, а з другого — активно помагаючи Антантї на всїх майже фронтах — мусять тепер насамперед заплатити грошеву контрибуцію за своє визволеннє в сумі коло 6 мілїярдів корон, відтак є de facto бльоковані що до валюти й фінансів взагалї; економічно вони підтримували ся Антантою з меншою енерґією, нїж Відень чи Будапешт, а полїтично де в чім мусїли програти в своїх конфлїктах з Поляками, які підчас війни робили дуже махерську полїтику на всї фронти...

Ще гірше поводить ся під сим оглядом иншому антантському пупілю — Югославії. З приводу перших роковин проголошення самостійности Югославії в пражських „Národních Lístech“ (ч. 281. 1919.) умістив югославянський співробітник сеї часописи Божо Ловрич дуже цікаву статю, яка є безглядною критикою антантської полїтики в югославянській справі й закликом до еманципації югославянської полїтики від антантської орієнтації.

Наведемо тут найхарактеристичнїйші уступи з сеї незвичайно цікавої заяви югославянською публїциста. „Почвірне порозуміннє (себто Антанта І. Б.) — каже він — грає з нами у піжмурки. Кожний хоче нас використати для себе. Вільсон

протягає нам приятельську правицю, але лївицею захоплює Реку, щоб з неї відтак зробити американський порт. Заляли нас чужинцями, які шматують та виїдають наше тіло. За безцінь закупають вони все наше майно. Женуть нас на край пропасти. Де хто каже, що таким чином ми дійдемо до руїни. Але Антанта не є така дурна, щоб до сього допустила. Скорше вона візьме нас за горло — аж буде найгірше — й тримаючи нас міцно в руках — диктувати ме нам економічну смерть. Скаже нам: „Ми радо поможемо вам, але за се хочемо від вас залїзниці, копальні, фабрики, а доперва потім, як ви заплатите довги, повернемо їх знову до ваших рук.“ Анґлосаси бавлять ся з нами, як кіт зі зловленною мишею. Дивлять ся на нас, як ми крутимо ся в замкненім просторі, а коли бачуть, що ми гинемо з голоду, кидають нам жебрацькі крихти, щоб ми наїли ся до сита. Отже, як що ми хочемо захистити себе — є вже найвищий час зірвати всї зносини, коли се є можливе — зі своїми т. зв. приятелями. (Підкресленнє моє І. Б.) Вони нам подарували свободу, щоб забрати нам найубогший кусник хлїба“...

Свою сю святочну заяву кінчає югославянський публїцист такою конкретною пропозицією, яку навмисно та свідомо звязує з першими роковинами полїтичної самостійности Югославії. „Ідім на зовсїм новий шлях... Визвольмось від вбийчої для нас курателї, бо наші приятелї все міцнїйше затягують мотузок, аби одного дня зовсїм нас задушити. Вони годують ся нашою кровю та нашим мозком. Відірвімось від них та скеруймо наш зір до наших братів. Югославяне й Чехи хай зеднають ся, без огляду на антантську валюту, й хай економічно стають на власні ноги“...

Наведені тут уваги югославянського публїциста мають величезне значіннє не абиякого полїтичного документу. Вони є клясичним причинком до „визвольної“ полїтики великодержавної дипльоматії, перед якою ми остерігали на початку сеї працї. Їх могли-б підписати не лише Югославія, але й де-які инші „визволені“ Антантою країни. Вони є новим доказом того, що дипльоматичне „визволюваннє“ є здебільшого лише тактичним засобом великодержавного імперіялїзму, якому розходить ся при сім головно про ослабленнє ворожої держави, а доперва відтак про зглядне визволеннє поневолених народів чи країн. Тому звичайно, як на се ми звертали спеціяльну увагу в сих нарисах, се визволеннє робить ся на чужий рахунок й рідко коли переводить ся у себе в хатї.

Антанта також визволювала головно не свої, але чужі поневолені народи. Визвольні прямування своїх народів вона кваліфікує здебільшого, як державну зраду чи протидержавний бунт (напр. становище Анґлії до самостійницького руху ірляндських сінфеїстів, або індійських та еґипетських самостійників, далї переслїдуванне в Бельґії ватажків флямандського самостійництва то що), а загалом не дуже то поспішає реально визнати право своїх „інородців“ на самоозначенне.

На доказ сказаного можемо навести тут два цікаві документи. Перший — се заява відомого французького письменника Анатоля Франса, адресована до еґипетської мирової делеґації й прочитана на святочному бенкеті сеї останної. „Суверенна рука наших панів світа витягла з Нірвани двайцять мертвих народів. Польща й Вірменія обвязують врешті свої рани. На осяяних берегах еґейського моря повстає Ґелляда. Але людська справедливість не визбула ся своєї кулявости. Її недосконалість та нерозумність наших самозванних мудрців роблять з Еґипту велику жертву мира.

Відвічна земля Фтахова має богато права на вдячність людства. Вона прецінь є духовною матірю Ґреції! Її жерці перші відхилили заслону, за якою була схована містерія світу. Її прості артисти запалили іскру, з якої відтак розгоріло ся полумя краси. Ще вчора святкував еґипетський прапор з иншими союзними фляґами побіду права. А чи-ж сьогодня знова треба виставляти домагання, коли прецінь після нового евангелія цілий нарід має право на життє?! На жаль, однак! Як наука Ґалїлеянина в устах Феризеїв, так само слово Вільзона стало знарядом еґоїстичних примх та брудних вирахувань, що під прапором справедливости все ще кермує урядами. Хай „голос з Еґипту“ глибоко й голосно прогомонить до сумлїння світу й підбадьорить Інтернаціоналю народів проти безправности!“*)

Не менш цікавою, а хронольоґічно майже одночасною з тільки що цитованним документом, є нижче наведена заява — лист відомого індійського письменника й фільозофа, нобелівського ляуреата — Рабіндраната Такура, адресований до індійського віце-короля, яко протест проти ан-

*) В Еґипті, як відомо, мали місце масові революційні прояви, скеровані проти анґлійської геґемонії в сій країні та за визнанне самостійности сеї стародавної батьківщини фараонів... Анґлія поки що залїзним пястуком реаґує на сї домагання Еґипту власного самоозначення.

ґлійської політики в Індії. Лист сей умістила відома анґлійська часопись „Manchester Guardian“. Ось він:

„Ваша Екселенціє! Страшні зарядження, зроблені урядом в Пенджабі, щоб припинити деякі місцеві непокої, твердим ударом пригадали нам хиткість нашого положення, яко британських підданих в Індії. Непомірна суворість кар, накладуваних на нещастну людність, та спосіб їх виконання не має, на нашу думку, прикладу в історії цивілізованих влад, за виїмком кількох сумнославетних анальоґій в стародавній й недавно минулій історії. Беручи під увагу, що так поводило ся з позбавленним засобів оборони народом з боку великодержави, диспонуючої найстрашнійше ділаючою орґанізацією задля нищення людського життя — треба з натиском сконстатувати, що ся великодержава не може при сьому покликувати ся на жадну політичну конечність, а ще тим менше апелювати до морального права.

Звістки про кривди й страждання наших братів в Пенджабі рознесли ся, не зважаючи на вміло утримуване мовчаннє, до всїх закутків Індії, а загальне полумє обурення, що запалало в серцях нашого народу, було нехтовано нашими володарями, які можуть взаїмно поздоровляти себе за вчинки, котрі вважають за оздоровляючу науку.

Ся безоглядність була похвалена більшістю анґло-індійських часописів, котрі в де-яких випадках позволили собі навіть брутально глузувати з нашої недолї, за що в найменшому не були покарані сим самим урядом, що так безжалістно й старанно задушує кожний вигук болю та прояв думки, які висловлюють ся в орґанах, що репрезентують тих, хто терпить.

Позаяк я знаю, що марними були-б наші нарікання, що пристрасть пімсти осліпила шляхотний державний дух нашого уряду, котрий так легко міг бути великодушним, є найменшим чином, який можу зробити для своєї країни, а саме те, що витягну з сього всї висновки та прилучу ся до протесту мілїона моїх земляків, на яких спало глухе мученнє терору.

Настав час, коли відзнаки пошани збільшують лише нашу ганьбу, через свій безмірний звязок з пониженнєм, й тому я хочу позбути ся всїх надзвичайних відзначень, з огляду на моїх земляків, що за свою т. зв. маловажність мусять зносити негідне людських істот упокореннє.

Се причини, що на жаль спонукали мене до того, аби я прохав Вашу Ексцеленцію, з відданим поважаннєм та жалем, про позбавленнє мене титулу шляхоцтва, котрий я мав честь

прийняти від Його Величности Короля з рук Вашого попередника, для шляхотности котрого все маю невисловлений подив. Ваш й. т. д. Рабіндранат Такур."

Сей лист є дуже вимовним документом, а заразом цікавою знадібкою до того, як Анґлія, що неначе й виключно активно втяглась до світової війни лише з тої причини, аби визволені були поневолені народи й країни — не зможе все ще здобути ся на справжнє визволеннє своїх власних народів кріпаків.

Якось промайнула в часописях урядова вістка про те, що льондонське правительство має врешті дати Індії краєву самоуправу, т. зв. „Home Rule". Як що так дійсно станеть ся, то подія ся безперечно буде в безпосередньому звязку з иншою, а саме — з приїздом спеціяльної індійської самостійницької делеґації до Самари до російських большевіків, з проханнєм о поміч Індії для визволення з анґлійського ярма...*)

Цікаво, що сепаратистичні прямування захопили й африканських Бурів, серед яких, після ґазетних звісток, поширюєть ся саме національний рух, прямуючий до здобуття повної державної незалежности та в якім постулят цілковитої самостійности мотивуєть ся принціпом самоозначення народів та 14 точками Вільсона, що творили неначе ідеольоґічну плятформу мирової конференції.

Зясований тут стан річей, в якім фактично опинила ся Европа та культурний світ взагалї — на переходї від війни до справжнього миру — не можна, на жаль, инакше скваліфікувати, як поняттєм балканїзації, а до того ще в дуже гострій та майже патальоґічній формі.**)

---

*) Як слїд було сподіватись хитрий Альбіон, загрожений небезпекою збольшевичення найважнїйшої та найбільш поневоленої своєї кольонії, пішов на необхідний компроміс і з початком 1920 року ухвалив в обох парляментах нову краєву конституцію для Індії, в дусї вищезаданого пляну автономічного усамостійнення поодиноких підвладних країн та в напрямі проєктованого сфедералїзовання британської імперії.

**) Вже після написання вище наведених тут критичних уваг автор мав змогу познайомити ся з вельми цікавою працею відомого анґлійського публїциста та доброго знавця націо-державних і полїтичних відносин на европейськім континенті — дра Дїллона, спеціально присвяченою мировій конференції, яка (праця) є їдкою, але зовсїм заслуженою критикою конференції. Маємо на думці новітню книгу згаданого автора, що вийшла під заголовком: „The Peace Conference" (Мирова Конференція), яка стверджує та плястично зясовує вище схарактеризований тут стан загальної балканїзації Европи під націо-державним оглядом.

Неначе-б сучасна сумнотраґічна дійсність европейського життя хотіла признати рацію тим соціольоґам-песимістам à la Л. Ґумпльович, що без мала заперечували моральний поступ людства і вічну боротьбу на ріжних щаблях людської еволюції вважали провідним мотивом всеї дотеперішньої історії, допускаючи зглядний поступ лише щодо форм сеї боротьби, але в ніякім випадку щодо змісту.*)

Дійсно, сей стан, що переживає тепер культурне людство, є незвичайно критичний. Ніколи ще доси людська bestia

---

Ось як загально формулує згаданий анґлійський публіцист свій погляд на парижську мирову конференцію та позитивні результати версайського миру: „З якого-б боку ми не досліджували працю мирової конференції — зі становища етичного, соціяльного чи політичного, ми завжди побачимо, що вона є фактором, що неначе був обрахований на те, аби підкопати високі інтереси та ослабити моральний сенс теперішнього покоління, аби розпалив вогонь національних та расових ненавистей, щоб поглибив пропасть поміж клясами й масами та щоб відкрив всї греблї перед хвилями анархістичного інтернаціоналу“. „В Европі (тепер) кожний нарід підносить свою руку проти своїх сусідів, кожний люд проти своїх пануючих кляс. Кожне правительство переводить політику, що підготовлює майбутню війну, яка уважаєть ся за неминучий наслідок версайського миру“.

На думку д-ра Діллона так стало ся в наслідок необмеженого великодержавного еґоїзму, що de facto зовсїм не числив ся анї з 14 точками Вільсона анї зі справжніми домаганнями самоозначення малих і поневолених народів, в дійсности віддавши сї останні в більшій чи меншій степени на поталу своєї хижацької заборчости. Звідси, очевидно, недовірє, а иноді навіть ворожнеча „визволених“ народів проти їх захланних „визволителів“.

Другою причиною, на думку анґлійського автора, є фактична некомпетентність головних проводирів мирової конференції щодо дуже скомплікованних націо-державних справ осередної та східної Европи, які вони мали остаточно вирішити. Стало ся напр, що один з найголовнїйших серед парижських будівничих нової Европи „не потрафив відріжнити Шлезку від Килїкії та гадав, що Поляки, Нїмцї, Вірмени й Французи — всї домагають ся сеї провінції (себ-то Шлезку І. Б.), що знаходить ся, як відомо в Малій Азії“...

Не менш цікавий і инший факт, який наводить автор „Мирової Конференції“. Коли рішала ся справа приділення мандатів поодиноким побідним великодержавам щодо де-яких країн, самоозначеннє котрих вимагало певного часу то Льойд Джордж дуже красномовно повчав Клемансо й Орльанда про необхідність поміркованости в їх територіяльних плянах. Коли сї останні спитали анґлійського заступника, як він уявляє собі сю справу, то він, в дуже довгій промові, виявив охоту до забрання майже всїх мандатних країн Анґлією. — Французський й італійський делеґати вислухали до кінця „скромну“ програму анґлійського товариша, але погім вибухли таким гомеричним сміхом, що він відразу зрозумів, як страшно переборщив та вже не пояснював далї свого погляду на сю справу...

*) Пор. про се цікаву моноґрафію Л. Ґумпльовича: La lutte des rasses (Боротьба рас).

triumfans не проявляла ся так прилюдно й отверто в усій гидоті та злочинности своєї звірючої істоти, як саме тепер, коли людство найінтензивнійше переживає національну, мовляв, фазу свого розвитку. Війна розпалила до найвищої степени всї аномалії й темні сили однобокого та ексклюзивного зоонаціоналїзму, відкинула людство понад тисячу років назад. Natio nationi lupus est — се неначе природна норма задля міжнаціональних відносин, особливо там, де іде рішуча боротьба між чужим наїздом панських народів та визвольними прямуваннями кріпацьких націй.*)

Отже положенне справді дуже сумне, однак не безпросвітне й не безнадійне.

Ми тут досить докладно зясували всї темні сторони праці мирової парижської конференції й взагалї критично розглянули фактичні результати дотеперішньої її діяльности. Задля обєктивности мусимо отже звернути увагу на деякі додатні появи та познаки в її прямуваннях, а де в чім навіть в позитивних вислїдах. Сї гарнїйші прояви відносять ся здебільшого до сфери ідеольоґічних її здобутків, як на се була вже звернена увага на початку сього кінцевого розділу.

Отже насамперед проломлено вже врештї засаду абсолютної суверенности кожної держави, сього найбільшого лиха в довоєнному міжнародному праві, яку ми так рішучо поборювали на сторінках сеї праці. Проєкт „Союза Народів“, предложенний Вільсоном мировій конференції, а відтак прийнятий нею з певними обмеженнями й поправками, не зважаючи на всю свою компромісовість все-ж таки означає великий крок наперед на шляху утворення нового модернїйшого міжнародного права.

Він признає засаду колєктивної солїдарности держав, які належать до Союза Народів, далї приймає засаду міжнародного судівництва й випливаючий з відси принціп міжнародної контролї, що має бути ре-

*) Нїщо хиба не характеризує пластичнїйше се модерне людоїдство на національнім підложу, як такі на перший погляд неначе-б дрібні факти з сучасного щоденного життя. На тєшинськім Шлеску недавно вбили польські фанатики двох Чехів. Сей злочин став ся в патальоґічній атмосфері польських підготовлень до майбутнього плєбесциту в згаданній вище країнї.

Не менш цікавий є инший факт. В Празї на початку листопаду 1919 р. двох нефахових злочинців замордували стару богату жінку задля рабунку. Вбивець при слїдстві зізнав, що для того, аби мав рішучість вбити сю паню, мусів уявити, що має перед собою Мадяра.

алїзований шляхом міжнародної поліції й екзекутиви взагалї.

На далї загальне озброюваннє має бути обмежене й поставлене під міжнародний догляд, а саме шляхом контролї над виробляванням амуніції й військових середників загалом.

Всї дотеперішні міжнародні інституції мають бути зосереджені й скоординовані в проектованих міжнародних бюрах. Спеціяльно передбачаєть ся інтернаціоналїзація всього, що відносить ся до працї. (Проект міжнародного бюра працї.)

Війна абсолютно що правда не скасовуєть ся, але члени майбутнього Союза Народів не мають права розпочинати війни, без попереднього обовязкового предложення свого спору на розгляд міжнародного судового трибуналу. Той, хто свавільно нарушив би сю постанову, був би покараний насамперед господарською й фінансовою бльокадою, а врештї, як би й се не помогло — озброєною інтервенцією решти членів Союза Народів.

Таким чином передбачаєть ся заведеннє систематичної й одноманїтної міжнародної адмінїстрації, через відповідні міжнародні полїтичні інституції — Ґенеральний Секретаріят, далї міжнародне мінїстерство то що, завданнєм яких буде переведеннє в практичному життю засади самоозначення народів.

Оскільки се не є можливим відразу й скрізь зробити (особливо напр. в кольонїях й супроти позаевропейської тубільчої людности), передбачаєть ся мандатова система, отже свого роду тимчасовий полїтичний протекторат, а иноді й куратель над тими країнами чи народами, абсолютне самоозначеннє котрих з тих чи инших причин поки що не можливе. Мандатором може бути якийсь з членів проектованого Союза Народів.

Мирова конференція признала відтак засаду міжнародного захисту иншонаціональних меншостей в державах з ріжнонаціональним населеннєм (конкретно наприклад в Польщи та в Румунії,*) головно з огляду на жи-

*) Річ дуже цікава й заслугує уваги. Як відомо під час війни переважав погляд, що націо-державний розвиток прямує до повної ліквідації типу ріжнонаціональних держав, отже до повної побіди національної держави, під знаком якої мало перевести ся визволеннє поневолених народів, доказом чого мав бути розпад Австро-Угорщини, Туреччини а подекуди й Росії. (Цеї останної лише для тих, хто не був загипнотизований фетішем „єдиної і неделїмої тюрми народів“.)

дівську справу в сих країнах, відтак в нових державах, що повстали на руїнах Австро-Угорщини.

Сей інтернаціональний захист недержавно-національних меншостей був необхідним корективом до „національних“ держав нового післявоєнного типу, спрепарованого дипломатично та політично в Парижу.

Відносні постанови мирової конференції мають дуже компромісовий характер. Ними застерігаєть ся здебільшого лише культурно-національна автономія меншостий, а priori виключаєть ся евентуальний (з боку сих меншостей) постулят краєвої самоуправи, яко суперечний принціпови суцільности й „національности“ держави.

Однак не так склало ся, як гадало ся, так, що в результаті вийшов свого роду малесенький парадокс, а саме, що головні новоутворені національні держави (Чехо-Словачина, Польща) матимуть від 33 до 42% иншонаціонального населення, евфемістично кажучи — інородних меншостей. Ще найбільше однонаціональною є серед сих нових держав Югославія, але й щодо неї не слід забувати, що югославянський нарід се поки що лише ідейна концепція, яку визнає реально дуже обмежений гурт інтеліґенції та що de facto відома трипартиція югословянського племени (на Сербів, Хорватів та Словінців, не згадуючи вже про четвертий болгарський елемент, що мав би так само належати до новозорґанізованної Югославії) ще не так швидко щезне з дійсного життя, як що взагалі перестане істнувати.

Югославянська проблєма представляєть ся однак ще складнійшою, коли подивить ся на неї зі становища недавнього передвоєнного адміністративно-політичного поділу югославянського племени (без Болгар) на 5 „заборів“ та 11 відрубних провінцій.

Сцентралізувати всї сї націо-політичні відміни під одним великосербським de facto прапором є дуже ризиковною утопією, котру сувора дійсність вельми швидко скореґує. Проти можливих і зрозумілих проявів національних та краєвих сепаратизмів в лоні Югославії є лише одно забезпеченнє, а саме утвореннє югославянського державного „Commun Wealth“ на зразок австралійського.

Сказане тут про югославянську проблєму з певними обмеженнями може відносити ся й до справи внутрішного зорґанізовання чехословацької держави, де знаходимо де які (зрештою в значно слабшій степени) анальоґії з одного боку національного характеру (справа т. зв. „Deutsch-böhmen'у“ й чеських Німців загалом, далї т. зв. словацького культурного автономізму, не кажучи вже про инші національні меншости, напр. мадярську, евентуально польську на Шлезку; т. зв. Карпатську Русь, себто Угорську Україну прилучено до Чехословаччини на автономних засадах), а відтак краєво-адміністративного характеру, оскільки розходить ся о утриманнє зглядно знесеннє дотеперішньої областної автономії Морав чи Шлезку. Якраз ся справа дебатуєть ся в чешській пресі, в звязку з проєктованою загально-державною конституцією для Чехословаччини, при чім ви-

Дуже цікаво сї постанови пояснювали ся та боронили ся в специяльній напівофіціозній статі чеського пресового бюра при міністерстві закордонних справ у Парижу.*)

В сій статі доказуєть ся, що „задля всесвітної війни 1914—1918 рр. ідейно міродайним був зовсїм не принціп національний, але демократичний; що національна засада є лише деривацїйним вислїдом засади демократії й коли сій війнї надавав ся звичайно сутонаціональний характер, то се робило ся здебільшого для широкого загалу з тої причини, що „ся фірма більше кидаєть ся у вічи та має більше манїфестаційне значіннє“.

Національна база — кажеть ся далї — сама по собі не є вистарчаючою для орґанїзовання політично-державного життя Нової Европи. Задля сього міродайнїйшими є инші критерії: „економічної незалежности, ґеоґрафічних формаций, традиції та історії політичної“, з узглядненнєм при сїм та передовсїм принціпа справжнього демократизму...

Се й є саме ті засади, що зясовані були на попередніх сторінках сеї працї, як головні й необхідні державно-творчі елементи, попри національний.

Яка вічна та тяжко поправима шкода, що протягом чотирох років націоналїстична демаґоґія зовсїм затуманила й так дуже темну справу націо-державної симбіози! Коли-б вона від самого початку ставила ся ясно й виразно, себ-то

явили ся два ріжні погляди на сю справу: після одного — всї т. зв. „сепаратизми“ мають бути знесені, а вся Чехословаччина адміністративно зцентралїзована, без огляду на дотеперішні краєві автономізми, а подекуди й чехословацький націо-культурний дуалїзм, після другого (на нашу думку рішучо слушнїйшого) майбутний новий державний устрій Чехословаччини має узглядновати краєві автономізми, котрі в дїйсности слїд уважати проявом розумної державної децентралїзації, але в нїякім разї за вислїв протидержавного сепаратизму.

Резюмуючи сказане тут мусимо сконстатувати, що справа державних типів, в звязку з національним питаннєм, як вона була зясована в попередньому роздїлї — післявоєнними результами державного будівництва дуже услівно була вирішена неначеб на користь національного типу. Але остаточне вирішеннє сеї проблєми, оскільки воно мало заспокоїти всї поневолені й недержавні народи, конче мусить відбути ся в напрямі позаевропейських спілкових державних форм, про що говорило ся на прикінцї попереднього нарису ...

Цікаво, що нова Австрія після проєктованої тепер конституції має бути саме такою спілковою державою (Bundesstaat Österreich), в якій навіть Віденъ творитиме окрему автономну одиницю. Таким способом хоче Австрія боронити ся проти вищезгаданих краєвих сепаратизмів в її лонї.

*) Див. передрук сеї статї в пражському „Le Rapport Quotidièn„ 1919. d. 135 і 136. — La question des minorités devant la Conference.

реально та позитивно, коли-б мирова конференція від першого дня своєї праці консеквентно та однаково справедливо супроти всїх визволюючих ся народів переводила раціональну перебудову майбутньої Европи під націо-державним оглядом, то нинї мир був би не лише на папері, але й у дїйсности, а в кожнім випадку світ не був би свідком тої націоналїстичної вакханалії, в якій гине та марніє тепер східна а подекуди й осередна Европа.

Читач бачить, що й сих кілька уваг, що мали, мовляв, зясувати соняшний бік мирової конференції, — закінчені були знову її критикою.

Стало ся так тому, що протягом грудня 1919 р. та січня 1920 р. все більше й виразнїйше вияснило ся, що з позитивних проєктів її, про що говорило ся вище, в дїйсности майже нічого не зреалїзовано. Союз Народів напр. все ще не зорґанїзував ся, але повстає нова коалїція з Францією та Анґлією на чолї в дусї передвоєнних державних бльоків. Що майбутній Союз Народів був би лише експозитурою сеї коалїції та пародією справжньої спілки народів — більш нїж правдоподібно. З другого боку нові публїкації про мирову конференцію, написані здебільшого з автопсії й з антантського боку — представляють її працю в дуже неприхильному світлї, але на жаль зовсїм справедливо.

Серед сих критичних голосів заслугує на увагу книга анґлїйського публїциста Гариса (Harris) під заголовком: — Як мир робив ся. — (The Peace in the Making), в якій насамперед констатуєть ся, що мир будував ся в атмосфері розбурханих національних пристрастей, під чималим натиском не завше чистої преси, що мирова конференція від самого початку зрадила Вільсоновій ідеольоґії, напр., перший пункт з його 14 точок — про прилюдність дипльоматії: всї її засїдання були тайні. Далї він закидує фактичну непідготовленість головних проводирів конференції до дуже відвічальної й тяжкої мирової праці. Вільсон, що дав мировій конференції ідейну програму, в дїйсности не потрафив захистити її, коли розходило ся про реальне її переведеннє. Европейські дипльомати-практики без великого труду перехитрювали завше й скрізь свого американського партнера — теоретика та ідеалїста в дипльоматичному мистецтві, очевидно на шкоду його 14 точкам, а до того ще й незлобно глузували з вашинґтонського апостола, називаючи його напівіронїчно Ісусом. Взагалї, на думку цитованного тут автора — мирова робота переводила ся дуже ношпалятно та занадто сальоново.

Ось, напр., як повстав Союз Народів. „Одного дня — пише автор цитованої книги — кілька мінут по пятій годині підніс ся Клемансо та спитав: „Чи бажає ще хтось слова?“ Позаяк було вже по пятій годині, то всї бажали йти до дому. Клемансо відтак сконстатував: „Тому, що нїхто не зголошуєть ся до слова, піддаю резолюцію під голосованнє. Нїхто не мав навіть припущення про що саме голосуєть ся. Відтак слова зажадав анґлійський мінїстер працї Бейрнс, представник робітничої партії (Labour Party), щоб промовляти з приводу, на його думку, найважнїйшої точки дневного порядку, себ-то в справі Союза Народів. Йому слова не дано, позаяк, як Клемансо сказав, він кілька хвилин перед тим сам голосував про приняте статута Союза Народів без дебати“.

Так мав повстати Союз Народів — ся заповітня майбутньої Европи архизгода. Коментарі, очевидно, зайві.

Не менш гостро критикує мирову працю инший анґлїйський письменник, Кейніс, автор публікації „Економічні наслїдки миру“, в якій Вільсон є представленний як типовий Дон Кіхот, зовсім осамотнений в Парижу, а відтак і в себе дома, за океаном.

Відомий анґлїйський пацифіст Норман Анджел, автор славетної антимілїтарної працї проти війни, під заголовком „Велика Брехня“, на прикінцї 1919 року мав виклад, в якім констатував, що мілїтаризм, котрий мала знищити війна, після неї в дїйсности все сильнїйше зміцнюєть ся й що всї побідні держави мають зараз мілїтарні видатки принаймні два рази більші, нїж до війни. (Японія саме оголосила нову величезну маринїстичну програму, обчислену на кількадесять мілїярдів).

На думку згаданого автора й нова полїтична конфіґурація Европи є більш нїж проблематична щодо своєї тривкости. „Ми зробилисьмо — каже він — в кожній з нових держав якусь Ельзас Льотаринґію; наробилисьмо собі ворогів в Нїмеччинї, Росії, Китаю, а анґльо-американські відносини не були ще нїколи менше задоволяючими, нїж тепер. Словом, союзники досягли успіху в тім, що збалканїзували велику частину Европи, знищили европейську кредитову систему, що для Анґлії є особливо важне, позаяк для неї має велике значіннє торговля з чужиною. Лїґа Народів не минуче скінчить ся фіяском, о скілько вона має бути виключно караючою інституцією, а зможе істнувати лише тодї,

як що витворить новий кодекс міжнародного права для народів, що належатимуть до неї...“

Ми тут навмисно навели головно англійські критичні голоси про мирову конференцію та не дуже щасливі висліди її праці, бо Анґлія є безперечно одною з тих побідних держав, що релятивно з сеї всесвітньої війни найменше мала шкоди та найбільше користи й реальних зисків та здобутків під кожним оглядом...

Але, як на се була звернена увага вище, версайський мир критикуєть ся зі всїх сторін та майже всїма народами й державами, що так чи инакше заінтересованні політично-державними та фінансово-економічними його постановами. Не лише побіджені, але й побідники не дуже то задоволені з його конструктивної роботи.

Не бракує також критичних французьких голосів, не згадуючи вже про Італію, що є дуже зденервована й роздратована тим, що Антанта доси ще не визнає цілком т. зв. льондонської умови з 1916 р. (patta di Londra), що віддавала Італії чималу частину югославянської Дальмації, очевидно з Рекою (Fiume), сеї недавньої арени анунціївської авантури та теперішнього обєкту ультимативних дипльоматичних пертрактацій в антантському таборі між Італією та Югославією.

У Франції критичне становище супроти мирової конференції заняли головно опозиційні соціялїсти та відома протинаціоналїстична й пацифістична ґрупа — „Clarté“ (Ясність), на чолї якої стоїть славетний автор наймогутнійшого твору про війну — „Le Feu“ (Вогонь) — Барбюс та його неменш відомий компатріот і письменник Роланд, що від самого початку й протягом всеї війни був майже осамотненим дзвоном чистого вселюдського сумління, в якім било ся справді людське серце, не затроєне ядом звірячого шовінїзму, не засмічене безпринціпністю всїляких „святих“ компромісів воєнного часу.

Тепер, коли мирова конференція формально закінчила своє істнуваннє, не докінчивши однак великого свого завдання, в Парижу заснована була нова спеціяльна орґанїзація: „L' Association du Monde Libre“ (Товариство вільного світу), задачею котрого є запевненнє трівкого й справедливого миру. В своїм орґані згадане товариство розпочало всесвітню ми-

рову кампанію, метою якої є взаїмне зближеннє й пізнаннє народів, усуненнє пересудів, що розділюють народи та спричинюють ворожнечу поміж ними, а головно — охорона національних меншостей, що залишили ся під чужим пануванням.

„Мирова конференція — констатує вищезгадана орґанізація — виявила себе нездібною для вирішення величезної проблеми, якою є Союз Народів; задля здійснення сеї думки треба всесвітньої пропаґанди“... Отже „L'Association du Monde Libre“ хоче по змозї причинити ся до реалїзації великого сього дїла.

Ми тут навели вже дуже гостру критику антантської мирової полїтики з югославянського боку. На прикінцї не можемо не згадати ще критичного голосу про мирову конференцію з чеського боку, отже від представника також визволенного народу та який з числа бувших поневолених народів безперечно належав до улюбленців („mazliček“) Антанти, а відтак і мирової конференції.

Нещодавно появила ся в Празї збірна праця п. з. „Jsme svobodni!“, спеціяльно присвячена зясуванню історії визволення чехословацького народу підчас війни. В третій частині обговорюєть ся спеціяльно відношеннє мирової конференції до чеської справи.*) Мировій конференції взагалї в сій працї є присвяченний окремий розділ, під заголовком: „Kterak mírová konference pracovala“, де автор робить критичну характеристику працї конференції. Треба насамперед зазначити, що згадана праця загалом ставить ся до мирової конференції та Анганти дуже прихильно. Тим більше значіння мають критичні уваги її автора з приводу працї паризького мирового аеропаґу.

Чеський журналїст насамперед констатує, що фактично про все рішали представники кількох великих держав, що положеннє т. зв. малих держав на мировій конференції було зовсім підрядне. „Малї держави — каже він (стор. 28—29) — всї без виїмку — були власне зовсїм виключені з вирішування справ та засуджені на пасивну ролю лише глядачів, про їх долю рішали инші, що при найлїпшій охоті не потрафили й не могли зрозуміти їх домагань. В сьому слїд передовсїм шукати коріння деяких постанов, котрі ми відчуваємо яко кривду“.

---

*) Dr. H. Jelinek: Mírová konference — Praha 1920.

Робота конференції не була орґанічною, анї обєктивною. Вона була в дійсности тайною, лише иноді послугуючись декорумом прилюдности. Журналїстиці не вільно було обєктивно й річево писати про її праці. Цензура суворо переслїдувала яку-будь її критику.

Мирова конференція, оскільки могла, уникала вирішування тяжких та складних справ, відкладаючи остаточне їх полагодженнє стало на пізнїйше. Тому не були вирішені напр. східно-европейська проблема, тешінська справа, східно-галицька, рецька то-що.

Праця конференції підлягала стороннім тайним впливам, напр. фінансових кругів. Найвища Рада „мимохіть підлягала ріжним настроям і суґестіям. А тому панувала на конференції постійно непевність. Що сьогодня здавало ся правдоподібним, а навіть певним, за тиждень було вже хибною комбінацією, так що неприємні несподіванки нїколи не були виключені навіть для тих, хто був знаменито поінформований...“ (стор. 28).

Ся непевність ще збільшувала ся через те, що представники малих народів здебільшого не знали, коли вирішували ся їх справи Найвищою Радою, що працювала найохотнїйше в атмосфері напівтемної таємности. Навіть чеська делеґація, яка найкраще була поінформована про все, що робило ся на мировій конференції, та яка мала серед її визначних діячів чималі особисті симпатії й впливи, з великим трудом довідувала ся нераз про те, де й коли буде вирішувати ся та чи инша справа, що торкаєть ся чехословацької державної проблеми.. (l. c. p. 26).

Дальшими причинами, що мали чималий паралїжуючий вплив на хід праць мирової конференції, була напр. внутрішня боротьба в її лонї поміж военною (себ-то маршала Фоша) та дипльоматичною (т. є. вільсонівською) партіями. Перша очевидно мала на увазї запевненнє миру під мілїтарно-стратеґічним оглядом тодї, коли друга старала ся перевести в життє при полїтичній перебудові Европи принціпіяльні точки американського президента що до самоозначення та визволення поневолених народів. Очевидно, що перевагу здебільшого мала военна партія.

Ми вже чули, як анґлїйські критики мирової конференції закидували її делеґатам фактичну й річеву непідготовленість та в звязку з тим і непевне орієнтованнє ся в складних европейських націо-державних відносинах. Се саме закидує їй і чеський автор.

Ось що він каже з сього приводу: „Зрештою не була се головно ріжниця інтересів, що забороняла й перешкаджала успішному то одноцільному веденню мирової праці, як скорше ріжниця в думанню; задля полагодження такого величезного комплексу політичних, економічних і фінансових та соціяльних справ більшість анґлійських та американських делеґатів не лише що не мала вистарчаючих річевих відомостей, але й їх психічна орґанізація, їх спосіб розуміння й задивлювання ся на справи просто не допускали можливости доброї орієнтації...“ (стор. 28).

Врешті і в методах праці мирової конференції було чимало суверенного арбітралізму поодиноких головних її діячів, богато припадкового та настроєвого, перед чим мусіла капітулювати обєктивна правда, річеве становище чи фаховий науковий матеріял з приводу тої або иншої спірної справи. А в результаті „сї методи — на думку чеського публіциста — нівечили найлїпші прямування поодиноких делеґацій, або принаймні робили їм чималі труднощі. Не лише делеґати т. зв. малих держав, але й представники великодержав, особливо европейських, що прецінь користували ся виїмковим положеннєм, часто тяжко зносили спосіб, яким вирішували ся справи, та з розгірченнєм скаржили ся на се“. (стор. 25).

Ось так виглядає праця паризької конференції у світлї прихильної критики та з приятельського табору.

Українцї належать до тої катеґорії поневолених та визволюючих ся народів, що найбільше були обійдені та знехтовані мировою конференцією. Як було вже зазначено, конференція не мала ніякого зрозуміння для реального трактування вельми складної східно-европейської проблеми, задивлюючись на неї під російським кутом погляду,*) але все-ж таки більш чи менш умовно конференція (або поодинокі з провідних на ній держав) визнали з початку (на прикінцї 1919 р.) новоповсталі надбалтійські держави (Литву, Латвію а подекуди й Естляндію), а відтак в січни 1920 року — кавказькі республїки, а саме: азербейджанську, ґрузинську та вірменську.

*) Вельми цікаво, документально та критично зясував се французький публїцист, Gaston Gaillard в „Le mouvement Panrusse et les Allogènes“ (Рух панросійський та інородцї) — Париж 1919; пор. відтак про се цікаву збірку статей члена україн. мирової делеґації М. Кушніра: L'Ukraine, l'Europe Orientale et la Conferance de la Paix — (Україна, Східня Европа й Мирова Конференція) — Париж, 1919.

Лише супроти України мирова конференція весь час займала вороже становище, обумовлене здебільшого польсько-російськими впливами й інтриґами, прямуючими до спаралїжовання та знехтування під дипльоматичним оглядом самостійницько-державних прямувань Українців.

В низче цитованій публїкації українського публїциста й члена української мирової делеґації ми знаходимо таку влучну, а заразом і слушну критику антантської полїтики супроти України та української справи:

„...Рівночасно з тим, коли український нарід боронить своєї свободи й самостійности, держави Антанти розпочали справжнїй подїл української землї. Отже, українські провінції бувшої Австро-Угорщини подїлено таким робом: угорську Україну віддано Чехам, українську Галичину — Полякам, українську Буковину — Ромунам; крім того Поляки й Ромуни вживають всїх можливих заходів, щоб здобути дещо з українських країв, що входили в склад бувшої Росії. Врешті, оскільки держави Антанти рішили помагати Колчакови та Денїкіну в напрямі утворення ними всеросійської влади, сим самим рішенням вони віддають решту українських земель майбутній Росії. Так отже замість права народів на самоозначенне, ми констатуємо подїл українських країв поміж сусідними державами та замість щоб давати свободу — держави Антанти підтримують імперіялїстичну полїтику певних російських кругів, полїтику насильства супроти поневолених народів бувшої Росії“ (стор. 79—80).

Коли зреасумувати наведенний тут критичний матеріял про мирову конференцію в її відошенню до справи, зясованню котрої присвячено сї наші нариси, то залишить ся не дуже бадьоре загальне вражіннє. Особливо-ж, як що уявити собі, під якими великими гаслами вела ся всесвітня війна, що мала стати епохальним Рубіконом в історії людства, вихідною, мовляв, точкою нової в ній ери, ери міжнародної справедливости та національної свободи.

На жаль, як тепер се добре видно, так не стало ся. Темні сили старої Европи, про які згадувало ся вище, захмарили ясні уродини нового вільного світу визволених народів. Фіґурально кажучи в сій ґіґантичній боротьбі демократично-свобідного Ормузда з мілїтарно-автократичним Ариманом, перший хоч і одержав зовнішню побіду, але досяг сього дорогим коштом зараження тими лихими пошестями, що він з таким ентузіястичним захопленнєм поборював в по-

літичній системі ворожих осередніх держав. Звишений мілітаризм, автократичний етатизм, національний ексклюзивізм і геґемонізм — вчора, перед війною, страшенне одіум для політичного демократизму Америки, Анґлії й Франції, сьогодня — отже неначе на другий день після війни — стали ся певними — хоч більш чи менш замаскованними — атрибутами їх державної політики.

І саме тут страшна траґедія людства! Велика крівава жертва народів не принесла того загального визволення, якого від неї сподівали ся всї, що стогнали в путах національної й соціяльної неволї, що придушені були тягарем політичного ярма!... Не настав ще новий заповітний день в історії людства. Замаячили лишень перші проміння ранку сього майбутнього дня задля напіввизволених народів.

Як бути й що далї? — ось питаннє, що встає у всій своїй фатальній силї перед кожним, що мріє та вірить в можливість справжнього нового світу, кого не задовольняє компромісове „напіввизволюваннє“ мировою конференцією, й хто не може погодить ся з тим, щоб на далї залишили ся деякі народи-кріпаки в чужому ярмі, хоч і в позолоченій на зовні панській клїтцї...

На се питаннє, для поневолених народів майже гамлетівського значіння, постараємо ся відповісти далї.

Всесвітня війна 1914—1918 була очевидно викликана й споводована обєктивними факторами сучасного суспільно-господарського ладу та його державно-політичними відповідниками — (імперіялїстичні тенденції капіталїстичного устрою). Вона могла вибухнути трохи пізнїйше або скорше (сараєвський атентат був лише припадковим епізодом, що прискорив її вибух), але доки істнував вищезгаданий довоєнний лад вона мусїла конче й неминуче вибухнути.

Форми та перебіг війни очевидно також були детерміновані характером і загальним типом сеї довоєнної суспільности. Але вони були подекуди залежні також від де-яких чинників, мовляв, субєктивного характеру, от хоч би, для прикладу, від політичної психольоґії поодиноких народів, що сама, будучи обумовлена в своїм розвитку сим соціяльно-економічним ладом, в свою чергу мала, так би сказати, відворотне діланнє й вплив на маси, витворюючи врешті ту чи иншу воєнну атмосферу. Ся остання загалом показала ся скрізь, як в осередних державах, так і по

стороні Антанти дуже фатальною, або конкретно кажучи — людожерною й людоненавистницькою.

З огляду на предмет сих нарисів нас очевидно цікавить згадана „воєнна атмосфера“ в її відношенню до міжнародного права та національної справи. Отже щодо сього, то поминаючи оздобну визвольну її фразеольоґію (иноді щиро наївну або плятонїчну, иноді знова фарисейськи демаґоґічну або рафіновано-зводницьку), вона загалом і скрізь визначила ся поворотом до „права пястука“ та майже цинїчної націофаґії. (Таллєргофи в Австрії, погроми Жидів та інородців в Росії, масакри Вірменів в Туреччині і т. д.)

„Пісні ненависти“ до ворожих народів і до своїх „інородців“ та „окраїн“ за державну зраду однаково лунали по сей і той бік воєнних фронтів. В сій удушливій атмосфері програмового масового винищування й мордовання, пишною квіткою розквітало отруйне зілля зоольоґічного націоналїзму, в його найпаскуднійшій бо шовіністичній формі.

Таким чином для мирової конференції та майбутнього Союза Народів витворювала ся протягом війни не дуже відповідна психольоґічна атмосфера. Подекуди се власне й пояснює компромісовий характер мирової роботи, про що говорило ся вище.

Не без рації зауважив чеський дослїдник міжнародного права Гобза з сього приводу, в своїх знадібках до проєкту Союза Народів:*) „Є питаннем, чи теперішній час є відповідним для заснування Союза Народів? Гадаю, що ні. Коли-б розходило ся про думку, несену масами, в руках яких є зорґанїзованнє нового світа, коли-б розходило ся про частину нової віри, що поширюєть ся поміччю розуму, може вільно було-б гадати про се инакше. Але війни мають звичайно в наслїдку занепад громадянської моральности, зріст пристрастей людських, виявлення найнизчих інстинктів та все більшого недовіря поміж суспільними верствами. Все є в розкладї. Не має певного ґрунту соціяльного або етичного, ба, навіть, здаєть ся, що розпочинаєть ся боротьба всїх проти всїх. В такім положенню є тяжко спокійно думати про Союз Народів. А саме спокійного обдумання є неминуче треба для так великого й далекосяглого проєкту, що є продуктом розуму та що мусить бути вирішений розумом. Щоб він вдав ся не лише з формального боку, але й по сути, для сього треба спокою та обдумання. Але нї того, нї другого тепер

*) Див. Dr A. Hobza: — Poznámky ku projektu „Společnosti národů“ — в журналї — „Česká Republika“ 1919. ч. 10.

не має. Живемо на межі двох суспільних устроїв: капіталїстичного та соціялїстичного. Все залежить від результату боротьби поміж новим та старим ладом. Цікаво, що Союз Народів творять ще представники старого ладу, що є на відходнім. І се є слабою сторінкою сього проєкту. Певна анальоґія між сим Союзом Народів та Священним Союзом не підлягає сумніву...“ (стор. 249—250).

Ся обава та скептицизм чеського вченого, на жаль, більш ніж узасаднені. Перед двома ще роками, коли справа миру почала трохи конкретнїйше зарисовувати ся на тлї всесвітньої війни, передбачаючи на майбутній мировій конференції рішучу боротьбу двох полїтичних світоглядів що до будучої перебудови Европи та аналїзуючи реальні чинники й сили, що мали вирішити справу миру, автор сих рядків прийшов тоді до дуже сумних висновків що-до ідейної вірности новому полїтичному світоглядови тої демократії пануючих, а подекуди й поневолених народів, яка мала відогравати провідну ролю на евентуальному мировому конґресї.

В нашій статі — „Справа миру й національна проблєма“ *) між иншим висловлені були такі сумнїви: „Ось чому тяжко ще передбачати, як скінчить ся боротьба старого світа з молодим за нові майбутні форми державно-національного будівництва та життя. Ось чому мусимо побоювати ся, що якимсь компромісом, а не повною побідою нового над старим скінчить ся большевицька спроба радикального розвязання національної справи. Ось чому можливо, що майбутнїй мир не всїм поневоленим народам дасть повну свободу. Забогато ще є старого навіть і в тім, що назверх виступає а головно балакає по новому...“

На жаль, та у звязку з тою специфічною атмосферою в сфері національного думання, що витворила ся протягом війни й про що згадувало ся вище, мирова конференція скінчила свої праці великим компромісом між вчорашньою й майбутньою Европою під чималим натиском „темних сил“ старого світу. Се є чималим тягарем для новоповсталого Союза (власне поки що товариства) Народів і зрозуміло дуже турбує ініціяторів його, що первісно уявляли собі сю інституцію, як запоруку тривкого миру та міжнародного братерства.

Одною з таких ініціяторок була льондонська „Лїґа Союза Народів“ (The League of Nations Union), що

*) Див. — Вістник полїтики, лїтератури й життя — ч. 1—2 за 1918. з 11. січня стор. 10.

видає свій спеціяльний орґан: „The League of Nations Journal“, а відтак аґітаційні брошури та влаштовує інформаційні виклади.*) Членами сеї Ліґи можуть бути поодинокі народи й держави.**)

З цитованного низче викладу про згадану Ліґу, що має характер анкети, про здійсненнє справжнього миру поміж народами, в заявах поодиноких визначних представників сеї інтернаціональної орґанізації знаходимо саме чимало цінних уваг та знадібок до поставленого нами вище питання — як бути й що далї? — а крім того не менш цікавий критичний матеріял до офіціяльного миру.

Ось напр. цитата з дуже ориґінальної заяви майра D. Davies: — „...Народи мусять захистити ся. Одинока надія на захист спочиває в народах всїх зединених країн. Народи мусять з сього всього (себ-то війни й миру. І. Б.) навчити ся, або загинути. Вони не можуть вже покладати ся на дипльоматів, анї на правників; не можуть слухати ґенералів і полїтиків. Полїтики мусять бути поучені, що в закордонових справах, як і в хатніх, є лише слугами народу...“ (l. c. p. 9).

В наведених тут кількох рядках є свого рода програмові вказівки до того, яким шляхом можна вийти народам з тих манівців, на які завела їх компромісовість мирової конференції.

Заки ми приступимо до обговорювання програми й тактики майбутньої післямирової та справді мирової роботи наведемо ще деякі голоси з вищезгаданої анґлїйської анкети.

Ось відомий ґенерал Смате констатує напр., що мирова конференція не здійснила справжнього миру, але закінчила лише війну. Мир доперва треба буде зробити...“ (стор. 15). Згадуючи про Союз Народів, заснований в Парижу, він завважає, що він „є лише формою та вимагає ще рухливого життя, що може прийти тільки від активного зацікавлення та оживлення зносин саміх народів. Новий творчий дух, що знову прокинув ся в народах в тяжкій хвилї, має наповнити сю інституцію (себ-то — Союз Народів — І. Б.) — життям. А також і ворожі народи (підкресленнє моє — І. Б.) — малиб як найскорше пристати до Союза і навчити ся разом зі зединеними народами реалїзувати ве-

*) Докладнїйше про сю Ліґу в друкованному викладї голови чеської секції проф. д-ра Ф. Мареша: — Společenstvo Svazu Národu — Praha 1920.

**) По ґазетовим вісткам в Льондонї заснована буда українська секція з ініціятиви й при близчій участи тамошньої української Місії.

лику науку сеї війни, а саме, що справжній шлях людського поступу не веде до лжегордости сепаратизмів та еґоїстичного панування, але до спільної служби великим вселюдським справам.“ (Там же.)

А на адресу побідної Антанти сей самий автор зазначує: „Союзники мусять памятати про те, що їм дав біг велику побіду, що переходить найсміливійші їх мрії, зовсїм не для малих, еґоїстичних цїлей та не для фінансових або господарських зисків, але для осягнення великих вселюдських ідеалів, за які наші герої положили життя та які є справжніми побідниками в сїй війні ідеалів“. (стор. 16.)

Один з участників сеї анкети не може погодити ся з тим, щоб війна пройшла безслїдно для міжнародної етики. „Величезний катаклїзм сеї війни не може залишити людську природу такою, якою вона була. Війна була-б тільки катастрофою, коли-б людство не мало з неї нїякої науки; ся потреба науки для всїх, хто пережив сю війну, є рішучо конечною, щоби нові явища стали можливими.“ (стор. 18.)

Може згодом, аж людство трохи схаменеть ся, ся війна й справді матиме для нього дидактичне значіннє, як свого рода страшне „memento mori“, але поки що, на жаль, не видно ще сього її, мовляв, виховуючого впливу й вона уявлюєть ся для критичного обсерватора власне як грізна катастрофа, що викликала в людях найгірші звірючі атавістичні інстинкти й звички.

Пригадаймо лише опис її в „Огнї“ Барбюса або враження з неї в новому романі відомого еспанського письменника Бляско Ібанеса: „Чотири апокалїптичні їздцї“, де розвиток найблизчої майбутности сплюндрованої землї символїчно зясовуєть ся у видї апокрифічної семиголової страшної звірюки, що має стати новим володарем землї й над кожною з семи голови якої є у формі надписаних девіз неначе перспективно начеркнений дух суспільно-полїтичної програми післявоєнного ладу. Ось деякі з сих програмових кличів: „Маєш бути жорстоким, щоб бути великим“, „Слабому не має місця на землї“, „Сила понад правом“ і т. д.

Перший рік лїквідації війни богато де в чім признає рацію сим песимістичним висновкам згаданого еспанского письменника і найбільше саме в справі, що головно нас тут обходить, то є в національній. Власне згадана вище воєнна атмосфера найгірше проявила ся в перетворенню національної психольоґії в напрямі захланного та заборчого паннаціоналїзму.

Цитований вже тут індійський поет і фільозоф Рабіндрапат Такур перевів убійчу критичну аналїзу сеї европейської паннаціоналїстичної пошести в спеціяльній публїкації „The Nacionalism“, де він взяв під увагу воюючий націоналїзм державно-пануючих народів і виступає проти молоха державного паннаціоналїзму. (Після його термінопоняття держави ідентифікуєть ся з поняттєм народу й тому уживаний ним скрізь термін нарід (Nation) слїд розуміти яко держава).

Наведемо деякі з думок згаданого неевропейського мислителя, що влучно характеризують европейський захланний націоналїзм саме в часї війни.

„Поняттє народу (читай держави, зглядно державно-пануючого народу. І. Б.) є одним з дуже дїлаючих оманюючих середників, що винайшла людина. Під впливом його міазмів може увесь нарід здїйснити систематичну програму найгрубійшого еґоїзму, зовсїм не усвідомляючи собі свого морального зіпсуття, противно, ще небезпечно роздратуєть ся, як що йому се пригадаєть ся.“

„Ся війна европейських народів є відвітною війною... Настав час, коли Европа на власному тїлї в повній мірі має відчути за все людство — яке так ганебно трактувало ся — страшну безглуздність того, що називаєть ся народом. = (дотеперішня держава. І. Б.)

Тяжко удержати ся, щоб не цитувати й ще деякі инші саркастичні характеристики автора „Саадгани“, але й сих двох вистарчить для зясування аномалїї сучасного завойовницького націоналїзму, що до війни був головно привілеєю лише великодержавних пануючих націй, а нинї, в часї її лїквідації, неначе чумною пошестю починає захоплювати й доперва ледво визволених вчорашніх ще народів-кріпаків.

В новій польській державі національний імперіялїзм на історичному ґрунтї став ся майже доґматичним каноном державної полїтики. В погонї за привидом колишньої Річи Посполїтої, Польща веде від скінчення великої війни свої війни на всїх фронтах і проти всїх своїх сусїдів. Обєктами полїтичного її „Drang-у“ є рівночасно Вільно, Київ, Ґданск, не кажучи вже про Львів і про те, що деякі польські патріоти найрадше-б оперли свою державу о Чорне та Балтійське море...

А Польща під сим оглядом, на жаль, не є зовсїм якимсь виїмком. Румунія, наприклад, не є менш заборчою і свій ідеал „România Mare“ справді уявлює собі в ґрандіозних роз-

мірах, що далеко виходять за природні межі ромунського народу.

Але і в чеськім народі, що доперва сам скинув з себе 300-літнє чуже ярмо, в деяких суспільних кругах можна вже констатувати хороботворче діланнє баціліїв паннаціоналістичної пошести, поки що в формі протинїмецьких чи протижидівських корчів. Очевидно, що перші симптоми згаданої хороби зявили ся насамперед в крамаржівській т. зв. націон.-демократичній партії, що має претензії бути всенародною, отже всечеською партією (мимохить пригадуєть ся анальоґія напр. з всепольською або всенїмецькою партіями), та в якій є чималий гурт типово буржуазної інтеліґенції. Ся партія не погоджуєть ся з ідеально справедливою та високогуманною політикою в національних справах президента Масарика, її провокують пертрактації голови кабінету соціяліста Тузара з Нїмцями; тому члени її напів явно полемізують з першим (прим. відомий письменник А. Дик, або біольоґ і вчений Марєш), а вже зовсїм явно кидають ся на другого, самі мріючі, здаєть ся, про озброєний нейтралїтет супроти власних Нїмців і Мадярів та удержавленнє або принаймні украєвленнє т. зв. „поступового антисемітизму“ в Чехословаччинї. (Письменниця і посол до сойму п. Вікова-Кунєтіцька.)

А вже вершком сеї національної психози є незвичайно симптоматична оповістка в орґані берлїнських письменників „Feder“ (Перо) ось такого змісту: — „Хто напише книгу ненависти проти нашого французького ворога? Ся книга має бути передовсїм вжита яко лїтература для молодї. Матеріялу достарчить видавництво.“ *)

Як ще такі книги національної ненависти зачнуть писати всї народи, що мають слушні чи неслушні претензії до своїх сусідів, то незабаром вся Европа знову стоятиме в полумю нової війни й до того ще чи не гіршої, ніж та, що й доси ще не є як слїд зліквідована!

І тому яко відповідь на питаннє: — як бути й що далї? — мусимо констатувати, що санація міжнародних та національних відносин в Европі (а відтак і скрізь там, де національні або й расові перепони унеможливлюють справжній мир) мусить йти через унормованнє політичного життя в двох головних напрямах:

1. Насамперед мусить бути витворений з ґрунту новий правний підклад для національного істнування всїх поодино-

*) Цитую за празьким Venkov-ом з 10. лютого 1920 року.

-ких народів та відроджуючих ся рас і для зорґанізовання майбутнього міжнародного співжиття на нових засадах національно-расової рівноправности, автономности, солїдарности й демократичности.

2. Відтак в лоні поодиноких народів і рас має бути присвячена спеціяльна увага систематичному й раціональному вихованню в дусї такого модерного націоналїзму, що, забезпечуючи повність всестороннього розвитку поодиноких народів і рас, головно відроджуючих ся, рівночасно виховував би їх в напрямі взаїмної пошани та солїдарности, що програмово й доцїльно викорінював би націофобію, націоцентризм та инші хороби дотеперішнього паннаціоналїзму, який істоту національного чуття добачає передовсім в ненависти й захланности супроти сусїдних народів, уважаних за ворогів, а не в плеканню позитивно-творчих елементів сього великого двигуна новочасного культурного й полїтичного життя.

З вище зазначеної тут критики мирової конференції й останніх, мовляв, діяґнозів її безнадійної кризи, зроблених визначними державними співучастниками її, *) очевидним є фактом, що версайський мир має характер і значіннє лише тимчасової й може недовгої провізорії та що його ревізія — або принаймні основна коректура — є справою може навіть дуже близкої будучности.

Тому отже час розпочати підготовчі працї до сеї ревізії мирового трактату, або лїпше кажучи до нової мирової конференції, у двох вищезгаданих напрямах.

---

*) В лютім 1920. в анґлїйському парляменті була внесена лїбералами пропозиція ревізії й виправлення значної частини версайської мирової умови. Італїйський голова мінїстрів Нітті, в розмові з кореспондентом „Matin'у", дуже скептично висловив ся з приводу миру, зазначаючи, що протягом „15 місяців ми забули робити мир, бо мали надію, що Америка нам в тім поможе", а далї, що Европа не зуміла зробити миру, бо для сього „треба мати принаймні стільки-ж сміливости, як для ведення війни". Він головно звертав увагу на господарське зруйнованнє Европи і на потребу негайної її відбудови з ґрунту.

Відомий анґлїйський публїцист і знавець національних справ в Осередній Европі Сетон Уатсон в своїм журналі „The New Europe" (з 29. січня 1920) з приводу адріятицької справи робить таку критичну оцїнку мирової працї: „Відновлена конференція, що минулого тижня відбула ся у Парижу, скінчила ся скорше й швидше, ніж се могли передбачати навіть найчорнїйші песпмісти. Дійшло до неминучого уступлення старого голови конференції на ледво скривану радість богатьох. Америка є представлена одним делеґатом, що слухає, але не бере зовсім участи в розправах. Японія продовжує свою тайну або лукаву полїтику. З инших, Льойд Джордж або сіньор Нітті, знаходять, що постуляти партійної полїтики є важнїйші, ніж европейська реконструкція, тим часом, коли

Переведеннє повищих двох плянів щодо часу буде очевидно дуже неоднакове. Коли проєкт утворення нової правної бази для міжнародного й національного життя може бути в головних рисах зладжений в довільнім і найкоротшім часї, то справа програмового перевиховування людства в дусї вищезгаданого модерного націоналїзму вимагатиме яких 20—30 лїт, себ-то біольоґічно беручи є квестією принаймні одного поколїння, що від дїточого вже віку виховувалоби ся в модерно-національнім напрямі, отже — без народоненавистних колисанок, псевдопатріотичної історії, імперіялїстичної ґеоґрафії, фалшованої етноґрафії, антисоціялїстичної й антидемократичної соціольоґії, урапатріотичної лїтератури, націоцентричної етики (тоб-то без святого або здорового еґоїзму), а головно без месіанїстичних меляґоманій та расового чи паннаціонального аристократизму взагалї, а натомість в дусї національної й расової толєрантности, взаїмної пошани, випливаючої з переконання, що всї й кожний нарід або раса мають свою рацію істновання, мають щось своєрідного та індивідуального, чим можуть обогатити вселюдську культуру й цивілізацію, о скільки їм уможливить ся природний розвиток та поступ, що власне й має бути вже нинї (або як найскорше) запевнений згаданою попереду новою базою задля унормовання міжнародного національного життя.

Очевидно, що не має якоїсь чудотворної панацеї, яка-б разом полагодила або вирішила до деталів пропоновані тут нами пляни. І ми не маємо наміру давати якісь унїверзальні рецепти для ідеального полагодження тих справ. Завданнєм нашим буде тільки конкретно сформулувати сї проєктовані дві акції що-до змісту й що-до форми та предложити начерки сих проєктів до громадської дискусії й дальшого вироблення та поглиблення.

льорд Керзон здаєть ся задоволюєть ся кождим полагодженнєм (чи неполагодженнєм) в Европі справ в надії, що матиме принаймні якусь контролю над рішеннями в справах Осередпого Сходу. Як що спробуємо зреасумувати висліди одного засїдання, яке попереджене було величезною реклямою, побачимо, що турецька справа, зрештою й так занедбана, знову була відложена на неозначений час, що полагодженнє угорської справи чекає на поворот ґр. Апоні з Будапешту; що плян, прямуючий до визнання большевиків, знову був пущений у світ під маскою гандлювання з кооперативами під большевицькою контролею та що одинокою позитивною роботою був ультиматум, післаний одному з найвірнїйших наших союзників". (Себ-то Югославії, з приводу адріятицької справи. — І. Б.)

а) Декларація прав народів (Д. П. Н.)

Справа витворення правної бази, яко певного захисту для народів, у формі нового міжнародного й національного права обговорювала ся вже нами підчас війни та перед відкриттєм мирової конференції.*)

Критикуючи дуже хитку й непевну національно-визвольну програму та ідеольоґію міродайних кругів підчас війни, автор сеї праці звертав увагу поневолених народів на неминучу потребу витворення „загального, спільного, ідейно-правного ґрунту“ для своєї визвольної боротьби. В першій з цитованих низче статей з сього приводу говорило ся: „Коротко кажучи йде про ясне сформулованнє й спрецизованнє досї аж надто гнучкого поняття „права народів на самовизначеннє“, про таке точне зясованнє його змісту й меж, котре абсолютно виключувало-б свавільне жонґльованнє ним і довільне інтерпретованнє його з боку великодержавної дипльоматії та народів-панів.

„Се значить, що треба витворити загальну міжнародну плятформу для національних справ, провідні засади якої були-б вказівками для полагодження поодиноких з них, з взяттєм під увагу очевидно індивідуальної своєрідности кожної з них. Мимохіть нам пригадуєть ся одна анальоґія з новочасної політичної історії Европи. Маємо на думці славетну революційну французьку „Декларацію прав людини та громадянина“ (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) з р. 1795, сього клясичного, мовляв, катехизму революційної боротьби за громадянсько-політичну свободу й конституцію для всеї континентальної Европи.**)

*) Пор. наші статі: — Про потребу „Декларації прав народів“ у „Вістнику П. Л. Ж.“ 1917 ч. 29, далї „Мировий конґрес і „Декларація прав народів“ (тамже ч. 41), врешті в теоретичному орґані чеської С.-Д. „Akademie“ (1919. ч. 4 за січень) — Deklarace práv národů.

**) Є правдою, що в згаданій французькій Декларації була проклямована суверенність народів, а саме сим уступом: „Народи є взаїмно незалежні та суверенні, без огляду на число осіб приналежних до них, чи просторонь території, заселеної ними. Ся суверенність є незайманна. Кожний нарід має право орґанізування й змінювання форм своєї влади. Жадний нарід не сміє втручувати ся в справи влади инших народів. Заходи, скеровані проти свободи одного з народів, є замахом проти всїх націй“.

Засади безперечно гарні й лїберальні. Поширені вони були однак лише на історичні та головно державні народи. Поза обрубом їх ділання опинили ся на жаль поневолені неісторичні та недержавні народи. Ми бачили вище (див. стор. 16), як французські революціонери виступали проти свободи своїх „окраїн“ та „інородців“, уважаючи їх за втілення контрреволюції й реакції.

„Зараз саме відчуваєть ся потреба подібної „Декларації прав народів“, в котрій зясовано-б і спрецизовано-б основні засади національного права, а заразом і витворено-б загальний ґрунт для національно-визвольної боротьби поневолених народів“ (стор. 436—437).

Тоді, перед двома роками, ми проєктували випрацьованнє начерку сеї „Д. П. Н.“ на конґресї представників всїх поневолених народів (з одного й другого воюючого табору), на нейтральному ґрунті, десь у Швеції або Швайцарії.

Пізнїйше, в торічній чеській своїй статі, коли на досвідї перших двох лїквідаційних післявоєнних місяців наперед вже можна було передбачати як що не повне фіяско, то принаймні дуже компромісовий характер позитивних результатів мирової конференції, автор адресував свій плян „Д. П. Н.“ справжнім демократам, а передовсїм соціялїстам, конкретно — проєктованому перед роком в Льозанї міжнародному соціялїстичному конґресови. — „Є завданнєм й обовязком соціялїзму — писали ми в „Akademii“ — обовязковою його ратою на рахунок ідейного інтернаціоналїзму — стати на чолї сеї боротьби за „Д. П. Н.“ й перевести її до успішного кінця, через що була-б врештї здійснена велика мрія про міжнародне братерство, рівність і свободу“ (стор. 141).

Між тим минув знову цїлий рік. Офіціяльно зладжений був мир. 70.000 слів має мировий трактат. Але в східній і осередній Европі лютує або жевріє непогаснений вогонь національної ненависти та крівавих війн.

В дійсности національна проблєма не була полагоджена. Були тільки більше або менше вирішені (зглядно невирішені) поодинокі національні справи. До того ще без якоїсь одноманїтної ідейної програми, що могла-б власне стати базою для витворення національного та зреформовання міжнародного права. В сьому останньому зроблені були поки що деякі корективи ідеольоґічно-теоретичного характеру — про що згадувало ся вище — без ґрунтовної однак перерібки й реформи дотеперішніх його основ, що є знову неминучою передумовиною того, аби була врештї вилїкувана на все хронїчна його криза, про що говорило ся на попередніх сторін-

---

Відтак такий погляд на недержавні й неісторичні народи став майже канонїчним в соціялїстично-революційній доґматицї Европи XIX. в. Про се пор. III. роз. сеї розвідки та особливо дуже цїкаву й цїнну працю В. Левинського: Соціялїстичний Інтернаціонал і поневолені народи. Київ—Відень 1920.

ках сеї праці,*) й витворений був би підклад для реального політичного істнування та ділання Союза Народів, що в теперішній своїй формі має всї прикмети вельми хиткої спілки, з дуже обмеженою порукою.

Офіціяльні миротворцї, роблючи своє історичне діло, на жаль думали занадто в довоєнних мілїтарно-стратеґічніх катеґоріях і не дивно, що висиджений ними мир потребує для свого упевнення — „Stacheldrat“ — барєрної міжнародної полїтики. Словом потреба „Д. П. Н.“ під сей час і помимо мирового трактату є не менш пекучою та негайною справою, нїж перед роком або в часі війни. Вона перестає бути — як казали ми в другій з вище цитованих статей про „Д. П. Н.“ — „якимсь мрійним постулятом, але стає актуальною проблємою першорядного реально-полїтичного значіння та невідкладною необхідністю“ (l. c. p. 545).

Очевидно, що дефінїтивне її випрацьованнє має бути вислїдом колєктивного співробітництва представників поневолених народів, фахових знавців національної справи, відомих і щирих оборонців думки всесвітньої лїґи народів, основної реформи дотеперішнього інтернаціонального права й перебудови Европи та всього культурного світа в дусї повної національної справедливости й міжнародної солїдарности. Відповідним форумом для зформулювання основних пунктів „Д. П. Н.“ був би спеціяльний міжнародний конґрес з представників заінтересованих народів.

З свого боку автор сих нарисів, яко знадібку до сеї майбутньої національної „magna charta libertatum“ вважає вказанним пригадати знову де-які з загальних засад, що на його думку мали-б покластись в основу „Д. П. Н.“, а саме в тій формі, як вони були зясовані ним в цитованій вище статі: — Мировий конґрес і „Декларація прав народів“. — „Вихідною точкою наших уваг є принціпіяльна передумова, що на будуче положеннє всїх народів під державно-полїтичним оглядом має бути правно й міжнародно так обґрунтовано та забезпечено, щоб через се абсолютно був унеможливлений який будь національний утиск або поневоленнє в области національного життя. „Д. П. Н.“ має саме творити правну базу міжнародного характеру та загально-обовязуючого значіння для всїх держав, країн і народів.

---

*) Про сю кризу див. D. I. Hill: Völkerorganisation und der Moderne Staat — а A. Hobza: Právem mezinárodním ku právu světovému — т. I. Прага 1913.

„На нашу думку „Д. П. Н.“ є неминучою передумовиною майбутнього світового (або тільки та поки-що европейського) союза народів, про який в часї війни чимало писалось і говорилось та в формі якого уявлюєть ся тепер майже загально орґанїзація національно-державних відносин і полїтичного міжнародного життя після війни.

„Тому „Д. П. Н.“ насамперед мусить прилюдно й з загально-обовязуючою правосильністю признати абсолютне право всїх народів (без жадних винятків) на повне національне життє у всїх його проявах і формах, то є: під культурним, господарським і полїтичним оглядом. Се значить, що на будуче не допускаєть ся жадна винародовлююча полїтика, жадна примусова асиміляція „інородців“ та „окраїн“. Конкретно кажучи — раз на все забороняєть ся переслїдуваннє релїґії у звязку з національною приналежністю; переслїдуваннє національних мов в прилюднім вживанню й особливо в шкільництві (котре очевидно й безумовно та скрізь має бути поставлено на єдино розумнім принціпі навчання в рідній мові), в пресї та в лїтературі. Відтак забороняєть ся кождий національний бойкот з винародовлюючою цїлю, особливо-ж економічного характеру. Далї касують ся всї горожанські й державно-полїтичні обмеження протинаціонального характеру. Кождому народови, без огляду на його расове походженнє, релїґійне віруваннє, численість, територіяльну поширеність і т. д., признаєть ся повне право на самоозначеннє під полїтичним, культурним та економічним оглядом. Се значить, що кождий нарід сам рішає (без якого будь зовнїшнього примусу чи натиску) про свою державну приналежність та форму власного полїтичного ладу. Там, де наслїдком дотеперішнього державно-полїтичного утиску, а поруч з сим і загально-культурного занепаду і таким чином зглядно малої національної свідомости — воля народу не може поки що проявити ся в справжнїм своїм виразї, — там національний референдум чи плебісцит мають відложити ся на кілька років, а тимчасом країна ся міжнародно забезпечуєть ся перед кождою націоналїзаторсько-асиміляторською пропаґандою в дусї історично-імперіялїстичних прямувань.

„Се застереженнє особливо відносить ся до тих країн (подекуди середно-европейських, але головно східно-европейських), де лютує боротьба між історичними народами-панами та „неісторичними“ народами-кріпаками, що прокинули ся до національної свідомости та ведуть боротьбу за визволеннє з ярма чужої національної геґемонії.

„В таких випадках міродайним може бути етнічно-національна приналежність народної маси і в жаднім випадку ренеґатські засади винародовлених перекінчиків, що виступають проти природних змагань згнобленої людової маси власного народу. Абсолютно відкидаєть ся в таких випадках релїґія, яко національна ознака.

„Взагалї там, де розходить ся о суперечні національні домагання панських та кріпацьких народів в жаднім випадку воля сих останнїх не може насилувати ся постановами та бажаннями перших, особливо-ж в справах спільної чи окремої державности. Жадним робом поневолений нарід не має бути змушеним до прийняття панської державности, хоч-би старі пани й обіцяли йому рай на землї в оновленій старій державі.

„Принціпіяльно отже слїд було-б відкинути які-будь спроби відновлення історичних державних конструкцій, бо всї вони майже без винятку будуть огнищами національних заколотів та ворогувань, отже творитимуть небезпеку для міжнародного миру.

„З наведеного видно, що „Д. П. Н.“ касує на будуче яку-будь ранґову клясифікацію народів на вищих та низчих, більш та менш вартних. Під сим оглядом вона має бути базована на принціпі національної рівноправности і рівновартности.

„Словом „Д. П. Н.“ має стати свого рода основою майбутнього спеціяльного національного права, завданнєм якого буде нормувати національне життє після війни, запобігати національним конфлїктам, усувати старі національні ворогування і загалом полагоджувати національні спори та питання, де-будь та в якій-будь формі вони-б не появлювали ся на черзї дня.

„А се можна буде осягнути лише тодї, коли на будуче реґульованнє національних відносин буде заложено на певнім правнім, загально-обовязуючім ґрунтї, коли буде усунена й унеможливлена дотеперішня необмежена сваволя пануючих народів та держав, що трактують національні спори як власні хатнї справи, щодо котрих можна поводитись зовсїм безконтрольно, самовільно й без найменшої відвічальности перед цїлим світом. Тому неминучим є, аби на будуче національне право мало міжнародний характер та загально-обовязуючу екзекутивну силу.

„Очевидно, що така реформа в національній полїтицї, яку передбачає пропонована тут „Д. П. Н.“ — не є можлива

без кардинальної відповідної реформи всього міжнародного права й політики загалом, що стоять в суперечности до поставлення національної політики на міжнародний правний ґрунт, з узнаннєм неначе засади інтернаціональної „кругової поруки“ за додержаннє національних прав супроти кождого народу й кождої країни. Бо се рішуче суперечить дотеперішньому духови інтернаціональної політики, яка спочиває на незайманному доґматї абсолютної державної суверенности, атрибутом якої була дуже догідна й елястична засада „non intervention“ (невмішування) в краєву політику поодиноких держав, отже й повна їх безвідвічальність щодо сього перед міжнародним форумом. Найгірше ся самодержавна суверенність відбивала ся очевидно на беззахистному положенню поневолених і недержавних народів, котрі таким чином були цїлком видані на поталу націоналїстичного молоха ворожої державности.

„Таке розуміннє державної суверенности суперечить духови демократизму та новочасних політичних прямувань взагалї. Воно є сумною спадщиною занепавшого політичного февдалїзму з одного боку, а з другого висловом капіталїстично-буржуазного індивідуалїзму, суто еґоістичного та протисуспільного характеру. Воно мусить тому заникнути разом з старим ладом, який починає розпадатись наслїдком війни.

„Так само, як в громадськім життю протисуспільний еґоїзм та абсолютизм одиниць обмежуєть ся й паралїжуєть ся авторитетом соціяльної геґемонії всеї суспільности, — подібно також майбутнє міжнародно-державне й політичне життє має спочивати на засадї релятивної лише суверенности поодиноких народів та країн. Повна суверенність буде атрибутом тільки загального союза народів, зложеного з представників сих поодиноких народів і держав та перед котрим сї останнї будуть відповідальні за свою політичну дїяльність, як на внї, так і в серединї.

„Иншими словами се означає, що суверенність сих останнїх буде зглядна або ще лїпше автономна, (отже на зразок анґло-саксонських державних типів, як ми їх показали в сій розвідцї на австралійському або американському прикладї І. Б.), то є, що вона абсолютно не допускатиме дотеперішнїх ексцесів державного самодурства й безоглядности в дусї дикунської засади „нраву моєму не препятствуй“.

„Очевидно, що таким чином фактична самостійність поодиноких народів та країн зовсїм не буде обмежена. Навпаки, через се вона буде лише поставлена на тривкійший та пев-

нійший ґрунт, маючи захист проти непередбачаємих напастей і ексцесів сильнійших сусідів, з глитайським апетитом та хижацькою вдачею.

„Утвореннє проєктованого тут національного права й звязана з сим неминуча реформа дотеперішнього міжнародного права й політики в дусї новочасного демократизму та суспільного поступу — мусять бути очевидно переведені рівночасно та паралельно, аби відтак два сї елементи злили ся в одну гармонїчну та орґанїчну цїлість, творячу непохитну базу для нового національного й інтернаціонального життя, в якому-б раз на все щезли всякий утиск чи поневоленнє.

„З вище зясованих засад „Д. П. Н.“ є очевидним, що про майбутню долю народів і країн не можна рішати без їх присутности, не кажучи вже про те, що проти їх волї та інтересів. Конкретно се значить (писали ми перед роком — І. Б.), що всї поневолені народи та країни мусять бути допущені на майбутнїй мировий конґрес. Отже сї делеґати поневолених народів перед зборами конґресу мають забрати голос та мають випрацювати для нього проєкт згаданої вище „Д. П. Н.“, а відтак разом з офіціяльними представниками істнуючих держав та пануючих народів перевести потрібну реформу міжнародного права в дусї демократизації й прилюдности інтернаціональної полїтики й дотеперішньої дипльоматії, а потім ухвалити „Д. П. Н.“, яко основу нового самостійного національного права.

„Зреформоване й змодернїзоване таким робом міжнародне право разом з новоутвореним національним правом мають покласти ся відтак в основу мирових переговорів і в дусї вище зясованих засад та думок мусять бути полагоджені всї державно-національні справи, а в результатї сього повстати европейський зглядно всесвітнїй союз народів“.

В наведених вище орієнтаційних засадах не говорить ся спеціяльно про прилюдність майбутньої дипльоматії та міжнародної полїтики, бо се автор вважав апріорною передумовиною повоєнного інтернаціонального кодексу.*)

Постулят явности дипльоматії прецїнь був поставлений на чолї відомих 14 точок президента Віль-

*) Пор. про се спеціяльну нашу статю: — Про необхідність демократизації дотеперішньої дипльоматії та прилюдність закордонної полїтики взагалї — (Вістник П. Л. Ж. 1918, ч. 27/28.)

сона.*) На жаль мирова конференція заховала лишень декорум явности, в дійсности робила свою відвічальну роботу після засад старої тайної дипльоматичної штуки, про що говорило ся на відповідних місцях сеї праці. З огляду на сю практику паризької конференції — постулят явности дипльоматії й міжнародної політики загалом мусить бути спеціяльно затверджений в проєктованій „Д. П. Н.“

В нашій чеській знадібці до справи „Д. П. Н.“ з приводу сього постуляту говорило ся: „Головною вказівкою для „Д. П. Н.“ має бути, щоб на будуче кожне нормованнє національних відносин відбувало ся міжнароднім шляхом, перед загально зобовязуючим трибуналом всїх народів та країн, отже не як доси, коли махерска тайна дипльоматія десь по кутках вирішувала територіяльні й політичні справи, без огляду на житєві умовини поодиноких народів. Міжнародна політика повоєнного часу мусить бути здемократизована та вийти з дотеперішньої темряви дипльоматичної таємности — отже має бути зовсім прилюдною. Кличем її най буде: жадних тайних союзів, жадних тайних умов, жадної розбійницької закордонної політики!“ (l. c. p. 138).

Першій рік ліквідаційної практики, з вирішуваннєм особливо спірних національних справ, виявив повну методичну а навіть ідейно-принціпіяльну безпрограмовість в реальних засобах та середниках для полагоджування тяжких проблєм, себ-то абсолютний брак якоїсь одноманїтної, доцільної та розумної національної техніки. А без сього найкращі й найлїберальнїйші національні проєкти залишать ся порожнім згуком і в дійсности розібють ся о насильницьку або й кріваву практику плебісцітових спроб à la Тєшин (чесько-польський спір), Горішній Шлезк (польск.-нїмец.-спір), або безвихідний все ще лябирінт східно-галицької справи і т. д.**) Словом плєбісціт чи референдум не є ніякою пана-

*) Ось дослівний зміст сеї точки: „Всї мирові договори мусять бути явні і явно заключені; не вільно заключити ніяких тайних міжнародних умов, але належить вести дипльоматію отверто і явно перед цілим світом“.

**) Поки що плєбісцітним шляхом була полагоджена без ексцесів та надужить лише частина данського-нїмецького спору у Шлезвіку. Успішне переведеннє плєбісциту в сім випадку пояснюєть ся головно тим, що шлезвицька справа анї стратеґічно, анї головно під фінансово-економічним оглядом не має такої ваги, як наприкл. спірні питання на горішному Шлезку або тешинська та східно-галицька справа. А до того шлезвіцька справа й з націо-етноґрафічного та територіяльного боку належить до зглядно найлегших національних проблєм спірного характеру.

цеєю на вирішуваннє націо-державних спорів. А тому майбутня „Д. П. Н.“ мусить присвятити спеціяльну увагу національній техніці, під чим розуміємо комплекс засобів і середників щодо того, як в дійсности мають полагоджувати ся національні антаґонізми та вирішувати ся національні справи взагалї.

Ся технїчна практика чейже є найдражливійшим і найтяжшим моментом національної проблеми взагалї. Хиба в нїчому иншому не має фатальнїйшого роздвоєння поміж теорією та практикою, як саме тут. Нїгде так не зловживаєть ся ріжних елястичних кличів і фраз, як власне в сїм випадку. А найгіршим при сїм є, що кожний позитивний модус доповнюєть ся звичайно що найменше двома неґативними.

Візьмемо для прикладу хочби отаке зіставленнє: анексія — реанексія — дезанексія; сюди можна вкласти всяке свавільне насильство й при помочи тих термінів можна повалити найбільш оправданий постулят чи домаганнє поневоленого народу, о скільки він не має фізичної сили переперти його. А що-ж казати на прикл., про т. зв. унормованнє чи виправленнє границь ізза стратеґічних або економічних причин! Відтак про священне табу історичного права або неподільність історичних державних орґанізмів, часто спочиваючих на династичному чи якомусь иншому припадку! А як напр. полагодити спір поміж кількома історичними претензіями? Загалом чого тільки не можна переперти з помічю національного плебісциту або референдуму, особливо в тих східно-европейських країнах, де національна свідомість є в путах релїґійного чуття, де суспільно-господарська залежність чи підзалежність обмежує полїтичну а таким чином і національну свободу та, де крім сього безмежна аґітація пануючих народів і кляс фальшує вислїд буцїм то вільного голосування народу наперед під психольоґічним оглядом, не кажучи вже про те, що скрізь і завжди можна задля сього вжити і дужчого натиску. В кожнім такім спірнім випадку положеннє обох супротивників не є однакове: з одного боку маємо пануючий нарід чи клясу з повним апаратом державних засобів, а з другого — доперва визволюючий ся кріпацький нарід, без історичних (здебільшого) традицій, з ледво розвинутим вершком суспільної пираміди, отже без полїтично-впливових вищих шарів та який має до диспозиції лишень голе право і моральну силу!... Чи-ж може такий нарід сам один оборонити свої домагання супроти мілїтарно, економічно, соціяльно й полїтично аж до зубів узбро-

єного т. зв. національного „стану посїдання“ пануючих народів?!

Очевидна річ, що оскільки орґанїзація національних відносин справдї має бути справедливою та тривкою, технїчна її реалїзація мусить бути поставлена на певному одноцїльному ґрунтї, який би виключав зловживаннє технїчних метод на шкоду одних і на користь других народів. Завданнєм „Д. П. Н.“ буде отже також випрацьованнє одноманїтної програми національної технїки, що передбачала-б всї важнїйші можливости націо-державних відносин...“ (Akademie, I, c. p. 140).

Є ще одна дуже актуальна справа, супроти котрої „Д. П. Н.“ мусить відразу заняти певне і непохитне становище. Маємо на думцї мілїтарно стратеґічний момент в націо-державних відносинах. Всїм відомо й про — се говорило ся в отсих нарисах, що всесьвітня війна 1914 — 1918 рр. вела ся антантським бльоком в першу чергу для знищення скаженого пруського мілїтаризму, дух якого так знаменито зясував ґенерал Бернґардї у своїй сумно-славетній та загально-відомій книзї про війну.

Сама всесьвітна війна так безоглядно виявила всеруйнуючі прикмети дотеперішнього мілїтаризму, що перед крівавою дїйсністю воєнних подій 1914—1918 рр. зовсїм поблїднїли утопістичнї візії „майбутньої війни“, як її нам старали ся зясувати пацифістичні мрійники“ à la Бльох чи А. Норман,*)

Здавало-б ся, що такий страшний вислїд найбільшого мілїтарного експеріменту в дотеперішньої історії людства повинен би його раз на все відучити від мілїтарної методи

*) Відоме данське „Товариство задля досліджування соціяльних результатів війни“ опублїкувало саме деякі статистичні дати про страти в людях підчас війни та в звязку з нею в обох воюючих таборах европейських держав. Загально сї страти обчислені круглою цифрою 40 мілїонів людей, з чого около 10 міл. лишило ся на полї битв, 20 міл. припадає на зменшений приріст населення, а 15 міл. на збільшену смертність. В звязку з сим зменшило ся також і число населення Европи загалом. Як би війни не було, то нинї Европа мала б 424,470.000 людности, в дїйсности однак має — 379,030.000. — Не менш грізні фінансові результати війни, що обійшла ся сумарично — після обчислень анґлїйського фінансісти Ґрімонда — у 52 міл. фунтів штерл., себ-то приближно в 45 мілїярдів чеських корон. Се лише чисто військові видатки. А коли додамо до сього страшне матеріяльне зруйнованнє країн, що були тереном війни (особливо північ. Франція, Бельґія, Сербія, Галичина, Польща і т. д.), відтак загальний господарський занепад всеї Европи, то число, зясовуюче сю страшну руїну в грошах, властиво перевершило-б кожну уяву про фінансову реалїзуємість такої квоти.

вирішування політичних і національних спорів. Иншими словами кажучи, що оскільки не абсолютне знесеннє мілітарної системи в державному життю, та принаймні як найбільше її обмеженнє мало-б бути кардинальним завданнєм мирової конференції. В дійсности однак, як про се вже згадувало ся, є богато доказів того, що антантські хірурґи так щиро поборювали гидру пруського мілітаризму, аж самі заразили ся бацілями сеї державної пошести. Симптоми її добачають ся вже й у деяких нововизволених народів (напр. Поляків), що свою державно-творчу працю уявляють собі чомусь в довоєнних мілітарно-стратеґічних катеґоріях.

Річ очевидна, що сим шляхом гарматно-шрапнельної арґументації можна дійти до нової вселюдської кальварії на зразок тої, яку людство пережило в 1914—1918 рр., але в жаднім випадку не до трівкого миру. Ясно далї, що така мілітарно-стратеґічна концепція закордонної політики найбільш небезпечною є власне для нововизволених народів та їх держав, які щойно творять ся й не мають ще певного ґрунту під собою.

Ось чому „Д. П. Н.“ мусить ясно сформулувати свою антимілїтарну й антистратеґічну програму, до якої мали-б увійти такі головні постуляти: Проґресивне повне відзброєннє; ліквідація військового промислу й продукції амуніції; заборона державних військових союзів та конвенцій; негайна невтралїзація всїх малих і середнього типу держав; інтернаціоналїзація (зглядно нейтралїзація) всїх морей, каналів, всесвітнього значіння портів й островів, великих рік та транзітних залізниць і шляхів загалом і повна свобода повітряної їзди (авіятики). Словом ступнева, програмова й систематична демілїтаризація міжнародної й внутрішно державної політики.

Улюблений арґумент прихильників мілїтарної системи, що військова сила є sine qua non державної екзекутиви має в дійсности тільки дуже зглядну й здебільшого власне імаґінарну рацію. Для покарання та змушення до послуху нарушителів світового миру, людство диспонує дуже певними репресивними середниками, не менш ділаючими, ніж мілїтарні засоби, а саме — бльокадою, господарським бойкотом, виключеннєм з користання інтернаціональною орґанізацією комунікації, на прикл. почти, особової їзди й т. д. Що війна, як розємчий орґан, є величезним безглуздєм, се вже відомо і розумним представникам мілїтарної касти.

Що до сього можна покликати ся, напр. на дуже цікаву розвідку французького ґенерала Персена (Percin) — „Війна і Ліґа народів“*), яка є чудовою критикою мілітарної системи, що неначе-б то має бути „unum necessarium“ міжнародно-державного життя.

Сей ґенерал на основі порівнюючого історичного матеріялу як найенерґічнійше відкидує війну, яко засіб вирішування міжнародних спорів. Він констатує, напр., що „війна є не лише засобом шкідливим, варварським, жорстоким, нелюдським, але що вона є дурним способом вирішування спорів, що можуть повстати між народами“ (стор. 205). А головне, що про її вислід часто рішає якась сліпа нагода. „Результат війни — завважає він щодо сього — в кінці кінців залежить від припадку. Оружне щастє є дуже хитке, иноді припадає й менш гідному. У війні народи ризикують своїм буттєм, як при грі у карти“... (Тамже).

В дальшім цікавім розділі — „Воєнні нагоди“ — він на історії війн минулого століття, а головно останньої світової війни плястично зясовує свою тезу про величезну ролю сліпого припадку у воєнних операціях.

Напр., до історичоої битви під Ватерло дійшло лише тому, що підчас попереджуючої її битви у Ліні (Ligny) французький ґенерал Друе Дерлон зле відчитав написаний олівцем на куснику паперу розказ Наполеона про посунення одного відділу війська під замісць на (по французьки sous — sur) висоту Сентаман. Коли-б ся диспозиція була прочитана вірно — пруська армія була-б знищена під Ліні й не дійшло-б взагалі до історичної битви під Ватерло.

Таких пригод історія війн знає чимало. Вони зовсім не є чимсь виїмковим, скорше навпаки — звичайним правилом для рішаючого висліду війни.

Перша битва на Марні в останній війні також була припадком щасливого взлету французького авіятора 3. вересня 1914, що не був помічений німецькими льотчиками й завчасу поінформував ґен. Ґаліені про пересунення армії ґен. Клюка. В наслідок сеї інформації на правому крилі Клюка несподівано появила ся резервова армія ґен. Монури, про яку Німці не мали найменшого поняття та яка рішила про вислід першої битви на Марні. Як би не припадок, що 3. вересня мав щастє французький льотчик і навпаки, що

*) Цитую за чеським перекладом в „Akademi“ 1920. ч. 4.: — „Válka a Liga národu“.

над французьким фронтом сього дня не зявив ся анї один нїмецький лїтак, не було-б історичної битви на Марні. 14. липня 1918 пятьох хоробрих Французів на власне ризико залїзли до першої нїмецької лїнії і тут в окопах розпочали бійку ручними ґранатами, в результаті якої взяли у полон 27 нїмецьких жовнїрів. Припадком сї полонені були нїмецькими „пораженцями“ і щоб прискорити кінець війни виявили Французам детальний плян нїмецького наступу, проєктованого на другий день. В наслїдок сього подвійного припадку Нїмцї, що мали зненацька заскочити Французів, були заскочені сими останнїми і то так рішучо, що через три днї дійшло до ґенеральної французької офензиви на всьому фронтї, яка скінчила ся величезним успіхом для Франції та була не менш величезною й прикрою поражкою для Нїмеччини.

Персен виказує далї, як Нїмцї пару разів могли виграти війну, коли-б власне якась така нагода-дрібниця не унеможливила сього. Що Нїмцї війну скінчили на раз 4-го жовтня 1918, — се на думку Персена головно результат нервового вичерпання ґен. Людендорфа, бо воєнне положеннє нїмецької армії тодї не було ще так критично-безвихідне. „Вистарчило — завважає він з сього приводу — паруденної прострації одної людини, щоб закінчена була війна, в якій мордувало ся 40 мілїонів людей“ (стор. 207).

Зовсїм природно, що цитований французький ґенерал доходить до ось таких кінцевих висновків: — „Чи-ж не є безглуздєм грати долею народів при можливости таких нагод? Війна — є отже — знову се повторяю — засобом більш нїж огидним, вона є дурним способом полагоджування спорів, що повстають між народами. Треба тому шукати инших вирішувань. Доси не має кращого способу на се, нїж Лїґа народів, отже інституція, підвалини якої заложив президент Вільсон в кількох своїх посланіях, в яких він зясував свої думки про се з такою докладністю, яку нехтувати можуть лише заінтересовані обмовлячі“. (Т а м ж е.)

Ми трохи більше присвятили уваги повищому зясованню антимілїтарних думок французького ґенерала саме з тої причини, що вони мають дуже авторітетне значіннє для справи, що порушена була яко остання точка майбутньої „Д. П. Н.“ Доказувати, що переведеннє сеї останної, а до того ще в як найскоршім часї, не є жадною утопією — на нашу думку, здаєть ся, зайвим або навіть парадоксальним. Можна вже навіть констатувати деякі реальні спроби в сьому напрямі. Подекуди зародок пропонованої тут „Д. П. Н.“ можна доба-

чати у відомих 14 точках Вільсона. Саме перші пять з них безумовно мусять увійти в основу такої „Д. П. Н.“.*)

Ще виразнійшим висловом думки, що була зясована тут на попередніх сторінках — є „Декларація Независимости Середно-Европейськихъ Народовъ“ (Declaration of Common Aims of the Mid-European Nations), ухвалена 26. жовтня 1917 р. на національній конференції американських представників 50 міл. европейських, середно і східно-европейських народів (в тім числї й українців та Угро-Русинів), отже ланцюха народів, що живуть між Балтійським, Адріятицьким і Чорним морями, текст якої в анґлійсько-карпато-русинському виданню припадком одержав нещодавно автор сих рядків. В шости низченаведених точках у філядельфійській „Декларації“ зясована була „основа принціпів для вільних народів“.**)

Се отже другий реальний крок для здійснення проєктованого вище пляну. Тепер лишаєть ся ще зробити третій і — о скільки мога — останній, себ-то скликати нову конференцію всїх напів визволених та ще поневолених народів і на нїй колєктивними зусилями випрацювати загальну хартію національних свобід, отже вищезясовану тут „Декларацію прав народів“.

Природним шляхом така конфереція обездолених народів мусіла-б стати ся відтак мировим конґресом, з участю вже всїх народів взагалї, завданнєм якого було-б:

---

*) Пор. український переклад в статі: „Мир на засадах Вільсона“ в „Вістнику Пол. Літ. і життя“ 1917 р. ч. 41, стор. 547/548.

**) Ось текст сих шости точок:

1. „Всї уряди одержують справжню свою владу за згодою підвладних (себ-то народу).

2. Є незайманим правом всїх народів засновувати свою владу на таких засадах і в таких формах, що на їх думку, найкраще-б запевнили їх добробут, тривкість і щастє.

3. Треба дати змогу свобідного і природного розвитку ідеям кожної держави в тім нормальнім напрямі, що вони собі виберуть, за винятком такого випадку, коли сей їх напрям загорожував би спільні прямування всього світу.

4. Не сміє бути таймої дипльоматії і всі пропоновані трактати та умови між державами (народами) мусять бути прилюдно оголошені перед їх принятєм та ухваленнєм.

5. Ми віруємо, що наші народи мають споріднені ідеали та цїли і що в злуцї мають переводити їх для запевнення волї поодиноких націй та для загального добра, оскільки така злука забезпечить мир і щастя народів.

6. Має бути заснована Ліґа народів всього світа в загальній і зобовязуючій умові для дійсного та практичного співдїлання, для запоручення справедливости, а таким чином і миру-спокою між народами (державами)“.

ухвалення сеї „Д. П. Н.“, випрацьовання згідно з нею основ нового міжнародного права та переведення справжнього миру в дусї засад, на яких була-б базована „Д. П. Н.“. Ініціятиву скликання такої конференції для випрацьовання „Д. П. Н.“ могла-б взяти на себе якась з національних секцій вищезгаданої льондонської „The League of Nations Union“ (напр. недавно заснована українська її секція) або инша нова „Ліґа самостійности...“ (Comité de l'independance des nouvelles républiques issues de l'ancienne Russie), що наприкінці минулого року була заложена головно заходами проф. М. Грушевського в Женеві.

Ось як уявляє собі автор „Д. П. Н.“ той шлях, яким вона мала-б і могла-б повстати.

б) Національний інститут. (Н. І.)

Зясована тут „Д. П. Н.“ має дати правну базу і норми для полагоджування національних та міжнародних справ і спорів. Вона має творити першу частину тої програми унормовання національного життя на будуче, про що була у нас мова раніш (див. стор. 159).

Лишаєть ся однак друга не менш важна частина сеї програми загально також схарактеризована (на стор. 159) під 2. точкою, а саме, коли так можна сказати, національна. Національне перевиховання народів і людства загалом в напрямі повної расово-національної толерантности й солїдарности та по лінії підготовлення психічного ґрунту для політично-державної реалїзації таких жадань, як національна рівноправність і рівновартність, отже національно-расова справедливість як в найширшому розумінню сього поняття — се є, на нашу думку, основні передумовини національної пацифікації Европи та всього світу загалом.

Не легко буде їх витворити, бо власне в сїй дуже делїкатній сфері націо-психіки й дидактики найбільше є всякого рода націоналїстичного упередження, анахронїзму, інерції думання та почувань. Се тяжке завдання можна буде поволи здійснювати при помочи цїлої системи націо-дидактичних апаратів, що раціонально виховували-б національну психіку й думання кожної людини від діточих літ аж до зрілого віку. З людської душі повинен бути усунений увесь намул дотеперішньої націофаґії. Доведеть ся отже богато дещо зревідувати із скарбу т. зв. патріотичних „святощів“,

освячених традицією та доцільно й систематично плеканих минувшими століттями історичного життя.

Доведеть ся зревідувати під сим оглядом увесь дотеперішний систем виховання від колиски до вищої школи включно і скрізь викорінити увесь фалшивий патос псевдопатріотичної гіпокризії й насамперед усю отруту паннаціональної пошести, що досі захоплює безмежно все державно-національне життє, опанувавши міцно всї його пори.

Передумовою такого оздоровлення майбутньої політичної практики має бути передовсїм збагненнє національної проблєми у всїм величезнім її обемі на певному ґрунтї точно наукового досліджування, се значить витвореннє тої спеціяльної наукової дисціпліни народознавства, яку ми у вступних увагах до сих нарисів назвали — націольоґією.

Крім сеї, мовляв, чисто теоретичної кабінетної націольоґії, не менш, коли не більш, буде потрібна націольоґія практична, отже популяризація фактичного й обєктивного інформаційного матеріялу про сучасне національне життя у всїй його многосложній ріжноманїтности й богацтві та вічній змінливости, з увзглядненнєм очевидно історичного його розвитку й передбаченнєм перспектив на будуче. Конкретно се значить як мога найбільшу устну й писану популяризацію докладних і точних інформацій про національно-культурний стан та прямування поодиноких, головно відроджених, народів з метою зближення їх, винайдення між ними солїдаризуючих моментів, а натомісць розясненнє дотеперішньої атмосфери міжнаціонального упередження, ворожнечі та недовіря. Відомо прецїнь загально, як власне ся атмосфера взаїмного націоненавистництва чимало причинила ся (головно за посередництвом друкованого слова) до вибуху всесвітньої війни останнїх пяти років.

Проєктована тут націодидактична акція мала-б бути очивидно якимсь чином десь зосередкована. Для сього пропонуєть ся нами заложеннє спеціяльного „Націольоґічного Інституту“ (Н. І.) отже інституції, що рівночасно та паралєльно працювала-б в двох вищезгаданих напрямах, себ-то з одного боку над випрацьованнєм теоретичної націольоґії, то є спеціяльної наукової дисціпліни про націю, як одного з головних чинників новочасного політичного, культурного, господарського та суспільного життя, а з другого боку — занялась би популяризацією практичної націольоґії

серед громадянства, з метою національного його перевиховання.*)

„Н. І.“ має бути отже насамперед спеціяльною вищою школою або факультетом на зразок відомих незалежних деяких французьких вищих шкіл, наприкл. Соціяльного Інституту, або нового Славянського Інституту. В ньому викладалиби ся основи загальної і порівняючої націольоґії. Предметом сеї науки була-б нація, досліджувана фахово зо всїх можливих становищ й еволюційних своїх форм та структури, отже з природничого, історичного, культурного, релїґійного, полїтичного й державного, правничого й соціяльно-економічного, в мові, лїтературі та мистецтві, під психольоґічним та фільозофічним оглядом то що. Спеціяльна увага в сих викладах очевидно має бути присвячена національному відродженню, яко одному з найцїкавійших процесів нового часу, істоту й зміст якого слїд зясувати порівнюючою методою наукового досліду (див. про се II. розд. сеї розвідки) і зілюструвати моноґрафічними нарисами поодиноких національно-відродних рухів на европейському ґрунті, а відтак і позаевропейському, а саме на прикладї расового відродження тубільчої людности (індійського, новоегипетського, неґритянського в Америцї, европеїзації Маорів в Новій Зеляндії і т. п.)

Розуміється, що „Н. І.“ не міг би обійти ся без спеціяльної школи мов всїх сих поневолених народів і рас, бо без знаття рідної мови кожного з них тяжко було-б збагнути своєрідність його національної душі, культури та побуту взагалї.**)

„Н. І.“ повинен би був мати цїлий ряд ріжних помічних інституцій та віддїлів, напр.:

1. націостатистичний — для опрацьовання точного числового матеріялу про всї народи, а головно — поневолені або напіввизволені, позаяк досї пануючі та державні

*) Докладний проєкт „Націольоґічного Інституту“ був зладжений автором сих нарисів ще в лїтку 1917 р. Рукопись його, послана до Київа до друку, загубилась десь по дорозї. Тут він буде знова зясований нами в своїй основі лише в головних рисах. Докладнїйше про нього писатиме автор в спеціяльному нарисї, що правдоподібно буде друкувати ся в якомусь закордонному українському журналї.

**) Зрештою ся школа живих мов придала би ся дуже лїтературним перекладчикам а відтак кандидатам дипльоматичної служби, що власне мали-б знати рідну мову народу і краю, в якім їм доводить ся дїлати, бо з помічю світових мов звичайно дуже тяжко пізнати як слїд т. зв. „неісторичні“ народи або країни.

народи уживали всїх можливих заходів, щоб як найбільше затемнити сей важний момент в національній справі, в наслїдок чого більшість недержавних народів все ще не має порядної національної статистики;

далї 2. національкартоґрафічний — задля зладження точних національних карт кожного народу; перед війною правда були етноґрафічні мапи, яко суррогат національних, а до того ще й не завжди точні, о скільки розходило ся о поневолені народи, позаяк в основу їх клала ся здебільшого дуже тенденційна статистика, роблена державами звичайно на шкоду недержавних народів;

3. національвидавничий — отже один з найважнїйших віддїлів, о скільки росходить ся о пропаґанду та популяризацію народознавства як теоретичного, так і практичного.

Тут передовсїм передбачаємо заложеннє спеціяльного Національоґічного Видавництва, в трьох серіях: а) науковій, б) популярній, в) белетристичній. В першій друкували би ся національоґічні розвідки строго наукового характеру. Крім сього могли-б в перекладах вийти давнїйші визначнїйші працї про націю і національне питаннє (напр. Драґоманова, Бавера, Реннера, Кавтського, Жореса, Ренана, Скотус Віятора, Кірхгова, В. Левинського й т. д.). В популярній серії слїд би було видавати окремі збірки нарисів національного відродження поодиноких народів, зі спеціяльним узглядненнєм найбільш своєрідного та типового у кожного з них, що могло-б мати свого рода націовиховавче значіннє для инших народів, які ще не досягли повноти свого національного відродження. Сї збірки можна-б було назвати напр. „Відроджені народи і країни". В них передовсїм треба-б було видати інформаційні нариси про національне відродженнє Фінляндії та Чехії, Латвії та Естонії, Вірменії та Грузії, югославянських народів, новопровансальський та новокельтський рух (в перекладї на українську мову конче треба видати відомі розвідки про оба сї рухи Драгоманова), відтак про каталонське та флямандське відродженнє, врештї про відродні прямування серед деяких неарійських рас, наприкл. Неґрів в Америцї, Індусів в Індії, Монґолів в бувшій Росії.*)

*) Богато цїкавого інформаційного матеріялу було видано підчас війни у звязку з „визвольною" полїтикою обох воюючих таборів, а після скінчення війни мировими делеґаціями недержавних народів у Парижі та дипльоматичними їх Місіями у всїх головних центрах Европи і майже на всїх европейських мовах. В сїй пропаґандичній лїтературі є богато цїнного, але загалом слїд її брати критично, з огляду на зрозумілу здебільшого її тенденційність.

Що року націостатистичний і картоґрафічний відділи повинні-б видавати „Національоґічний Альманах“ з новими статистичними датами, діаґрамами й картоґрамами та з коротенькою хронікою про поступ і фактичні зміни в поодиноких національних рухах передовсім в Европі, що є головним поки що тереном національного ренесансу, а відтак і поза її межами, о скільки десь знаходимо прояви сього процесу.

Очевидно, що „Н. І.“ не зможе обійти ся без спеціяльного друкованого свого орґану, властиво двох: одного спеціяльно-наукового, другого популярного. Зрештою наразі такий орґан міг би бути комбінований, себ-то науково-популярний, на зразок відомих „Les Annales des Nationalités“, що перед війною виходили в Парижу.*)

Часопис „Національоґічний Річник“ міг би служити потребам наукового народознавства, а „Національоґічний Вістник“ — бути орґаном пропаґанди популярної націольоґії. Перший мав би виходити на анґлійській та французькій мові, другий крім сього також на мовах поодиких народів, що стали би членами „Н. І.“, який, на нашу думку, по своєму завданню й характеру мусів би стати sui generis інтернаціоналом поневолених народів.

Чимале значіннє буде мати третя серія — белетристична. Красне письменство попри пресу має чи не найбільший вплив на думаннє й почування широкого загалу. Воно однаково може засіювати як націофаґію, так і поширювати великі ідеали міжнародної солідарности та національної толеранції. В белетристиці ріжних народів є чимало творів, що безпосередно й шляхом мистецької уяви вирішують тяжкі проблеми національних конфліктів і симбіози. Згадаю для прикл. французький роман Рене Базена (R. Basin) „Les Oberlé“, що є чудовим ключем для зрозуміння ельзас-лотариніського питання й довоєнних ні-

*) В часї війни появило ся кілька журналів націольоґічного характеру, напр. — The New Europe, — що видає в Лондоні відомий анґлійський публіцист Скотус Віятор, „Les Peuples Libres“ (Вільні народи), що виходять четвертий рік в Льозані, вище цитований паризький „Le Monde Libre“ (Вільний світ), перше число (в грудні 1919) якого вимовно було затитуловано: „La paix n'est pas faite“ (Мир не був зладжений); далї новий журнал „L'Europe Orientale“ (Східна Европа), що був заснований в минулому році при близшій співучасти проф. М Грушевського. Треба додати ще, що в Льозані істнує „Librairie Centrale les Nationalités“ (Центральна книгарня народів), де можна набути майже всю істнуючу націольоґічну літературу.

мецько-французьких відносин в нещасній Ельзас-Льотаринґії. Або данський роман Келерової — „Нарід Твій, Нарід Мій“, що на траґедії німецько-данського мішаного подружя плястично зясовуе страшну довоєнну аномалію т. зв. шлезвицької справи. В деяких творах С. Жеромського напр. (Syzyfowa praca, Uroda życia) психольоґічно цікаво зясовуєть ся таємниця польсько-російського ворогування. Цитована вже збірка алеґорій фінського письменника Юхані Ахо, є безперечно знаменитою знадібкою для зрозуміння фінляндсько-російського конфлїкту на передодні упадку царизму так само, як більшість оповідань вірменського новелїсти Агораніяна — є найкращим коментарем до крівавої траґедії вірмено-турецької ворожнечі.

Загалом досі мало відома питома белєтристика поневолених народів є богатою скарбницею цінного матеріялу, як для справжнього пізнання національного й культурного обличчя сих народів, так і для розяснення богатьох національно спірних або заплутаних справ. Серед них є чимало знадібок до модерного націоналїзму у вищезгаданому розумінню сього терміну та націодидактичного характеру. Під сим оглядом напр. вся лїтературна творчість Т. Шевченка має величезне значіннє задля зрозуміння психольоґії російсько-українського та українсько-польського спору. А сучасна українська лїтература є необхідною знадібкою для збагнення української проблєми во всім її обємі.

Тому отже в белєтристичній секції мали-б видавати ся взірцеві праці лїтератури „інородців“, а відтак і головно такі річи, що є проявом модерного націоналїзму, нової національної етики та психольоґії.

4. Плеканню сих останнїх слїд би було присвятити спеціяльний відділ „Н. І.“ а саме націодидактичний, який рівночасно мав би характер і популяризаторського. Завданнєм його була-б насамперед вищезгадана ревізія всїх блудів і гріхів дотеперішнього войовничого націоналїзму. Спеціяльну увагу він мусїв би присвятити зреформованню публїцистичного й журналїстичного трактовання національних справ, яке перед війною, а зрештою й тепер відзначаєть ся здебільшого страшною однобокістю, фанатичним засліпленнєм і демаґоґічною невідвічальністю, словом — всїма неґативними прикметами національного еґоїзму та абсолютизму. Й не диво, що т. зв. впливова преса не лише що багато причинила ся до спровоковання всесвітньої війни, але відтак довший час була головним розсївачем шовіністичного фанатизму та національного ненавистництва. Очевидно, що

післявоєнна преса під сим оглядом має бути з ґрунту зреформована і заняти ся обєктивним зясованнєм національних справ та спорів і таким робом бути головним чинником для виховування народів в напрямі нового і людяного націоналїзму.

В „Н. І.“ на його національоґічних курсах будуть підготовлені перші кадри нових публїцистів і журналїстів, що зроблять з друкованого слова могуче знарядє націо-пацифікаторської пропаґанди. З сих курсів „Н. І.“ вийдуть очевидно й нові полїтики та громадські діячі, що живим словом на зборах, в парляментах, викладах і т. д. поширювати муть національну толєрантність і солїдарність.

Гадаємо, що прилюдні виклади як з области теоретичної, так і головно психічної національоґії (про життє і побут поодиноких народів та країн з світлянними образами, а ще краще зі спеціяльними національоґічними популяризаторськими фільмовими знимками, напр. ілюструючими відродженнє поодиноких народів або найцїкавійші прояви їх національної своєрідности), на зразок „Людових унїверзитетів“ — безперечно стануть величезним чинником національного перевиховання.

Чимала увага має бути звернена далї на школу, що є і лишить ся головним виховувачем народів. В ній спеціяльно слїд обмежити той „казённый“ патріотизм, що в неї служив національному імперіялїзму державних народів, ображаючи та зневажаючи національне почуттє народів-кріпаків.*) Все се мусить бути негайно усунено зі шкіл, де від нинї мала-б викладати ся також популярна національоґія й загалом добре та ґрунтовно навчати ся про життє всїх народів, а не лише пануючих і великих, як досї.

Дальшими факторами національоґічної пропаґанди може бути театр (зазнайомлюваннє з національним мистецтвом ріжних, а головно маловідомих народів), артистичні й з окрема національні виставки, туристика (для пізнавання з автопсії чужих країн та народів), на поміч якій міг би прийти кінематоґраф, про що вже згадувало ся вище, а врештї національні конґреси, що по черзї влаштовували би ся в головних центрах національного руху поодиноких народів і могли-б звязувати ся звичайно з якимсь спе-

*) Безліч доказів сього можна знайти в шкільній практицї урядового навчання в довоєнній Росії, Австрії і Мадярщинї та Ґерманії. Згадаймо лишень славетні підручники російської історії Іловайського, де минувшина „окраїн“ та „інородців“ була ганебно зфалшована та зогиджена.

ціяльним і святочним його проявом (у Чехів та Славян взагалї напр. зі сокільськими здвигами — у Фінїв і Естонців з „фестіваалями“, себ-то національними співочими святами, відтак з роковинами якихсь історичних подій національного характеру то що).

Сю програму націо-дидактичної працї очевидно можна поширити й поглибити, а взагалї її усистематизувати. Обмежимо ся поки що сказаним, позаяк нам тут розходилось лише о загальне її зясуваннє в головних рисах. Ся остання увага відносить ся також і до вище наведеного пляну окремих віддїлів чи секцій при „Н. І.“ Дїяльність сього останнього може бути очевидно в залежности від потреб і обставин більш або менш здіференціована або виспеціялїзована.

На дві помічні інституції при „Н. І.“ мусимо однак ще звернути увагу. Отже передовсім на потребу заложення при ньому спеціяльної „Національоґічної Бібліотеки“, в якій була-б зібрана та усистематизована вся дотеперішня лїтература національоґічного характеру як наукова, так і публїцистична, далї періодична преса загалом, відтак красне письменство, очевидно на всїх мовах та про всї народи.

Відтак не менш пекучою потребою був би „Національоґічний Архив“, в якому-б знова збірав ся увесь цікавий історичний і сучасний документарний матеріял про визволюваннє недержавних народів, з окрема про „визвольну“ дипльоматію супроти них, отже ріжного рода заяви, ноти, умови, протоколи, манїфести, обіцянки та зобовязання, словом незвичайно богата й ріжноманїтна що до національних справ правда та брехня, любов та підступ підчас недавньої війни і теперішнього миру... А наприкінцї сього начерку проєкту „Н. І.“ треба ще згадати про одну культурну інституцію, що слїд орґанїзувати від самого початку його істнування.

Маємо на думцї заснуваннє „Національоґічного Музею“, що ілюстрував би повстаннє й розвій націй приблизно так, як се зясовує що до релїґії парижський Музей Ґіме (Guimet). Не входячи в деталїзацію програми сього „Н. М.“ — на одну річ однак хочемо звернути увагу. На нашу думку, два віддїли конче повинні бути в ньому узгляднені, а саме — національного утиску, себ-то примусового винародовлення, а відтак національного відродження. В першому варта-б було зібрати всї цікаві документи та докази денаціоналїзаторської практики, щоб наші нащадки ad oculos могли пізнати все безглуздє та майже людожерчість гакатизму, русифікації, мадяризації і

ріжних инших „ацій“ подібного роду; в другому знову мало-б простежити ся поглядово національне пробудженнє т. зв. „неісторичних“ народів, від перших його проявів аж до вершин національного розцвіту та самовизначення.

Не менше уваги треба присвятити також занепадаючим народам та вимираючим расам.

Хай в „Н. М.“ на все заховані будуть останні проблески національної душі тих, що природним шляхом або в наслідок ганебного утиску засуджені були на смерть та на поталу, щоб майбутні вчені не мусїли колись відкопувати рештки їх слідів і з них відгадувати тайну душі та буття сих народів.

Так в загальних рисах уявляєть ся нам „Національоґічний Інститут“. Характер його діяльности, як ми бачили, може бути дуже ріжноманітним, хоч і одноцільним щодо її основного завдання. Він має виховати перші кадри фахових національоґів. В ньому мають зазнайомитись з основами теоретичної і практичної національоґії політики, громадські діячі та журналїсти й письменники, словом всї, хто має головний вплив на думковий розвиток загалу. Далї безпосередно, а через підготовлених ним людей посередно, „Н. І.“ впливатиме на національне перевиховуваннє широких шарів суспільности.

Як було вже вище зазначено не буде се легка праця й вимагатиме вона довшого часу для свого успішного здійснення, але при сім се праця дуже вдячна й варта спроби.*)

Лишаєть ся ще відповісти на одно питаннє: хто і де саме має заснувати сей „Національоґічний Інститут“?

На се відповідаємо: визволені Українцї, в самостійній Українї, в столицї її — Київі.

І ось чому: Зо всїх поневолених і т. зв. „неісторичних“ народів Українцї чи не найгірше відчули на собі чуже ярмо

---

*) Правда і перед війною були вже зроблені деякі спроби в сьому напрямі. Серед них найсерйознїйшим безперечно є відома парижська „L'Union des Nationalités“ (Спілка Народів), що видає цитований журнал „Les Annales des Nationalités“, та в програмі якої находимо чимало з тих постулятів що виставлені були тут в начерку „Н. І.“ Подекуди ся „Спілка Народів“ — се свого рода ембріональна стадія такої орґанїзації, яку ми уявляємо собі в формі „Н. І.“ Відтак ми бачили вище, що істнують вже друковані орґани національоґічного типу й навіть центральна книгарня. Те, про що нам розходить ся, має бути спроба зорґанїзовання та зосередкування спорадичних здебільшого досї заходів в сїм напрямі й витвореннє одної центральної інституції, що обіймала-б всї можливі форми національного буття, а трактованнє національної проблєми загалом поставила на певний ґрунт обєктивно-наукового досліду та якнайширшої популяризації перед міжнароднїм форумом позитивних вислїдів своєї працї.

та пануваннє. Вони не лише були національно утискувані, як инші поневолені народи, але вороги України заперечували загалом національну відрубність українського народу та його право на національне істнуваннє й самостійність. Вони були отже сугубо поневоленим народом.

Скидаючи тепер кайдани національної неволї й утиску Українцї мали-б, на нашу думку, вшанувати своє визволеннє заініціованнєм вищезясованої тут національоґічної акції й стати на чолї заложення та зорґанїзовання проєктованого на попередніх сторінках „Н. І.“

Се буде не лише достойною пошаною свого визволення, але й актом величезного міжнародного морально-культурного значіння. Коли-б справдї Українцям вдало ся заложити „Н. І.“, то через се Київ став би міжнароднім центром не абиякого культурного й полїтичного життя.

Навкруги майбутнього київського „Н. І.“ гуртували ся би не лише громадські та національні діячі (а насамперед очевидно молодь) східно-европейської (згодом і азіятських народів), але й чимало західно-европейської інтеліґенції, що цікавили ся би з тих чи инших причин національними справами та відносинами в середній і східній Европі:

Київ і ґеоґрафічно знаменито падаєть ся для сеї ролі національоґічного осередку, знаходячись в центрі національно-відродних рухів нового часу й недалеко майбутнього їх терену на азіятському ґрунті. Під сим оглядом він є природнїйшим та відповіднїйшим місцем для „Н. І.“, нїж напр. Париж чи Льозана, не кажучи вже про Льондон.

Закінчую сї рядки надїєю, що оскільки Українї пощастить вийти з теперішнього европейського хаосу вільною й незалежною, вона по змозї сил причинить ся до здїйснення зясованих тут проєктів: „Д. П. Н.“ та „Н. І.“, або принаймні підійметь ся заініцьовання відповідної акції для переведення їх і таким чином збудує собі „aere perennius monumentum“ у визвольній історії народів та людства взагалї!...

Рукопись закінчено 2. марта 1920.

PS. *Сї кінцеві уваги, що первісно проєктовані були в малому розмірі для заокруглення попередніх начерків, розросли ся відтак у звязку з чималим новим матеріялом про мирову конференцію в її відношенню до національних справ в окремий до-*

ста великий розділ. Він не є ані вичерпуючий справу, ані навіть досить одноцільний, що залежало від спорадичности того матеріялу, який можна було зібрати в теперішніх відносинах, а головно від того, що у світлї сих новітнїх даних з мирової конференції спала навіть і решта авреолї, якою оточувано її працю, поки не була зірвана завіса, що закривала справжні її тенденції, її староевропейську дипльоматичну технїку та ідеольоґію, отже й вислїди праці. Звідси не однакове подекуди становище автора до мирової конференції — на початку сих уваг дуже вирозуміле, й на прикінці — заслужено критичне.

Випускаємо в світ сю працю в повній свідомости всїх її браків, головно фраґментаричности та неповноти, в надії, що в сей критичний час для національних справ, вона, не зважаючи на великі свої прогалини, всеж таки причинить ся до певнїйшого зорієнтування в міжнародно-національному хаосї Европи, яка зараз траґічно опинила ся на бездоріжю поміж вчорашнїми традиціями в полїтичному думанню та національно-соціяльними імперативами завтрішнього дня, марно спокушаючись вирівняти сей фатальний антаґонїзм в орґанїчному синтезї сьогодняшньої дїйсности та реального життя...

І. Б.

Похибки друку.

Стор.	рядок	є	має бути
13	4/3 з долу	перекрисленнє	перекресленнє
16	6/7 з гори	вільности	рівности
„	20 з долу	зиаряддя	знаряддя
„	8 „	неохоту	нехіть
19	22 „	ріжницю	ріжницю
20	15 „	позаполітичному	позанаціональному
24	15/16 з гори	національно	національного
„	19 з долу	ноціональних	національних
„	5 „	не животіють	ще животіють
37	16 з гори	аба	або
42	7 з долу	sterreich	Oesterreich
45	7 „	робіинничої кляи	робітничої кляси
58	Примітка на цій стор. відносить ся до 60 стор.		
63	4 з долу	відчувають	відчували
75	2 з гори	нація	нації
84	16 з долу	6%	9%
87	12 з гори	неслушно	не неслушно
90	1 „	складности	складностю
91	7/8 „	державної	національної
92	8 з долу	віки	на віки
99	18 з гори	капитуляція	капітуляція
102	10 з долу	Волтави	Велтави
102	6 з гори	лише до	лише
114	3 з долу	зловжити	зневжити ся
123	До відносника треба додати цікаву працю W. Schücking-a: Die Organisation der Welt (Липск 1919), в якій схематично зясована історія думки союза народів і всесвітнього мпру.		
132	7 з гори	зказати	сказати
134	5/6 з долу	on mium contra on mes	omnium contra omnes
139	8 з гори	справжене	справжне
146	16 „	архизгода	арха згоди
150	3 „	то	та
151	15/16 „	Ромунам, Ромуни	Румунам, Румуни
153	2 з долу	národu	národů
155	12 з гори	майра	майора
„	3 з долу	Národu	Národů
157	7 з гори	термінопоняття	термінольоґії поняття
170	16 з долу	дотепорішньої	дотеперішньої
172	2 „	„Akademi“	„Akademie“

ЗМІСТ.

Стор.

Передмова 4
I. Національно-визвольні рухи нового часу й „визвольники“ 5
II. Головні чинники й основні фази національно-відродних рухів . . . 15
III. Соціялїзм і національне питанне 35
IV. Нація та держава 52
Державно-творчі елементи: 57
Ґеополїтичний фактор в життю народів 58
Економічно-автаркічний бік істоти держави 62
Держава та її структура 66
V. Про націю взагалї і під державно-полїтично-правним оглядом . . 73
VI. Національно-визвольні прямування й істнуючі типи держав 99
Замісць кінця: . . . . . .
а) „Декларація прав народів“ 161
б) „Національоґічний Інститут“ 176
PS. 184
Похибки друку 186

12*